

ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

51'2023

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 25-РІЧЧЯ ЕПФ ОНУ

CONSTITUTIONAL STATE

51'2023

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2023

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2023

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

О. І. Миколенко – головний редактор,
А. О. Богустов, О. В. Гаран, І. С. Канзафарова,
О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар

Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board

О. І. Mykolenko – Editor-in-Chief,
А. О. Bohustov, О. V. Haran, I. S. Kanzafarova,
О. М. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
М. О. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M. Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary

N. V. Ilieva

Відповідно до наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 р.
науковий журнал «Правова держава» входить до
Переліку наукових фахових видань України
(юридичні науки - КАТЕГОРІЯ «Б»)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 2 від 19 вересня 2023 р.)

Індексація наукометричними базами даних:

Index Copernicus

Індексація іншими базами даних:

Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky,
Scientific Periodicals of Ukraine,
Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА

О. В. Білоскурська
ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ 11

А. Ю. Бойчук, І. В. Рудік
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 19

О. В. Прієшкіна
ДОКТРИНА «ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ», ПРАВА ТА СВОБОДИ
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ 29

М. М. Стефанчук
ПОСИЛЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ
ТЕНДЕНЦІЇ 41

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Н. В. Льєва, В. С. Куля
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ
УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД
ЗАКОНОМ І СУДОМ В УКРАЇНІ 53

Н. Ю. Кантор
СОЦІАЛЬНІ І ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСІ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ
НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 62

О. І. Миколенко
ПУБЛІЧНО-ВЛАДНІ ПОСЛУГИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ
ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВІДНОСИНАХ
МІЖ ПЛАТНИКАМИ ПОДАТКІВ ТА СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОГО
АДМІНІСТРУВАННЯ 70

В. В. Пилип
ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА З СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ 77

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

С. М. Клейменова
ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ В СФЕРІ КІНЕМАТОГРАФІЇ 87

С. П. Телешев
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА
ЗНИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ СТОСОВНО СЕБЕ
(ПРАВО НА ЗАБУТТЯ) 93

<i>В. І. Труба, Н. С. Василевська</i> ДОСТУПНІСТЬ ЛІКІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МЕХАНІЗМІВ РЕІМБУРСАЦІЇ ТА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ – ПИТАННЯ ДЛЯ ДИСКУСІЇ.....	107
--	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>П. О. Бурда</i> ПРО ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 114-2 КК УКРАЇНИ	115
---	-----

<i>Р. О. Мовчан</i> ПРО ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ОПISУ ОЗНАК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 245 КК УКРАЇНИ	124
---	-----

АГРАРНЕ ПРАВО

<i>О. Г. Хрищева</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	133
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Т. Р. Короткий, З. В. Тропін</i> ЮРИСДИКЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ ТА ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	144
---	-----

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	160
-------------------------------------	------------

CONTENT

CONSTITUTIONAL LAW; PROSECUTOR'S OFFICE; COURT

O. V. Biloskurska
ISSUES OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL
COURT OF UKRAINE: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE 11

A. Yu. Boichuk, I. V. Rudik
ORGANISATION OF THE BAR IN WESTERN UKRAINE IN THE SECOND
HALF OF XIX AND EARLY XX CENTURIES 19

O. V. Prieshkina
THE «HUMAN DIMENSION» DOCTRINE HUMAN AND CITIZEN
RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE 29

M. M. Stefanchuk
STRENGTHENING THE INDEPENDENCE OF THE SPECIALIZED
ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE IN UKRAINE:
CURRENT TRENDS 41

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE

N. V. Ilieva, V. S. Kulia
CONCERNING THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF THE
PRINCIPLE OF EQUALITY OF ALL PARTICIPANTS IN THE
ADMINISTRATIVE PROCESS BEFORE THE LAW AND THE
COURTS IN UKRAINE 53

N. Yu. Kantor
SOCIAL AND LEGAL VALUES IN THE PROCESS OF GOAL SETTING OF
NORMS OF ADMINISTRATIVE LAW 62

O. I. Mykolenko
PUBLIC-AUTHORITY SERVICES AS AN ADMINISTRATIVE-LEGAL
MEANS OF ENSURING THE REALIZATION OF HUMAN RIGHTS IN
RELATIONS BETWEEN TAXPAYERS AND SUBJECTS OF PUBLIC
ADMINISTRATION 70

V. V. Pylyp
FORMS OF INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS WITH
SECURITY AND DEFENSE SECTOR IN THE CONTEXT OF THE
IMPLEMENTATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION 77

CIVIL LAW AND PROCEDURE

S. M. Kleimenova
FEATURES OF INSURANCE IN THE FILM INDUSTRY 87

S. P. Teleshev
FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF AN
INDIVIDUAL TO DESTROY INFORMATION REGARDING HIMSELF
(RIGHT TO BE FORGOTTEN) 93

V. I. Truba, N. S. Vasilevska
AVAILABILITY OF MEDICINES AS A RESULT OF REIMBURSEMENT
MECHANISMS AND MEDICAL INSURANCE IS AN ISSUE
FOR DISCUSSION 107

CRIMINAL LAW AND PROCEDURE

P. O. Burda
ON THE GROUNDS OF CRIMINALIZATION OF ACTIONS,
PROVIDED BY ART. 114-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE 115

R. O. Movchan
ON THE PROSPECTS OF IMPROVING THE LEGISLATIVE
DESCRIPTION OF THE SIGNS OF THE SUBJECT OF THE
CRIME PROVIDED FOR IN ART. 245 OF THE CRIMINAL
CODE OF UKRAINE..... 124

AGRICULTURAL LAW

O. G. Khrishcheva
FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPMENT AND LEGAL REGULATION OF
THE AGRICULTURAL COOPERATION..... 133

INTERNATIONAL LAW

T. R. Korotkyi, Z. V. Tropin
JURISDICTIONAL IMMUNITY AND IMMUNITY OF STATE PROPERTY:
SPECIFIC ISSUES OF IMPLEMENTATION AND OVERCOMING IN CONTEXT
OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE 144

INFORMATION FOR AUTHORS 160

ДО 25-РІЧЧЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет – один із провідних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Його витoki сягають у далеке ХІХ століття, коли в 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею був створений і розпочав свою діяльність Імператорський Новоросійський університет, маючи у своєму складі три факультети, серед яких був і юридичний. Об'єднання юридичної та економічної освіти на одному факультеті стало результатом впровадження в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова відповідної практики, яка вже давно існує у багатьох університетах світу (особливо в європейських, де є значний позитивний досвід такої інтеграції). Це надає можливість забезпечити глибоку економічну підготовку юристів і надати необхідні правові знання економістам.

Сучасний етап розвитку юридично-економічної освіти в Одесі і на Півдні України, в цілому, характеризується безперервним динамічним розвитком. Можна із впевненістю констатувати, що прогресивні ідеї сучасного підходу до процесу юридично-економічної освіти отримали всебічне втілення саме на економіко-правовому факультеті як невід'ємній структурній одиниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

На економіко-правовому факультеті успішно видаються наукові фахові журнали: «Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка», «Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство», «Правова держава», «Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління». В цілому, можна зазначити, що економіко-правовий факультет перебуває у стані інтенсивного позитивного розвитку, планомірно підвищує свій освітянський і науковий потенціал. Протягом усього періоду свого існування на економіко-правовому факультеті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова здійснюється підготовка кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру та докторантуру за спеціальністю 081 Право. Це обумовлює особливу значущість наявності фахового видання у галузі юридичних наук на факультеті.

Науковий журнал «Правова держава» заснований у лютому 1999 р. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» внесено Департаментом атестації кадрів вищої кваліфікації Міністерства освіти і науки України до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (категорія «Б») у галузі юридичних наук. Індексация наукометричними базами даних: Index Copernicus, індексация іншими базами даних: Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor тощо.

Науковий журнал є лауреатом ІV Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. Журнал видається у традиційному друкованому вигляді та зберігає традиції теоретико-методологічної обґрунтованості і виваженості у викладенні наукових фактів, що склалися в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова протягом 158 років його існування. Електронна версія

збірнику зберігається на офіційному сайті журналу (<http://pd.onu.edu.ua>), сайті Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та на порталі «Наукова періодика» на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Журнал виходить 4 рази на рік, відповідно до графіку та своєчасно поширюється через мережу Інтернет. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Засновник цього журналу – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus. З 2018 року статтям, що публікуються у науковому журналі «Правова держава», присвоюються номери DOI: науковий журнал є у переліку членських організацій (префікс DOI 10.18524/2411-2054).

Журнал співпрацює з найбільшими ЗВО України та зарубіжжя, органами державної влади, місцевого самоврядування, органами суду, нотаріату, адвокатури та прокуратури. Така співпраця передбачає розміщення інформаційних матеріалів, публікацію наукових статей, рецензій. До складу редколегії журналу входять провідні українські вчені, 11 докторів юридичних наук, у тому числі: 1 член-кореспондент Національної академії правових наук, 3 Заслужених юристів України, 1 Заслужений діяч науки і техніки України. Крім того, до видання запрошені й іноземні фахівці в галузі права, LLB, LLM, Dr. Jur., 1 Асоційований професор, Директор програми бакалаврату з міжнародного права Університету КІМЕП (Алмати, Казахстан).

Журнал «Правова держава» активно використовується в навчальному процесі – статті та матеріали рекомендуються як додаткові джерела при вивченні основних дисциплін. У журналі публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали з актуальних загальнотеоретичних та галузевих правових питань, правозастосовної практики, пропозиції до законодавства, зарубіжний правовий досвід конституційної, судової та адміністративної реформ. Журнал є науковим виданням, що відображає події наукового життя та сучасні наукові дослідження з правознавства, які проводяться в Україні та за її межами. На сучасному етапі наукові юридичні дослідження продовжуються в рамках п'яти кафедральних тем юридичного спрямування, що виконуються на економіко-правовому факультеті в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

З повагою, редакційна колегія

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287981>

УДК 342.5

О. В. Білоскурська, канд. юрид. наук, доцент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Кафедра публічного права
вул. Університетська, 19, Чернівці, 58012, Україна
e-mail: o.bilskurska@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1005-2165>

ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

В статті здійснюється огляд юридичних позицій науковців у сфері конституційного права щодо бачення ними проблематики виконання рішень Конституційного Суду України. Аналізуються положення окремих рішень Конституційного Суду України щодо недопустимості відтворювання будь-якими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування положень нормативно-правових актів, які визнані неконституційними. Звертається увага, що процедура виконання рішень Конституційного Суду України не забезпечена на рівні нормативно-правової бази, відсутня система процедур, що конкретизували б порядок виконання рішень органу конституційної юрисдикції. Наголошується, що покращення ситуації може вимагати системних змін у законодавстві та встановленні чіткої процедури виконання рішень Конституційного Суду України, а також з'ясування та накладання конкретної відповідальності на тих, хто порушує виконання таких рішень.

Ключові слова: Конституційний Суд України, рішення Конституційного Суду України, виконання рішень Конституційного Суду України, конституційна юстиція, конституційне провадження, конституційний обов'язок, окрема думка судді, конституційна скарга.

Постановка проблеми. Рішення Конституційного Суду України є одними з найбільш важливих актів органу конституційної юстиції з точки зору дотримання відповідності Конституції України та гарантування її верховенства. Відповідно належне виконання рішень Конституційного Суду України щодо визнання неконституційними нормативно-правових актів або норм сприяє в подальшому унеможливленню застосування правових норм, що суперечать положенням Основного Закону України.

Актуальність теми наукової статті зумовлена непоодинокими випадками ігнорування рішень Конституційного Суду України в умовах реальної практики правозастосування в Україні. Так, в чинному законодавстві України передбачені лише норми загального характеру і не надаються вичерпні та конкретні вказівки стосовно механізмів відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Говорячи про ступінь наукової розробленості цієї теми серед науковців, які приділили значну увагу дослідженню питань проблематики виконання рішень Конституційного Суду України доцільно виокремити таких вчених як Ю. Барабаш, О. Батанов, Д. Белов, В. Бринцев, В. Городовенко, А. Єзеров, А. Крусян, А. Назарко, О. Кулявець, І. Ласько, М. Маркуш, В. Погорілко, В. Федоренко, Т. Цимбалістий та ін. Разом з тим, в практичній площині прослідковуються випадки, коли не виконуються рішення Конституційного Суду України. Як зазначає А. Назарко: «Однією з основних причин є відсутність процедури виконання рішень Конституційного Суду України, а також конкретної відповідальності за невиконання, оскільки чинний закон обмежується лише загальною нормою» [1, с. 33].

Мета статті полягає у розгляді та аналізі окремих проблемних питань виконання рішень Конституційного Суду України та внесенні пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Проблематика виконання рішень Конституційного Суду України характеризується дуальною природою, а саме, вона має не лише теоретичну, а й практичну складову. Дискусійним залишається питання щодо правової природи актів Конституційного Суду України і попри обов'язковість виконання рішень і висновків Конституційного Суду України існує непоодинокі проблема щодо відповідної процедури виконання таких актів.

Згідно ч. 2 ст. 147 Конституції України, «діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків». Ст. 151² Конституції України передбачає, що «рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені» [2].

Як зауважує М. Маркуш, «Виконання рішень Конституційного Суду України має імперативний характер – є обов'язковою вимогою Основного Закону України, яка виступає гарантією додержанням норм Конституції та законів України. Обов'язковість виконання актів Конституційного Суду України є елементом дієвості ухвалених ним рішень. Таким чином, виконання рішень Конституційного Суду України – це конституційний обов'язок держави, зокрема, її глави, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб та всіх громадян України» [3, с. 77]. На нашу думку, «даний обов'язок можна трактувати, як встановлену необхідність поведінки держави (в особі її органів та посадових осіб) в інтересах суспільства, в межах і порядку, передбачених Конституцією України і іншими законами України, що спрямована на створення умов для правомірної реалізації прав і свобод людини та недопущення на них посягань як з боку представників органів державної влади, місцевого самоврядування так і окремих осіб» [4, с. 172].

Питання виконання рішень і висновків Конституційного Суду України ставало предметом розгляду і самого органу конституційної юрисдикції. Так, у своєму Рішенні від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, Конституційний Суд України зауважує, що «...незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за

цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність» [5].

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що незалежно від того, визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України порядок його виконання чи ні, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень й у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Проте додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання.

У Рішенні від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, Конституційний Суд України закріплює про недопустимість відтворювання будь-якими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування положень нормативно-правових актів, які визнані неконституційними [6]. Крім цього, Конституційний Суд України неодноразово наголошував про неприпустимість прийняття нормативно-правових актів, які визнані неконституційними, в аналогічній редакції, оскільки це буде давати підстави, як зазначається в Рішенні Конституційного Суду України від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016 «...стверджувати про порушення конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [7].

У Рішенні від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019, орган конституційної юрисдикції вирішив, що «...положення статті 151² Конституції України слід розуміти так, що рішення Конституційного Суду України безвідносно до їх юридичної форми, ухвалені з питань його виключних конституційних повноважень, не можуть бути оскаржені» [8]. Проте ні Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року № 2136-VIII, ні підзаконні нормативно-правові акти не встановлюють саму процедуру виконання рішень Конституційного Суду України.

Окрім того, О. Кулявець звертає увагу на те, що «будь-яке судове рішення, у тому числі у справах за конституційними скаргами, яке набрало законної сили, підлягає безумовному виконанню особою, на яку покладено такий обов'язок. З цього слідує, що суб'єкт, якому треба виконати судове рішення, повинен вчинити достатні дії для організації процесу виконання рішення, незалежно від будь-яких умов» [9, с. 57]. На нашу думку, «аналізуючи законодавство України та практику діяльності Конституційного Суду України, можна стверджувати про ефективність конституційної скарги як процесуального засобу захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Без впровадження реально дієвого інституту конституційної скарги неможливо системно забезпечити верховенство Конституції України та гарантувати становлення конституціоналізму. Конституційна скарга виступає гарантією прав та свобод людини і громадянина, гарантією розвитку демократії на конституційних засадах, компонентом верховенства права у вигляді забезпечення втілення у законодавстві принципів права. Крім того, конституційну скаргу варто розглядати не просто як ще один механізм судового захисту, а як засіб впливу на якість чинного законодавства» [10, с. 101]. «Ефективність виконання рішень Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами повинна розглядатися в двох аспектах. По-

перше, це захист індивідуальних прав та свобод особи, що подала конституційну скаргу. По-друге, виконання рішень Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами має безпосередній вплив на вітчизняне законодавство в цілому [9, с. 57-58].

Доцільно звернути увагу на міркування М. Сподарик під час наукового семінару, що відбувався на юридичному факультеті Львівського національного університету імені І. Франка з приводу того, що «Останнім часом практично кожне рішення чи висновок Конституційного Суду України приймаються в супроводі декількох окремих думок, що можна вважати сигналом, який свідчить про існування проблем не лише в конституційному правосудді, а й у законодавчих та державотворчих процесах в цілому...Окрема думка неабияк впливає на якість колегіальних рішень Суду, адже сам факт їх існування змушує більшість ретельно виписувати аргументацію, враховуючи усі аспекти правової проблеми. Також, будучи інструментом налагодження діалогу з професійною спільнотою, органами державної влади та й суспільством загалом, окрема думка заохочує до юридичної дискусії, вказуючи на можливі помилки і недоліки рішення, попереджуючи про потенційні проблеми у майбутньому, які можуть виникнути як наслідок прийняття такого рішення» [11], тобто вбачається про можливість існування проблем в подальшому при виконанні такого рішення Конституційного Суду України.

«В контексті виконання рішень та висновків Конституційного Суду України важливим є не лише питання щодо процедури виконання, а й контролю за виконанням цих актів», - слушно зауважують в науковій літературі. «Органом, який міг би здійснювати такий контроль, може стати сам Конституційний Суд України, оскільки ним приймаються рішення та лише Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та інших актів, визначених Конституцією України» [12, с. 46]. Разом з тим, можна звернути увагу на практику інших країн світу, яка свідчить про доцільність впровадження окремого органу державної влади чи відповідальної посадової особи або наділення вже існуючого органу повноваженнями, які пов'язані із здійсненням контролю за виконання рішень органу конституційної юрисдикції.

Крім цього, вчені-конституціоналісти також звертають увагу на необхідності впровадження відповідальності за невиконання, неналежне виконання або ухилення від виконання рішень Конституційного Суду України та з метою побудови ефективного механізму контролю щодо ефективності виконання рішень та дотримання висновків Конституційного Суду України, вбачають за «доцільне включити до Закону України «Про Конституційний Суд України» виконання рішень (висновків) Конституційного Суду як окрему стадію правового (конституційного) судочинства, детально та повно регламентуючи механізм їх виконання» [13, с. 73].

Окремі вітчизняні вчені акцентують увагу на тому, що «наразі ключовою проблемою виконання рішень Конституційного Суду України є те, що посадові особи просто ігнорують їх та не вчиняють жодних дій для зміни законодавства або підзаконних нормативно-правових актів» [3, с. 81]; «виконання рішень Конституційного Суду України є завершальним етапом процедури

конституційного контролю. Але питання виконання рішень і висновків КСУ безпосередньо належить та перебуває в межах компетенції тих державних органів, органів місцевого самоврядування і посадових осіб, які є суб'єктами виконання таких рішень чи висновків» [14, с. 55].

Також в науковій юридичній літературі звертають увагу на те, що проблеми виконання рішень Конституційного Суду України пов'язані і з відсутністю закріплених на законодавчому рівні строків виконання таких рішень [15, с. 75].

Кулявець О. С. приходять до висновку, що з метою вдосконалення механізму виконання рішень Конституційного Суду України та підвищення ефективності їх виконання доцільно «доповнити главу 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» відповідними нормами щодо обов'язкового зазначення в резолютивній частині рішення Конституційного Суду України порядку реалізації рішення, строків виконання та порядку обов'язкового звітування, зокрема, частину 1 статті 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» викласти в наступній редакції: «З метою забезпечення реального виконання рішення, додержання висновку, Конституційний Суд України має обов'язково визначити у своєму акті порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язок щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку»; частину 2 статті 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» викласти в такій редакції: «Про результати виконання рішення, додержання висновку відповідальні за це органи, у строк, визначений у рішенні, висновку, зобов'язані письмово повідомити Конституційний Суд України», що, в свою чергу, забезпечить відновлення порушених прав осіб» [9, с. 60].

Висновки і пропозиції. Отже, узагальнюючи вищевикладене зазначимо, що хоча рішення Конституційного Суду України і є обов'язковими до виконання, як бачимо в законодавстві не передбачена процедура виконання таких рішень як і відповідальність за невиконання чи неналежне виконання рішень Конституційного Суду України, що створює ризик ігнорування або затягування виконання таких рішень.

Невиконання рішень Конституційного Суду України негативно впливає на довіру громадськості до судової влади в цілому, а також до органів державної влади та осіб, які не дотримуються своїх безпосередніх обов'язків щодо виконання рішень Конституційного Суду України. Такого роду прояв порушує принцип верховенства права та може спричинити суспільну невдоволеність та сприяти дестабілізації на рівні держави.

Окрім того, аналізуючи досвід в сфері конституційної юрисдикції інших країн світу можливо доцільним є створення незалежного органу влади чи запровадження відповідної посадової особи, що здійснювали б контроль за виконанням рішень Конституційного Суду України, а також запровадження на законодавчому рівні строків виконання таких рішень.

Список використаної літератури

1. Назарко А. Виконання рішень Конституційного Суду України щодо визнання неконституційним нормативного акта: проблеми теорії та практики. Публічне право. № 3 (43). 2021. С. 33-40.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня

- 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Маркуш М. Шляхи підвищення ефективності виконання рішень Конституційного Суду України: теоретичні та практичні аспекти. Вісник Конституційного Суду України. 2009. № 5. С. 76-88.
 4. Білоскурська О. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов’язок держави. *Право України*. 2011. № 7. С. 169-174.
 5. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2000 р. № 15-рп/2000 у справі № 1-31/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
 6. Рішення Конституційного Суду України від 10.06.2010 р. № 16-рп/2010 у справі № 1-36/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-10#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
 7. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. № 4-рп/2016 у справі № 1-8/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
 8. Рішення Конституційного Суду України від 02.12.2019 р. № 11-р/2019 у справі № 1-182/2019(4165/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
 9. Кулявець О. С. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 31*. 2021. С. 54-61.
 10. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ, 2019. № 1 (41). С. 97-101.
 11. Сподарик М. Окрема думка судді органу конституційної юрисдикції: до питання про її роль та значення. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Dopovid_Spodaryk.pdf.
 12. Писарева Е. А., Моніч Б. С. Деякі проблемні питання виконання рішень Конституційного Суду України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 46. С. 19-24.
 13. Белов Д. М., Мишанич К. С. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 70-75.
 14. Чубар Л. Обов’язок державних органів виконувати рішення конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 55-59.
 15. Бігун Т. Ю., Полтавець Ф. С. Проблемні питання виконання рішень Конституційного Суду України. Юридичний науковий електронний журнал. № 11. 2021. С. 73-75. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/15.pdf.

References

1. Nazarko A. (2021). Vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo vyznannia nekonstytutsiinym normatyvnoho akta: problemy teorii ta praktyky. *Publichne pravo*. № 3 (43). S. 33-40 [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
3. Markush M. (2009). Shliakhy pidvyschennia efektyvnosti vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: teoretychni ta praktychni aspekty. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. № 5. S. 76-88 [in Ukrainian].
4. Biloskurska O. (2011). Utverdzhennia i zabezpechennia prav i svobod liudyny – holovnyi oboviazok derzhavy. *Pravo Ukrainy*. № 7. S. 169-174 [in Ukrainian].
5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14.12.2000 № 15-rp/2000 u spravi № 1-31/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 10.06.2010 № 16-rp/2010 u spravi

- № 1-36/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-10#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 08.06.2016 № 4-rp/2016 u spravi № 1-8/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
 8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02.12.2019 № 11-r/2019 u spravi № 1-182/2019(4165/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
 9. Kuliavets O. S. (2021). Problemy vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravakh za konstytutsiinomyi skarhamy. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. Serii ekonomichna. Serii yurydychna. Vypusk 31. S. 54-61 [in Ukrainian].
 10. Podorozhna T. S., Biloskurska O. V. (2019). Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo : zb. nauk. prats. Kyiv. № 1 (41). S. 97-101 [in Ukrainian].
 11. Spodaryk M. (2020). Okrema dumka suddi orhanu konstytutsiinoi yurysdyksii: do pytannia pro yii rol ta znachennia. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Dopovid_Spodaryk.pdf [in Ukrainian].
 12. Pysarieva E. A., Monich B. S. (2020). Deiaki problemni pytannia vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. № 46. S. 19-24 [in Ukrainian].
 13. Bielov D. M., Myshanych K. S. (2015). Problemy vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii PRAVO. Vyp. 30. T. 1. S. 70-75 [in Ukrainian].
 14. Chubar L. (2001). Oboviazok derzhavnykh orhaniv vykonuvaty rishennia konstytutsiinykh sudiv. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. № 5. S. 55-59 [in Ukrainian].
 15. Bihun T. Iu., Poltavets F. S. (2021). Problemni pytannia vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. S. 73-75. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/15.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

O. V. Biloskurska, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
the Department of Public Law
University Street, 19, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: o.biloskurska@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1005-2165>

ISSUES OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

Summary

The article examines the legal positions of scholars in the field of constitutional law regarding their vision of the issues of implementing decisions of the Constitutional Court of Ukraine. It is noted that the decision of the Constitutional of the Court of Ukraine are among the most important acts from the point of view of compliance with the Constitution of Ukraine. The study analyzed the decision of the Constitutional Court, in which the body of constitutional jurisdiction clarifies the obligation to implement its decision. The state of execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine requires better, as rare cases are being followed up disregard prescriptions of relevant decisions that in the future may lead to the spread of legal nihilism and depreciation of the Basic Law.

The provisions of individual decisions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the inadmissibility of reproduction by any state power or local self-government bodies of the

provisions of normative legal acts, which are recognized as unconstitutional, are analyzed. Attention is drawn to the fact that the procedure for the execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine is not ensured at the level of the legal framework, there is no system of procedures that would specify the procedure for the execution of the decisions of the body of constitutional jurisdiction. Problems of solving issues of implementation of decisions of the Constitutional Court of Ukraine related to the special legal nature of such decisions, the absence of an indication of the entity that must perform judgment. It is emphasized that the improvement of the situation may require systemic changes in the legislation and the establishment of a clear procedure for the implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as the clarification and imposition of specific responsibility on those who violate the implementation of such decisions. The article defines possible ways improvement of the procedure for the execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine. It is proposed to put control over execution decisions of the Constitutional Court of Ukraine and to determine at the legislative level the terms of execution of such decisions.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, decision of the Constitutional Court of Ukraine, execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, constitutional proceedings, constitutional duty, separate opinion of the judge, constitutional complaint.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287982>

U.D.C. 347.965(477.8)185/191”

A. Yu. Boichuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa National Medical University
the Department of Forensic Medicine
Valikhovsky Lane, 2, Odesa, 65082, Ukraine
e-mail: Andriy2912@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8898-8188>

I. V. Rudik, PhD in Linguistics, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: i.rudik@onu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6121-8060>

ORGANISATION OF THE BAR IN WESTERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX AND EARLY XX CENTURIES

The article is dedicated to the legal aspects and the role of bar associations as entities responsible for bar administration in the Western Ukrainian territories in the second half of the XIX and early XX centuries. Paper analyses how the bar was established, its organizational structure, and the unique features of lawyers and their respective bar associations' functions.

Keywords: lawyer, bar, bar association, lawyer's speech, court debate, Lviv Chamber of Advocates, Provisional Regulations on the Bar from August 16, 1849, Regulations on the Bar from July 6, 1868.

Problem statement. Currently, Ukrainian historical and legal science is going through a phase of rapid advancement. The knowledge gained from the past is being carefully considered, as it is crucial for the progress of contemporary legal science and practice. Simultaneously, historical legal events are being reexamined from fresh perspectives. In this regard, the intellectual accomplishments and administrative expertise of Galician lawyers who operated in the late 19th and early 20th centuries hold great value. They laid the groundwork for the establishment of the national Bar institution in the western region of Ukraine. Many of these lawyers were actively involved in both private legal practice and the political affairs of the region. Notably, some Galician lawyers were elected to the Austrian Sejm, where they not only represented the interests of common people in court but also passionately advocated for their rights on the parliamentary stage. Their extensive body of work can significantly contribute to the ongoing process of reforming the national legal system and public administration.

Analysis of the latest researches and publications. Some aspects of the history of the formation of the national bar in the western Ukrainian lands are revealed by I. Hlovatskyi, M. Voloshyn, L. Horodnytska.

Purpose statement. Legal characteristics and determination of the role of bar associations as bodies of bar administration in the western Ukrainian lands in the second half of the XIX - early XX century.

Main part of the research paper. The establishment of the bar association in the western Ukrainian territories in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was impacted by the model of the all-Austrian bar organization, whose rights and responsibilities were initially outlined by the Josephine Regulation of 1781 concerning the overall judicial system. The Bar was closely linked to the court and viewed as two essential components of a unified judicial system [13, p. 180].

After completing his legal education, a candidate for lawyer's degree had to do a three-year internship in a court, performed work as a clerk. Only after that could the candidate do an internship with a patron. Upon completion of this internship, the duration of which was not clearly defined, the candidate was admitted to the so-called patronage of courts. This meant that he had to pass the bar exams, take an oath, and then become a patron. But not all courts had such patrons. For example, only those patrons who passed a special exam and obtained a special endorsement from established members of the Bar were eligible to participate in the higher courts [10].

In general, a candidate for the bar was required to have a higher legal education, a PhD in law, an unlimited period of practice with a lawyer, and pass challenging exams [2, p. 39]. Moreover, a candidate for the bar had to have an unblemished reputation: no debts, good behaviour in private life, etc. It should be mentioned that similar principles are envisaged by modern legislation [1].

At the beginning of the nineteenth century in Austria, lawyers were divided into court and judicial lawyers in Vienna; judicial lawyers in major centres such as Linz, Salzburg, and Graz; land lawyers in the main cities of the provinces; court and military lawyers in Vienna; mining lawyers, etc. The decree of 30 January 1797 distinguished lawyers in Lviv, Tarnów and Stanisław from those who worked in other areas; the former were called advocate provinciales, and the latter - forenses; there were also advocati judiciale who represented their clients before the civil administration. Forenses advocates had limited rights to participate in cases, in particular, they could not represent their clients in the courts of the nobility [8, p. 328].

The Imperial Decree of 1802 introduced a new requirement for candidates to the bar: after completing an internship with a lawyer, the candidate had to obtain permission from the emperor to take the bar exam. After the change of this rule, the lawyer was allowed to perform his duties only after the decision of the Minister of Justice, which opened up wide opportunities for various abuses by the authorities [11, p. 26-27].

Broadly speaking, both in the region of Galicia and throughout Poland prior to its annexation by Austria, there lacked a distinct organizational framework for the legal profession. The legal practitioners were not collectively organized as a distinct entity, and there were no independent governing bodies for lawyers. Despite this, the concept of uniting legal professionals under a «Collegium Advocatorum» was proposed at the beginning of 17th century [10, p. 12]. All lawyers were attached to certain courts, which exercised disciplinary supervision over their activities [15, p. 41].

The revolutionary events of the Spring of Nations gave a significant impact on the development of the Austrian legal profession. Representatives of this profession began to demand the adoption of a law on the Bar, granting it the status of an independent and autonomous corporation. Under pressure from advocates and leading politicians, the Austrian government first adopted a special law on lawyers on 16th August 1849 – the Temporary Regulation on Lawyers «Ustawa prowizoryczna o Adwokatach».

In essence, this document regulated the main issues of life and activities of the bar, although, as noted, it established a rather limited self-government of the bar in Austria.

The Provisional Regulations provided for the establishment of Bar Associations as self-governing bodies of the Bar. They were established by all lawyers, without exception, who had a practice in the district of the Supreme Court. The powers of the chambers included: electing the president of the chamber, electing and approving standing committees, considering appeals against lawyers suspended or dismissed, appointing auditors of the bar and supervising the observance of honour and dignity by members of the institution. The Chamber's opinion was to be taken into account when deciding on admission to the Bar, but the lawyers did not have a decisive influence on the appointment of future defence counsel. At that time, this right was vested in the Ministry of Justice.

Disciplinary supervision of the legal profession was the responsibility of the Court of Appeal. Its powers included the dismissal of lawyers, the imposition of fines, reprimands, etc. At the same time, when imposing administrative sanctions, the Court of Appeal had to take into account the opinion of the Bar Association in each individual case.

The Provisional Regulations persisted in reaffirming the heightened standards imposed on bar candidates, and successfully passing the bar exam was a challenging endeavor. On 7th August 1850, the Minister of Justice issued an order for a two-stage examination process: an oral examination to assess the candidate's theoretical knowledge in civil and criminal law and a written examination to evaluate their proficiency in drafting procedural documents. If a candidate failed the bar exam on two occasions, they were barred from attempting it for a third time [13, p. 182].

Subsequently, the movement to grant autonomy to the Austrian Bar culminated in the adoption of the Permanent Regulations on the Bar in July 1868. For the first time, the document enshrined the self-government and autonomy of the Bar and abolished the power of the Minister of Justice to decide on the admission of individual lawyers to practice. This provision changed somewhat the requirements for persons wishing to become advocates. In particular, it stipulated that the candidate had to have already completed seven years of legal practice. Passing the bar exam and holding PhD in law were no longer mandatory, but could be replaced by a five-year of work as a court adviser.

The law provided for the establishment of bar associations from among the lawyers who had organised their offices in the jurisdiction of the zemstvo court. They were empowered to express opinions on all matters relating to the life of the bar, to monitor the observance of the dignity and honour of the bar by lawyers, etc. Emphasis was placed on a particularly important function of the chambers - the preparation of draft laws on the activities of the Bar (Article 2) [13, p. 180].

In general, the 1868 regulations introduced significant autonomy for the Bar and increased the degree of self-government within it. The powers of the chambers of advocates were extended. Their responsibilities included maintaining lists of advocates and candidates for advocacy in their districts, participating in the resolution of disputes between members of the bar, and giving opinions on the reasonableness of advocates' fees.

Bar chambers began to appear in Galicia after 1848. In particular, Lviv, Zolochiv, Ternopil, Stanislaviv, Sambir, Krakow, and Przemyśl chambers of lawyers appeared

[14, p. 78]. However, these chambers had a small number of lawyers. Thus, in 1868, the Ternopil Chamber of Advocates, which also covered the territory of the Chortkiv district, had only 16 lawyers, and the Sambir Chamber in 1868 had 6 lawyers. However, all small bar associations merged with the Lviv Chamber later [9, p. 59]. In addition, the lists of regional lawyers began to appear in the newspapers of the time only in 1855, and until 1862, no mention of any bar chambers in Galicia was made in the newspapers. All lawyers are referred to as regional lawyers with an indication of the location of the lawyer's office (Lviv, Ternopil, Przemysl, Stanislaviv, Sambir, Zolochiv, Zhovkva, etc.) [6, p. 75].

The responsibility for training candidates and admitting them to the bar, as well as the selection of lawyers, fell under the authority of the High regional court and the Austrian Minister of Justice. Nevertheless, the regional lawyers were not organized into a unified collegium or chamber, and there was no leadership for the bar. As a result, in each judicial district of the zemstvo court, all lawyers in that area were regarded as members of a collective group called «grona» or «gremium», which referred to the entire team or composition of individuals in the legal community [10, p. 4].

Among the lawyers would select the most respected, authoritative one who represented their professional interests on a voluntary basis before the judiciary and administrative authorities, the Ministry of Justice, and other authorities. Such person was respectfully called a *señor*.

Since the rise of bar associations and self-governing bodies of the bar, in cases when a lawyer could not perform his professional duties for a long time for various reasons, these bodies decided to appoint another one (as a deputy) to temporarily perform such duties.

Before the creation of chambers and independent bodies for legal practitioners, the High regional court used to handle all matters concerning lawyers' activities, such as holidays, medical treatment, temporary absence from their place of residence, and other related issues.

When a person was admitted to the Bar, the relevant court filled in qualification report cards - brief information about the person, including the name of the law school and year of graduation, the date of the defence of doctoral thesis, information about the internship, description of professional strengths and skills demonstrated during the internship, etc.

The Lviv Chamber of Advocates was established in March 1862 to resolve the issues of illegal legal services, until then the Highest regional court had addressed to the former "gremiumu" or the president of the bar association [7, p. 236-237].

The Statute of the Lviv Chamber of Advocates was approved by the Austrian Ministry of Justice on 17 June 1862. In March 1862, a general meeting of lawyers who were members of the former "gremiumu" in Lviv was held, at which the Lviv Chamber of Advocates was founded, its charter and procedure (regulations) were adopted, and executive bodies were elected. Subsequently, in 1871, 1882, 1888 and 1908, new regulations of the Lviv Chamber of Advocates were adopted.

The possibility of establishing a bar association in the West Ukrainian lands was due to the consequences of the 1848 revolution in Austria. However, the situation was changing, and in 1853 Austria abolished the jury system, limited the right to appeal against its decisions, significantly reduced the scope of the defence, and made the judicial

process more formal. Under these circumstances, the official Austrian authorities were in no hurry to provide broad organisational and legal opportunities for the activities of lawyers, who remained the only defenders of ordinary people against the arbitrariness of the authorities [5, p. 7]. In this respect, the cohesion, unanimity and perseverance of the lawyers themselves in organising their independence and autonomy, especially from the judiciary and other authorities, played a decisive role in the establishment of the Lviv Chamber of Lawyers in 1862 [3]. Another factor influencing the emergence of bar associations was the relatively small number of lawyers in certain areas, which required a certain concentration of defence lawyers in a given area.

The Lawyers' Disciplinary Statute of 1872 provided for the establishment of a disciplinary board at each bar association, elected by all its defence counsels, for a term of three years. The disciplinary proceedings against an advocate were initiated by the board with a preliminary investigation: it interrogated the accused and other persons involved, held face-to-face meetings, etc. The statute set out an exhaustive list of disciplinary sanctions applicable to lawyers: a reprimand, a fine of up to 300 crowns (later up to 600 crowns), temporary suspension for up to one year (for candidates - extension of the duration of practice for the same period) and exclusion from the list of lawyers. Those who were excluded from the list of advocates had the right to apply for reinstatement in three years [14, p. 1083].

In general, the Bar Statute led to a rapid increase in the number of lawyers throughout Austria. Between 1898 and 1914 alone, the Austrian legal profession increased from 4,009 to 5,297 lawyers. In 1865, there was one lawyer for every 22,638 inhabitants of Austria, in 1900 - for every 6,085, and in 1910 - for every 5,466 people. [12, c. 109]. Freedom of access to the bar dramatically increased the number of lawyers in the western Ukrainian lands. For example, in the Lviv Court of Appeal in 1868 there were 112 lawyers, in 1870 - 154, and in 1874 - 168. In 1868, there were 39 lawyers in the Krakow Court of Appeal, in 1870 - 54, in 1874 - 64. In 1869, there were 44 lawyers in Lviv, and in 1880 - 79 [13, p. 184].

However, despite the legal permission, the presence of a mere 3-5 lawyers in a specific area hindered the formation of a bar association. Consequently, following the establishment of the Lviv Chamber of Advocates, the Stanislav Chamber emerged shortly thereafter, at the end of 1864. Moreover, the Krakow, Ternopil, and Zolochiv Chambers of Advocates were established between 1862 and 1865. Among these, the Zolochiv Chamber operated independently only until 1873. Among these, the Zolochiv Chamber functioned independently only until 1873. Subsequently, due to a lack of members, it merged with the Lviv Chamber [8, p. 7].

It should be noted that in general, since 1872, the idea of uniting all chambers in Eastern Galicia with the Lviv Chamber, which then addressed such a proposal to these chambers of lawyers, has been emerging. However, only the Zolochiv Chamber responded to this request. The Ternopil chamber opposed the merger when the Lviv chamber repeatedly proposed it. The Przemyśl Chamber was founded much later than the others in Galicia (probably in 1865 or 1868) [11, p. 1083].

The legal status of the chambers of advocates, prior to the adoption of the Regulations on the Bar of 6 July 1868, was determined by the Provisional Regulations on the Bar of 16 August 1849 and the charters of each chamber of advocates. Since only the Charter of the Lviv Chamber of Advocates was found in the archives, we

have reason to believe that it was probably a model document of this type for other chambers that appeared later. The Lviv Chamber of Advocates was in a somewhat special position, since it operated in the capital of Galicia, had the largest number of lawyers, and gained special authority due to the activities of prominent lawyers and politicians.

The subsequently adopted regulations of the Lviv Chamber of Advocates were much more sophisticated in terms of regulating the activities of the Bar. For example, the Rules of Procedure of 1888 consisted of 54 paragraphs and contained a significant number of sections that had not previously existed or had only been mentioned: on the budget of the Chamber, on the delegation of the department, on the commission and the chamber's referees, on admission to the Chamber of Advocates transferring from other chambers, on the state language, on the chamber's office, etc.

In addition, the Lviv Chamber of Advocates for the first time made an attempt to create a code of legal ethics [4, p. 185]. The core idea was that a lawyer needed to review both the legal and ethical aspects of a civil or criminal case before agreeing to take it on. Turning down a case was done in two situations: if the case seemed legally unwinnable or if it contradicted principles of overall or professional ethics.

The Code provided that in criminal cases a lawyer had no right to refuse to assist the accused. The lawyer was obliged to deal fairly with the cases of people who could not pay for his services. Everything a client said to a lawyer was a professional secret. Defence lawyers had to assist each other in the performance of their professional duties.

The Bar's advocacy activities were largely focused on participation in trials. Most of the defence lawyers in Galicia who appeared in political trials prepared their speeches in advance. Thus, when the first publications about the crime appeared in the press, the defenders bought up the magazines that published information about the crime, carefully studied the material as it accumulated, because «they knew that one of them would still be involved in the criminal proceedings that were about to begin» [6, p. 5].

It is notable that the defense lawyers incorporated numerous excerpts from newspapers and various specialized legal texts into their arguments. These references, originally in their original languages, were rendered into Polish. An examination of these documents enables us to conclude that the presentations delivered by the defense attorneys during that era displayed a significant degree of quality both in terms of substance and presentation style.

It's important to acknowledge that the content of the defense speeches presented by Ukrainian lawyers was influenced by the unique characteristics of the political trials held in Eastern Galicia. These trials often dealt with criminal cases involving multiple individuals and were conducted in various locations. Consequently, in these criminal cases, Ukrainian lawyers rarely represented a single client individually. Instead, a single lawyer often took on the defense of several dozen individuals simultaneously. This particular situation resulted in the lawyer not only advocating for their own clients but also, to a certain extent, standing up for all the defendants involved in the case. This approach embodied a sense of solidarity among the lawyers. As a result, the lawyer could intermittently step back from the proceedings, allowing other lawyers to take over temporarily, and then return to the process later, creating a cyclical pattern. However, there were cases when one client was defended by not one but several Ukrainian lawyers [7, p. 11].

In this situation the lawyers had the opportunity to collaborate and decide amongst each other how to approach different aspects of the criminal case. They could assign specific roles, such as delving into the social, political, and historical context of the case, countering the prosecution's evidence, and thoroughly examining the legal classification of the crime. The allocation of responsibilities for addressing various components of their arguments was especially significant in preparation for the court proceedings.

Conclusions and proposals. The formation of the bar administration in the Western Ukrainian lands in the second half of the XIX - early XX centuries was influenced by the all Austrian bar organisation, which was characterised by the increased requirements for the bar, starting with the establishment of differentiated and high bar admission requirements and ending with the requirements for the provision of legal aid.

The legal status of the chambers of advocates prior to the adoption of the Regulations on the Bar of 6 July 1868 was determined by the Provisional Regulations on the Bar of 16 August 1849 and the charters of each chamber. The competence of the chambers included: election of the chairman of the chamber, approval of standing committees, consideration of appeals against temporarily suspended or dismissed advocates, and appointment of auditors of the bar.

The activities of the bar associations in Galicia intensified in 1862.

The possibility of establishing bar associations in the western Ukrainian lands was due to the consequences of the 1848 revolution in Austria and the monarchy's having to make certain concessions to the revolutionary forces, which were used by the lawyers. Another factor that influenced the emergence of bar associations was the relatively small number of lawyers in certain areas, which necessitated a certain concentration of defence lawyers in the respective area to ensure more efficient legal proceedings.

The Lviv Chamber of Advocates was the first to emerge, established at the constituent assembly of Lviv lawyers in March 1862, with the approval of its Charter and procedure by the Austrian Ministry of Justice in June 1862. The Stanislav, Ternopil and Zolochiv chambers merged with the Lviv Chamber in the second half of the nineteenth century, while the Przemysl and Sambir chambers existed independently until the adoption of the Unified Law on the Bar in Poland in 1932, according to which they were also merged with the Lviv Chamber of Advocates.

The Bar's advocacy activities were largely focused on participation in trials. Most of the defence lawyers in Galicia who spoke in political trials prepared their speeches in advance, the theses of their speeches were accompanied by newspaper clippings, legal or other specialised literature that was cited in court debates. Such sources were provided in the original language, but the text was translated into Polish. The content of the advocacy of Ukrainian lawyers of that time was largely determined by the peculiarities of political trials in Eastern Galicia, which were characterised by the involvement of a group of people in criminal cases, which required the involvement of a team of lawyers who determined certain aspects of the defence.

References

1. Advokats`ka diyal`nist` v Ukraini. Normaty`vna baza. O. Royina. K.: KNT, 2005. 132 s. [in Ukrainian].
2. Advokatura Ukrainy` : navch. posib. V. K. Shkarupa, O. V. Filonov, A. M. Ty`tov, Yu. Ya. Kinash. K. : Znannya, 2007. 398 s. [in Ukrainian].
3. Voloshy`n M. (1934). Ty`m, shho vidijshly` vid nas u borot`bi za pravo. *Yuvilejny`j Al`manax Soyuzu ukrajins`ky`x advokativ*. L`viv. S. 74-108. [in Ukrainian].
4. Gankevych L. (1934). Desyaty`littya Soyuzu Ukrainy`x Advokativ. *Yuvilejny`j Al`manax Soyuzu ukrajins`ky`x advokativ*. L`viv. S. 38-46. [in Ukrainian].
5. Glovacz`ky`j I. Yu. (2004). Promovy` ukrajins`ky`x advokativ Galy`chy`ny` na polity`chny`x sudovy`x procesax pochatku XX st.: Naukovo-prakty`chny`j posibny`k. L`viv. 284 s. [in Ukrainian].
6. Glovacz`ky`j I. Yu. (2003). Osobly`vosti rozvy`tku insty`tutu advokatury` na zemlyax Sxidnoi Galy`chy`ny` i Bukovy`ny`. *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu*. Seriya yury`dy`chna. L`viv. Vy`p. 38. S. 119-127. [in Ukrainian].
7. Glovacz`ky`j I. Yu. (2008). Ukrainy`ki advokaty` Sxidnoi Galy`chy`ny` v svitli arxivny`x dzherel ta nekrologiv (1800-1939). L`viv: SPOLOM. 304 s. [in Ukrainian].
8. Gorodny`cz`ka L. (1999). Kry`minal`ne sudochny`nstvo na Bukovy`ni (1774-1918 rr.). *Pravo Ukrainy`*. № 12. S. 109-111. [in Ukrainian].
9. Gnatyuk V. (1923). Naukove tovary`stvo imeni Shevchenka. Z nagody` 50-littya jogo zasnuvannya 1873-1923. L`viv. S. 13. [in Ukrainian].
10. Zolota kny`ga advokatury` Ukrainy` uporyad. T. V. Varfolomiyeva, O. L. Zhukovs`ka. K., 2006. 292 s. [in Ukrainian].
11. Istorya L`vova: u 3 t. Redkolegiya Ya. Isayevy`ch, M. Ly`tvyn, F. Steblij. L`viv : Centr Yevropy`, 2007. T. 2. 559 s. 214. [in Ukrainian].
12. Istorya derzhavy` i prava Ukrainy` : navch. posib. / A. S. Chajkovs`ky`j, V. I. Batry`menko, O. L. Kopy`lenko ta in. (2000). K. : Yurinkom Inter. 384 s. [in Ukrainian].
13. Olesny`cz`ky`j Ye. (1889). Drugij z`hhdz pol`sky`x pravny`k`ov y` ekonomist`ov. *Chasopy`s` pravny`cha*. Mhsyachonik dlya teorih y` prakty`ky`. Ch. 8. S. 137-140.
14. Pisko J. (1863). Zur Organisation der Advokatur. Wien. 38 p. [in German].
15. Torosiewicz D. (1822). Mysli o powolaniu obronc`ow s`adowych. Dawid Torosiewicz. W. 250 s. [in Polish].

Список використаної літератури

1. Адвокатська діяльність в Україні. Нормативна база. О. Роїна. К.: КНТ, 2005. 132 с.
2. Адвокатура України : навч. посіб. В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш. К. : Знання, 2007. 398 с.
3. Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право. Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. Львів, 1934. С. 74-108.
4. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів. Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. Львів, 1934. С. 38-46.
5. Гловацький І. Ю. Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ ст. : Науково-практичний посібник. Львів, 2004. 284 с.
6. Гловацький І. Ю. Особливості розвитку інституту адвокатури на землях Східної Галичини і Буковини. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2003. Вип. 38. С. 119-127.
7. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини в світлі архівних джерел та некрологів (1800-1939 рр.). Львів: СПОЛОМ, 2008. 304 с.
8. Городницька Л. Кримінальне судочинство на Буковині (1774-1918 рр.). Право України. 1999. № 12. С. 109-111.
9. Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування 1873-1923. Львів, 1923. С. 13.
10. Золота книга адвокатури України. Упоряд. Т. В. Варфоломієва, О. Л. Жуковська. К., 2006. 292 с.
11. Історія Львова: у 3 т. Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів : Центр

- Європи, 2007. Т. 2. 559 с.
12. Історія держави і права України : навч. посіб. А. С. Чайковський, В. І. Батрименко, О. Л. Копиленко та ін. К. : Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
 13. Олесницький Є. Другий з'їзд польських правників и економістів. Часопись правнича. Мнсячонік для теоріи и практики. 1889. Ч. 8. С. 137-140.
 14. Pisko J. Zur Organisation der Advokatur. Wien, 1863. 38 p.
 15. Torosiewicz D. Mysli o powolaniu obrońców sądowych. Dawid Torosiewicz. W., 1822. 250 s.

Стаття надійшла 16.08.2023 р.

А. Ю. Бойчук, докт. юрид. наук, професор
Одеський національний медичний університет
Кафедра судової медицини
Валіховський провулок, 2, Одеса, 65082, Україна
e-mail: Andriy2912@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8898-8188>

І. В. Рудік, канд. філол. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра іноземних мов професійного спрямування
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: i.rudik@onu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6121-8060>

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Резюме

Стаття присвячена дослідженню організаційно-правових основ становлення та діяльності адвокатських палат як органів адвокатського управління в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини. Розкрито її місце та роль у державно-політичній системі. Виявлено переваги, недоліки та особливості їх функціонування, зумовлені специфікою системи державного управління Галичиною. Визначено, що формування адвокатського управління на західноукраїнських землях у цей період проходило під впливом загальноавстрійської організації адвокатури, для якої характерним було висунення до адвокатури підвищених вимог, починаючи з установаження диференційованих і високих пензів щодо вступу до адвокатури та завершуючи приписами щодо надання правової допомоги. Правове регулювання адвокатської діяльності цього періоду здійснюється Тимчасовим положенням про адвокатуру від 16 серпня 1849 р., Положенням про адвокатуру від 6 липня 1868 р., а також статутами кожної адвокатської палати. До компетенції палат належали: вибори голови палати, затвердження постійних комісій, розгляд апеляції стосовно тимчасово відсторонених або звільнених від обов'язків адвокатів, призначення ревізорів адвокатської діяльності. Діяльність адвокатських палат у Галичині активізується з 1862 року. Виникнення можливості створення адвокатських палат на західноукраїнських землях було обумовлене поступками монархії у зв'язку з революцією 1848 р. в Австрії та незначною чисельністю адвокатів в окремих місцевостях Галичини, що вимагало їх концентрацію в певних центрах. Першою виникла та стала головною Львівська палата адвокатів, що була утворена на установчих зборах львівських правників у березні 1862 р. Станіславська, Тернопільська та Золочівська

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287983>

УДК 342.1.25 (477)

О. В. Прієшкіна, докт. юрид. наук, професор
Заслужений юрист України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: prieshkina@ukr.net

ДОКТРИНА «ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ», ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена доктрині «людського виміру», сутності прав та свобод людини та громадянина. В ході дослідження обґрунтовано, що нині в Україні в умовах становлення і розвитку демократичної правової державності особливого значення набуває проблема реального забезпечення прав та свобод людини та громадянина, яка, по-перше, виступає стратегічною метою цього процесу (телеологічна властивість – авт.); по-друге, безпосередньо пов'язана з недостатнім рівнем дотримання, закріплених в Основному Законі, прав та свобод з боку держави (функціонально-діяльнісна властивість – авт.); по-третє, також з недостатнім рівнем їх захищеності від різного роду правопорушень (функціонально-правозахисна властивість – авт.).

Отже, аналіз системного дослідження свідчить, що проблема забезпечення та захисту прав людини в Україні є складною та багатоплановою, а створення додаткових гарантій та механізмів їх реалізації на рівні конкретної особистості виступає не тільки пріоритетним завданням держави на сучасному етапі в умовах її ординарного існування і функціонування, а також першочерговим і стратегічним в сучасних історичних кризових реаліях, коли державність існує та функціонує в екстраординарних умовах воєнного стану. Доведено, що в незалежній Україні сьогодні втілюється теорія визнання людської гідності, яка є: а) інтегративною властивістю природи людини; б) проявом натуралістичної юриспруденції; та в) виступає одним із інституціональних джерел її основних прав. Передбачено, що в ближній історичній перспективі всі доктринальні позиції в сфері забезпечення та захисту прав та свобод людини та громадянина будуть вимагати вдосконаленої нормативно-правової регламентації, зокрема, конституційної.

Ключові слова: Конституція України, «людський вимір», права та свободи людини і громадянина.

Постановка проблеми. Є загальновідомим, що проблематика забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття стала однією з найбільш актуальних проблем людства, – первинною причиною чого стала Друга світова війна, а потім й висування цієї проблематики як основоположної телеологічної домінанти світового розвитку міжнародного співтовариства держав та їх народів. Саме людина в теорії та практиці конституціоналізму займає основне місце, оскільки вона є головним орієнтиром розвитку, вдосконалення та реалізації теоретичних та праксеологічних засад сталого розвитку.

«Людина приречена бути вільною», – таким коротким висловом виразив сутність прав людини та теорії таких прав, французький письменник та філософ Жан Поль Сартр.

Тому, саме Загальна Декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, й стала видатним міжнародно-правовим документом, бо в ній вперше був закріплений своєрідний «кадастр» прав людини, що став, по-перше, своєрідним нормативним початком їх універсальної легалізації; по-друге, відіграв велике значення для їх загального розвитку; по-третє, сприяв формуванню концепції захисту прав людини; по-четверте, у підсумку привів до формування галузі міжнародного публічного права – міжнародне право прав людини.

Отже, треба також констатувати, що саме Загальна Декларація прав людини стала фундаментом, на основі якого проходили міжнародне та внутрідержавне нормотворення (нормопроекування + нормотворчість) в сфері прав людини, а проголошені в ній права знайшли свій подальший розвиток і вдосконалення в різних універсальних міжнародних договорах різних держав світу через їх деталізацію і конкретизацію: Пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 р., та в регіональних угодах, зокрема, в Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав та свобод людини та громадянина в Україні викликають особливий інтерес не тільки у теоретиків права, але й часто стають темою дослідження серед практиків з різних галузей права та серед різних країн. Дослідження фундаментальних засад інституту прав та свобод людини, людського виміру конституційного ладу України були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як М. О. Баймуратова, А. М. Колодія, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, О. Н. Ярмиша та інших. Разом з тим, необхідно зазначити, що незважаючи на наявність численних наукових праць, в яких були розглянуті питання прав, свобод людини та громадянина, а також людського виміру конституційного ладу України, профільну проблематику явно недостатньо висвітлено в юридичній літературі.

Саме цим, перш за все, обумовлені актуальність та теоретична значимість проведеного комплексного дослідження, що має надзвичайно важливе значення для розвитку науки конституційного, муніципального та міжнародного права.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу поняття прав та свобод людини та громадянина та людського виміру конституційного ладу України.

Виклад основного матеріалу. Стаття 3 Конституції України закріплює, що «Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність, безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Саме так ємно та чітко закріплюються пріоритети прав людини в соціумі та державі. Більш того, враховуючи, що саме ця стаття є головною в характеристиці конституційного ладу України, вона виступає юридичним фундаментом для загального гуманістичного розвитку України. Отже, ст. 3 Конституції України вперше встановлює в нашій державі обов'язок визнавати та захищати права і свободи людини, а держава, своєю чергою, повинна гарантувати виконання цих прав та свобод.

У відповідності з Конституцією України визнання, дотримання та захист прав та свобод людини та громадянина виступає однією з основоположних засад і основою конституційного ладу, а також є обов'язком держави. Звідси саме права

людини визначають зміст та напрямки діяльності органів державної влади. Саме цей принцип конституційного ладу України знаходить свою конкретизацію в правових нормах Розділу II Конституції України, що безпосередньо присвячена регламентації та регулюванню конституційних прав та свобод людини та громадянина.

Загальна Декларація прав людини 1948 року стала не тільки своєрідним могутнім генератором подальшого прогресу в цій сфері щодо міжнародного визнання і легалізації таких прав, але за десятиліття, що пройшли після її прийняття, саме на її базі була сформована цілісна полісемічна та багатооб'єктна система міжнародно-правових актів, що скеровані на забезпечення прав людини. Саме тому її справедливо визнають як одне з найбільш великих досягнень Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Варто відмітити, що початок XXI століття відзначився цілою низкою фундаментальних явищ в сфері прав людини. Так, в вересні 2000 року на Саміті тисячоліття ООН світові лідери прийняли Декларацію тисячоліття ООН [1] та домовились про розвиток та установку показників в області боротьби з голодом, хворобами, безграмотністю, погіршенням стану навколишнього природного середовища та дискримінації у відношенні жінок.

В 2010 році Організація по безпеці та співробітництву в Європі (ОБСЄ) відмітила тридцятип'ятиріччя від дня підписання документу – Заключного акту НБСЄ, укладеного у м. Гельсінкі 1 серпня 1975 року [2], який був першим міжнародним документом, що визнав захист прав людини та основних свобод предметом постійної міжнародної уваги, на різницю від Статуту ООН, що проголосив міжнародне співробітництво держав в межах організації основним завданням її існування.

Вперше права людини були включені в якості чітко сформованого елемента в рамках регіональної безпеки на тій основі, що і військово-політичні та економічні питання.

В термінології ОБСЄ термін «людський вимір» використовується для визначення та набору норм та видів діяльності, які пов'язані з правами та демократією, які розглядаються в ОБСЄ в якості одного з трьох вимірів безпеки, поряд з воєнно-політичними та економіко-екологічними вимірами. Сам термін «людський вимір» свідчить про те, що норми ОБСЄ, які відносяться до нього, являють собою більш широку область, чим традиційне право прав людини.

В результаті своєї діяльності ОБСЄ створило справді динамічний процес міжнародного нормотворення в області прав людини – процес, який став постійним. Одним із нововведень, що були відмічені в останніх документах, зокрема, є факт та визнання торгівлі людьми гуманітарною проблемою, яка раніше, як правило, розглядалась в контексті організованої злочинності.

Крім того, «людський вимір» було названо загально-європейським суспільним порядком (*ordre public*), тому що ОБСЄ – це не просто організація, яка об'єднує більше п'ятдесяти держав, а це «спільність цінностей». Цей зв'язок відображає і активна співпраця верховенства закону і саме його формулювання: концепція, яка заснована на достоїнстві людської особистості, і система прав, які реалізуються через судово-правові структури.

Треба зазначити, що стратегічно-визначальним аспектом людського виміру в ОБСЄ є те, що права людини (в контексті їх визнання та реалізації)

та плюралістична демократія (як сукупність методів та засобів щодо реалізації таких прав) вже не розглядаються як абсолютно внутрішня справа держави. Отже, держави-учасники цього процесу виходять із того, що питання, які торкаються прав людини, основних свобод, демократії та верховенства права, носять міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складають одну з основ міжнародного порядку, що об'єктивно передбачає інтенсивне міжнародне співробітництво держав в цій сфері.

Сукупність цих та інших факторів актуалізують не тільки необхідність всебічного вивчення фундаментальних проблем становлення та реалізації прав та свобод людини та громадянина в Україні, а й відповідної акцентуації в контексті застосування концепту «людського виміру» процесів конституювання та інституціоналізації конституційного ладу України.

Розробники проєкту Конституції України 1996 року використали саме ліберальну концепцію прав людини згідно якої кожна людина від моменту народження наділена невід'ємними (природними) правами, а саме: обмеження прав людини та громадянина можливе лише для забезпечення особливо важливих соціальних сфер охорони з боку держави, а саме сфери охорони конституційного ладу, громадського порядку, прав та свобод громадян.

На сучасному етапі суспільного розвитку поряд з іншими проблемами соціально-економічного, політичного, культурного розвитку в Україні особливого праксеологічного значення набуває проблема реального забезпечення сфери реалізації прав та свобод людини та громадянина, яка не тільки є тісно пов'язаною з явно недостатнім рівнем дотримання, закріплених в Конституції прав та свобод з боку держави, її органів, посадових та службових осіб, а й проявляється в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень.

Фундаментальним критерієм свободи індивіда в усьому світі стає Декларація прав людини і громадянина – найважливіший документ Великої французької революції, яка була прийнята 26 серпня 1789 року. В її основу була покладена концепція рівності й свободи, що належить кожному від народження, а істотними правами людини і громадянина було проголошено свободу особистості, свободу слова, право на супротив насиллю тощо [3].

Варто відмітити, що прийняття Конституції України має надзвичайно велике значення в конституційній легалізації, нормативній регламентації та суспільній легітимації основних прав та свобод людини та громадянина. Такий підхід детермінований тим, що сучасне конституційне законодавство України в сфері регламентації та регулювання прав та свобод громадян відповідає основоположним міжнародно-правовим стандартам прав людини: Всесвітній Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., Міжнародному пакту про економічні, культурні та соціальні права від 19 грудня 1966 р., що складають т. зв. Міжнародну Хартію прав людини.

Як член Ради Європи, Україна взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних правових стандартів в профільній галузі, створити внутрідержавні гарантії щодо їх здійснення, що ґрунтуються на загальновизнаних міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах, які містяться у відповідних міжнародних договорах. Нині в Україні створена

вельми значима законодавча база відносно забезпечення прав та свобод людини, причому, в залежності від її правових станів, – зокрема, були прийняті базові закони в цій сфері: «Про біженців», «Про національні меншини в Україні», «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про свободу пересування та свободу вибору місця проживання».

Також були прийняті закони «Про Конституційний Суд України», «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», що дозволило створити в нашій державі нові органи – Конституційний Суд України та введено нову посаду – омбудсмана – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Декларація прав дитини, що була прийнята у 1959 році Організацією Об'єднаних Націй, містить основну стратегічну тезу – «Людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має», яка може бути витлумаченою як відповідна поведінково-діяльнісна парадигма, що містить відповідний перелік обов'язкових дій з боку держави для забезпечення і реалізації телеологічних домінант цього міжнародного договору.

Водночас варто відзначити, що згідно зі ст. 9 Конституції України набули чинності та стали частиною національного законодавства такі міжнародні документи у сфері захисту дитини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України:

– Європейська Соціальна хартія (переглянута), (ратифікована 14 вересня 2006 р. із заявами);

– Європейська Конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);

– Європейська Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня 2009 р.);

– Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання 2 липня 2006 р. із заявою) та інші.

Слід зазначити, що міжнародно-правові документи багатостороннього характеру стають міжнародними правовими стандартами у сфері захисту прав та свобод людини, які через національний механізм імплементації, запозичуються та закріплюються в національних системах законодавства їх держав-підписантів.

Саме на гармонізацію законодавства України з міжнародним правом спрямована ст. 9 Конституції України, якою встановлено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (маємо сформований національний механізм імплементації норм міжнародного права в національне законодавство – авт.).

Особливе місце в охороні прав людини займає Конституційний Суд України, який є судом конституційної юрисдикції, тобто він досліджує факти і навіть не дає правову оцінку обставинам, а оцінює саме право на його відповідність Конституції держави, надає правову настанову щодо праворозуміння положень Конституції чи законів [4, с. 239].

Разом з тим, наведені процеси реалізації та забезпечення прав та свобод людини та громадянина через систему органів держави неможливо розглядати без участі органів сфери правосуддя, що має свій важливий і безпосередній вплив в усіх сферах національного правосуддя та на всіх рівнях національної

правової системи, що забезпечується низкою галузей права і галузей законодавства, основне місце серед яких займає конституційне право – як основоположна і профільна газуль національного права України.

Треба зазначити, що в сучасному міжнародному праві виявляється деяка обережність з боку світового співтовариства та його інституцій в закріпленні у прямій постановці деяких прав людини, в тому числі й в такій важливій сфері, як політична, де задіяні реальні механізми оновлення державної влади. На думку М. О. Баймуратова та Б. Я. Кофмана, це детермінується, перш за все, історичними труднощами з їх гарантування в повному обсязі з боку держав, що може перетворити їх на практиці, по суті, на формальну декларацію [5, с. 16].

За роки незалежності Української держави була створена відповідна нормативно-правова база, яка напряду торкається переліку прав та свобод людини та громадянина, що мають надзвичайно важливе конститууюче і інституційне значення для розвитку та вдосконалення громадянського суспільства.

На сьогодні найважливішими законодавчими актами, що регламентують права та свободи людини та громадянина в Україні є:

- Закон України «Про засади державної мовної політики»;
- Закон України «Про імміграцію»;
- Закон України «Про біженців»;
- Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»;
- Закон України «Про громадянство в Україні» (нова редакція);
- Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій»;
- Закон України «Про приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців і Протоколу про статус біженців» тощо [6].

Незважаючи на те, що в Україні було прийнято національне законодавство у сфері прав та свобод людини та громадянина, але в умовах політичної та соціально-економічної кризи, воєнного стану, воно виявилось неефективним і не здатним вирішити виникаючі проблеми, бо в ньому є відсутніми механізми захисту цих прав.

Для побудови в Україні демократичної правової соціальної держави велике значення має боротьба з правовим нігілізмом, з правовим інфантілізмом, феноменом переродження правосвідомості, який, на слухну думку Ю. М. Тодики, одержує свій прояв, насамперед, у злочинності [7].

Треба чітко розуміти, що механізм захисту конституційно-правової свободи людини буде повним та ефективним тільки за умови можливості захисту прав і свобод людини не тільки з боку держави, але й від держави (становлення системи координат, коли кожна людина (громадянин) має гарантоване право позиватися проти держави відносно захисту своїх прав, свобод і законних інтересів – авт.), сприймаючи в даному випадку права людини як «права проти суспільства в особі держави та її посадових осіб» [8].

Тому не є чимось екстраординарним, що об'єктивний характер необхідності захисту прав людини від держави підтверджується правовими позиціями Конституційного Суду України. На слухну думку академіка Ю. С. Шемшученка, «головним питанням є те, що закріплені Конституцією України права та свободи людини та громадянина належним чином не реалізуються, а в багатьох випадках порушуються. Внаслідок цього ми маємо високий рівень злочинності та корупції і низький рівень законності і правопорядку в країні» [9].

Разом з тим, проблем у практичній реалізації прав особистості також більш, ніж достатньо. Треба погодитись з думкою Ю. С. Шемшученка про великий конфліктогенний потенціал у відносинах між державою та суб'єктами громадянського суспільства в цій площині. Так, він зазначає, що «громадянське суспільство стає базисом демократичної держави тільки тоді, коли його інтереси й інтереси держави не протиставляються. Демократична держава повинна знімати суперечності, які виникають між нею і суспільством. З іншого боку, у процесі діяльності політичних партій, громадських об'єднань, засобів масової інформації інтереси громадянського суспільства повинні трансформуватися в інтереси держави. У разі протиставлення інтересів держави і суспільства останнє може перетворитися на руйнівний і дестабілізуючий фактор» [10].

Обґрунтовано вважаємо, що сама реалізація конституційного положення про права людини як найвищої соціальної цінності на практиці передбачає низку об'єктивно необхідних показників, а саме: а) стійкий економічний розвиток держави, б) наявність чіткої державної політики, яка є зорієнтованою на забезпеченні прав і свобод людини. Про це переконливо свідчить світова практика, яка доводить, що перехідні періоди в розвитку держави й державності завжди були лабільними (нестабільними), відрізнялись високою конфліктогенністю (суперечністю) громадських позицій і світоглядних орієнтирів. Саме в цих умовах, що є характерними для нашої держави на протязі всього її існування, порушення прав людини в Україні має системний характер і набуває ознак соціальної катастрофи. Більш того, цьому напрямую сприяють негативні економічні фактори, серед яких, на думку дослідника В. Чермних: а) реальне зменшення заробітної плати; б) охоплення бідністю широких верств населення; в) наявність пенсійного забезпечення, яке є нижчим, ніж установлений рівень малозабезпеченості; г) усе більша комерціалізація здійснення таких важливих конституційних прав, як охорона здоров'я та освіта; г) масові порушення виборчого права, що є яскравим свідомством тотального порушення прав людини [11].

Наведені факти, які свідчать про те, що держава байдуже відноситься до своїх громадян, не забезпечуючи достатньою мірою реалізацію їх прав і свобод, детермінують та об'єктивують зростання їхньої недовіри до держави, посилюючи їх відчуження від влади. Такий стан речей є причиною суспільної анемії та апатії, нігілізму і абсентеїзму. Байдужість і безвідповідальність відповідних структур публічної влади, включаючи й органи місцевого самоврядування, що супроводжуються латентною та відкритою дискримінацією й дискредитацією демократичних цінностей в суспільстві, що не раз відмічали соціологи в процесі аналізу настроїв в суспільстві, – наносить суттєву шкоду стратегічним інтересам державної політики в сфері демократизації суспільного і державного життя.

Більш того, кризовий стан економіки України породжує такий небезпечний рівень соціальної анемії вельми значної частини населення, що призводить до різкої соціальної диференціації та формування підспудного спротиву населення існуючій владній структурі суспільства. На забезпечення прав людини також негативно впливає жорстке протистояння політичних сил, які зайняті вирішенням своїх вузьких інтересів, підриваючи як стабільність суспільства, так й стабільність конституційного ладу. При цьому низький рівень правової

культури посадових осіб і пересичених громадян також не сприяє забезпеченню прав людини та громадянина в суспільстві.

Отже, нині актуальні питання реального захисту прав людини належать не тільки до найгостріших проблем української дійсності, вони стають найважливішим та екзистенційним завданням існування української державності, особливо в умовах воєнного стану. Тому вдається слушною наша доктринальна позиція про те, що забезпечення дотримання прав людини в Україні можливо лише за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства [12].

Однією із проблем є суттєві недоліки в змістовному та технологічному супроводженні та забезпеченні самого законодавства. Насамперед, йдеться про недостатньо розроблені юридичні механізми реалізації та захисту тих чи інших прав та свобод. Між ними існують не тільки певні змістовні внутрішні протиріччя, а й суттєві юридико-технологічні недоліки, що нівелюють творчий потенціал та ефективні можливості нормативного регулювання суспільних відносин. Наприклад, діюче законодавство України про місцеве самоврядування потребує суттєвого вдосконалення з метою забезпечення пріоритетності прав людини та громадянина в організації та діяльності органів місцевого самоврядування; розширення кола суб'єктів права на участь в місцевому самоврядуванні, розподіленні повноважень органів місцевого самоврядування в фінансово-бюджетній сфері, справжній реалізації принципу формування державного бюджету «знизу», збільшення частини місцевих бюджетів в консолідованому загальнодержавному бюджеті з метою закріплення матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування. При цьому необхідно розуміти, що всі наведені вище проблеми «зав'язані» на наданні належної правосуб'єктності територіальній громаді, що виступає первинним суб'єктом місцевого самоврядування на конституційному рівні, але на рівні законодавства таким не виступає. Вирішення цього питання буде напряму сприяти укріпленню та розширенню повноважень місцевого самоврядування в різних сферах локального розвитку, зокрема, в сфері розвитку та підтримки малого та середнього бізнесу, працевлаштуванню місцевих жителів тощо.

Потребує також свого вирішення питання щодо вдосконалення системи адміністративної юстиції, особливо в сфері правового захисту інтересів місцевого самоврядування, прав та свобод людини і громадянина (жителя-члена територіальної громади) в сучасних умовах державного будівництва.

Крім цього, необхідно розробити Національну програму по адаптації законодавства України до міжнародних стандартів в області прав людини, де слід визначити перелік універсальних та регіональних конвенцій по правам людини, які потрібно ратифікувати в першу чергу.

Українська влада, перш за все, повинна демонструвати дії, які направлені на затвердження та розширення верховенства права, поваги до прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності суспільного розвитку, та не давати ніяких сумнівів в своїй відданості ідеалам добра та справедливості [13].

Отже, в основу Конституції України закладені принципово нові ідеї зовнішньої та внутрішньої політики Української держави, що скеровані не

тільки на затвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина [14], а й на їх конкретну реалізацію.

Треба відмітити особливу роль у зазначених процесах Верховної Ради України, як єдиного вищого законодавчого органу держави. Саме вона здійснює захист прав і свобод людини та громадянина через свою законотворчу діяльність, здійснення контрольних функцій за діяльністю правоохоронних органів та місцевих державних адміністрацій у сфері прав людини. Важливу роль в такій діяльності відіграють спеціальні парламентські слухання, де обговорюються перспективні плани законодавчої діяльності по профільним проблемам.

Важлива роль у практичній реалізації законодавчих актів Верховної Ради України в сфері організації реалізації прав і свобод людини і громадянина, їх охорони, захисту і гарантування належить органам виконавчої влади. У діяльності відповідних міністерств, державних комітетів, відомств у профільній сфері є активізація їхньої діяльності у справі інформування населення щодо прав людини, освітянської діяльності в цій сфері, проведення наполегливої роботи з метою практичної реалізації й захисту прав людини та громадянина. При цьому, лише відкритість і гласність у цій сфері можуть стати запорукою й дієвим фактором утвердження в Україні соціально-нормативних засад справді правової демократичної держави, у якій реально будуть забезпечуватися права та свободи громадян.

На основі аналізу чинної в Україні системи конституційних та законодавчих гарантій прав і свобод особи, можна дійти висновку про практично необмежене коло засобів захисту прав і свобод людини та громадянина з боку держави й інституцій громадянського суспільства. Але в цій сфері також існує проблема, що детермінована незадовільною гарантованістю (наявність неналежного та неефективного рівня та форм гарантій з боку держави) практичної реалізації охорони та захисту окремих прав і свобод особи, насамперед, соціально-економічних прав і свобод, закріплених і гарантованих чинною Конституцією України [12, с. 70].

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз комплексного дослідження «людського виміру», інституту прав та свобод людини та громадянина дозволяє дійти висновку, що в Україні реально поширюється теорія визнання людської гідності, яка є: а) інтегративною властивістю природи людини; б) проявом натуралістичної юриспруденції; та в) виступає одним із інституціональних джерел її основних прав. У зв'язку з цим, у загальній теорії права обґрунтовано сформульовано антропогенну інтерпретацію людської гідності, поняття якої визначається як самоцінність людини, як унікальної родової біосоціальної істоти [15]. На нашу думку, всі зазначені доктринальні позиції у недалекому майбутньому вимагатимуть та стимулюватимуть відповідної нормативно-правової, насамперед, конституційно-правової регламентації.

Процес входження України в європейський правовий простір, що складається з гуманітарно-нормативного простору Ради Європи та нормативних настанов в сфері прав людини Європейського Союзу, становить низку складних проблем, що виникають як перед теорією, так й перед практикою застосування відповідних норм міжнародних договорів у національній правовій системі, і насамперед, в системі розвитку та вдосконалення інституту прав та свобод

людини в Україні. Треба зазначити, що надання Україні статусу держави-члена до вступу в Європейський Союз буде сприяти більш активному вирішенню наведених проблем, особливо на законодавчому рівні.

Діяльність міжнародної регіональної організації – Організації по безпеці та співробітництву в Європі (ОБСЄ), що була в 1991 р. трансформована з міжнародної конференції, має велике значення для становлення, розвитку та вдосконалення прав та свобод людини та громадянина. Сам термін «людський вимір», що був розроблений в її межах, свідчить про те, що норми ОБСЄ, які відносяться до нього, являють собою більш широку область, чим традиційне право прав людини. Крім того, «людський вимір» було названо загальноєвропейським суспільним порядком (*ordre public*), тому що ОБСЄ – це не просто організація, яка об'єднує більше п'ятидесяти держав, а це «Спільність цінностей», їх зв'язок відображає активну співпрацю верховенства закону і саме його формулювання: концепція, яка заснована на гідності людської особистості, і системи прав, що реалізуються через судово-правові структури.

Саме тому реалізація, охорона, захист і гарантування прав людини належать до найгостріших проблем України, а їх практичне втілення та вирішення допоможе супроводжувати і забезпечити відповідну практику, що є надзвичайно цінним в реалізації та вдосконаленні діяльності держави, її органів, причому як на своїх теренах, так й в її міжнародних відносинах.

Держава не тільки має визнавати людину найвищою соціальною цінністю, але й легалізувати, легітимізувати, охороняти, захищати її права та свободи, гарантувати їх реальне здійснення.

Список використаної літератури

1. Декларація тисячоліття ООН: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 55/2 від 8 вересня 2000 року. URL: N0055951.pdf (un.org) (дата звернення: 10.08.2023).
2. Заключний акт НБСЄ від 1 серпня 1975 року. URL: <http://www.osce.org/mc/39501> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Декларація прав людини і громадянина, що була прийнята 26 серпня 1789 р. URL: Декларація прав людини і громадянина. Вікіпедія (wikipedia.org) (дата звернення: 10.08.2023).
4. Шишкін В. Процедура звернення до Конституційного Суду України. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: збірка на пошану першого Голови КСУ, професора Леоніда Юзькова. Київ : Логос, 2008. С. 238-249.
5. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна характеристика: актуальні питання імплементації в законодавство України: Монографія. Суми: Університетська книга. 2012. 230 с.
6. Удовенко Г. Забезпечення прав людини. Голос України. 9 грудня 2003 р.
7. Годика Ю. М. Конституційні основи формування правової культури. Харків: Райдер, 2001. 160 с.
8. Henkin I. The rights of man today. Boulder (Colo) 1978. P. 2.
9. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. Ю. С. Шемшученко, Н. І. Карпачова, Т. А. Костецька (та ін.); за ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. С. 4.
10. Шемшученко Ю. С. Конституція України і права людини. Право України. 2001. № 8. С. 13-16.
11. Чермних В. Права людини в Україні. Нова політика. 2001. № 1. С. 13.
12. Прієшкіна О. В. Людина, її права та свободи як найвища соціальна цінність. Юридичний вісник. 2015. № 2. С. 70.
13. Шаров І. Документ, що спонукає нас до дій. Голос України. 2008. 10 груд.

14. Приєшкіна О. В. Трансформація принципів українського конституціоналізму на сучасному етапі: Монографія. За заг. ред. д.ю.н., проф. Степанової Т. В., д.ю.н., проф. Корчевної Л. О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 50.
15. Рабінювич П. М. Моральна шкода та право на її компенсацію: загальнотеоретичний підхід. Право України. 2002. № 4. С. 29.

References

1. United Nations Millennium Declaration (2000, September 8). Resolution adopted by the General Assembly. URL: N0055951.pdf (un.org) [in Ukrainian].
2. Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1975, August 1). URL: <http://www.osce.org/mc/39501> [in Ukrainian].
3. Declaration of Human and Citizen Rights (1789, August 26). URL: wikipedia.org [in Ukrainian].
4. Shyshkin V. (2008). Procedure of appeal to the Constitutional Court of Ukraine. *Problemy suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu: a collection in honor of the first Chairman of KSU, Professor Leonid Yuzkov*. P. 238-249 [in Ukrainian].
5. Baimuratov M. O., Kofman B. Ya. (2012). International election standards: legal nature, substantive characteristics: actual issues of implementation in the legislation of Ukraine. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
6. Udovenko H. (2003). Ensuring human rights. *Holos Ukrainy* [in Ukrainian].
7. Todyka Yu. M. (2001). Constitutional foundations of the formation of legal culture. Kharkiv: Raider [in Ukrainian].
8. Henkin I. (1978). The rights of man today. Boulder (Colo).
9. Shemchushenko Yu. S., Karpachova N. I., Kostetska T. A. (2008). Constitutional rights, freedoms and duties of a person and a citizen in Ukraine. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
10. Shemchushenko Yu. S. (2001). The Constitution of Ukraine and human rights. *Pravo Ukrainy*, 8 [in Ukrainian].
11. Chermnykh V. (2001). Human rights in Ukraine. *Nova polityka*, 1 [in Ukrainian].
12. Prieshkina O. V. (2015). Man, his rights and freedoms as the highest social value. *Yurydychnyi visnyk*, 2 [in Ukrainian].
13. Sharov I. (2008). A document that prompts us to act. *Holos Ukrainy* [in Ukrainian].
14. Prieshkina O. V. (2022). The transformation of the principles of Ukrainian constitutionalism at the present stage. Stepanova T. V. & Korchevna L. O. (Ed.). Odessa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
15. Rabinovych P. M. (2002). Moral damage and the right to its compensation: a general theoretical approach. *Pravo Ukrainy*, 4 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.08.2023 р.

O. V. Prieshkina, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Honored Lawyer of Ukraine
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: prieshkina@ukr.net

THE «HUMAN DIMENSION» DOCTRINE HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the doctrine of the «human dimension», the essence of human and citizen rights and freedoms. In the course of the study, it was substantiated that nowadays in Ukraine the problem of real provision of human and citizen rights and freedoms, which is connected with the insufficient level of observance of the rights and freedoms enshrined in the

Basic Law by the state, as well as the insufficient level of their protection, is gaining special importance from various types of offenses. The analysis of the systematic study shows that the problem of ensuring and protecting human rights in Ukraine is complex and multifaceted, and the creation of additional guarantees and mechanisms for the realization of individual rights and freedoms is a priority task of the state at the current stage and in modern historical crisis realities. It is proved that in independent Ukraine today the theory of recognition of human dignity is extremely popular, which is an integrative property of human nature and is one of the institutional sources of his basic rights. It is predicted that in the near future all doctrinal positions in the field of ensuring and protecting the rights and freedoms of a person and a citizen will require appropriate normative and legal regulation, in particular, constitutional.

The problem of ensuring human rights at the end of the 20th - at the beginning of the 21st century became one of the most urgent problems of humanity. It is the person in the theory and practice of constitutionalism who occupies the main place, because he is the main reference point for the development, improvement and implementation of the theory and practice of further development.

The issues of human and citizen rights and freedoms in Ukraine are of particular interest not only to legal theorists, but also often become a topic of research among practitioners from various fields of law and among different countries.

Keywords: The Constitution of Ukraine, Declaration, «human dimension», rights and freedoms.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.288388>

УДК 347.97/.99

М. М. Стефанчук, докт. юрид. наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра нотаріального, виконавчого процесу
та адвокатури, прокуратури, судоустрою
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: m.stefanchuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

ПОСИЛЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті висвітлено деякі сучасні тенденції посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в Україні. Констатовано, що одним із визначальних сучасних викликів, які зумовлюють необхідність подальшого реформування її правового статусу, є взяті Україною на себе міжнародні зобов'язання щодо подальшого посилення боротьби з корупцією, як передумову її євроінтеграції. Метою статті визначено встановлення актуальних тенденцій реформування правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури щодо посилення її самостійності, передумов, що їх детермінують, а також викладення власного бачення стосовно їхнього подальшого розвитку.

Встановлено, що серед сучасних тенденцій реформування правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури можна виокремити: її інституційне позиціонування як одного із елементів системи органів антикорупційної боротьби в Україні, поза єдиною системою органів прокуратури; послаблення ролі органів прокурорського самоврядування у процесі формування її персонального складу на користь розширення повноважень Генерального прокурора; запровадження окремого органу для здійснення дисциплінарного провадження щодо прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; наділення вагомими повноваженнями у процедурах формування її персонального складу, персонального складу комісії з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності її діяльності, формування персонального складу Спеціалізованої дисциплінарної комісії прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури представників міжнародних та іноземних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції.

Запропоновано перспективні напрями розвитку окреслених питань, що зводяться до доцільності унормування правової визначеності у питанні позиціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у системі прокуратури з урахуванням засади її єдності; доцільності унормування компенсаторних механізмів задля подолання можливих прогалин у законодавстві у разі невиконання представниками міжнародних та іноземних організацій вимог національного законодавства; недоцільності запровадження окремого органу, що здійснюватиме дисциплінарне провадження стосовно прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, з огляду на ризики послаблення авторитету та довіри до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, порушення

засад рівності та справедливості щодо інших прокурорів, які є суб'єктами поширення юрисдикції цього органу прокурорського врядування.

Ключові слова: прокуратура; система прокуратури; спеціалізована антикорупційна прокуратура; гарантії незалежності прокурорів; прокурорське врядування; тенденції розвитку.

Постановка проблеми. Європейська Комісія 17 червня 2022 року рекомендувала надати Україні перспективу стати членом Європейського Союзу за умови виконання низки критеріїв, одним із яких є подальше посилення боротьби з корупцією в Україні [1], що зумовило нагальну потребу у перегляді ефективності нормативної, інституційної та функціональної складових механізму боротьби з корупцією в Україні. Однією із важливих інституцій у цьому механізмі є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП), яка, попри те, що входить до єдиної системи прокуратури в Україні, має законодавчо закріплені особливості організації та діяльності, щодо яких перманентно триває дискурс у експертному середовищі, що суттєво актуалізується крізь призму означених вище критеріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації та діяльності органів прокуратури у сфері запобігання та боротьби з корупцією досліджувались у працях Є. В. Вандіна, Д. М. Демківа, Д. О. Іщука, Ю. О. Коваленко, І. С. Ковальчук, Н. М. Курко, А. В. Лапкіна, О. С. Проневича, К. О. Розсохи, М. В. Руденка та інших. Водночас актуальні виклики, зумовлені нагальною потребою посилення боротьби з корупцією в Україні, як одного із визначальних критеріїв динамічної та успішної євроінтеграції Української держави, потребують додаткового розгляду сучасних тенденцій удосконалення правового статусу САП, з огляду на їхню затребуваність та своєчасність.

Метою статті є встановлення актуальних тенденцій реформування правового статусу САП щодо посилення її самостійності, визначення передумов, що їх детермінують, а також викладення власного бачення стосовно їхнього подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо закріплені особливості організації та діяльності САП у системі органів прокуратури в Україні у науковій юридичній літературі характеризуються, з одного боку, як такі, що у цілому відповідають міжнародним стандартам та кращому іноземному досвіду формування антикорупційних інституцій [2, с. 68], а з іншого – як широка «автономія», що ставить під загрозу реалізацію єдності прокуратури, гарантії якої передбачені у ч. 5 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [2, с. 65], а також як такі, що формують проблемні питання у діяльності САП, що виникають у зв'язку з розмежуванням функцій з Офісом Генерального прокурора [3, с. 229].

Водночас на думку громадського експертного середовища, утворення САП у вигляді самостійного структурного підрозділу Генеральної прокуратури (сьогодні – Офісу Генерального прокурора) «... було однією із найгрубіших помилок антикорупційної реформи» [4]. В розвиток цього бачення у січні 2022 року було зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [5], в обґрунтуванні необхідності прийняття якого,

серед іншого, зазначалось про недостатній рівень самостійності та автономії САП, а також нагадувалось про взяті Україною у листопаді 2021 року на себе зобов'язання, у межах співробітництва з Міжнародним валютним фондом, щодо внесення змін до законодавства, яке регулює діяльність САП, зокрема щодо: (1) удосконалення процедури відбору посадових осіб САП з вирішальною роллю та вирішальним голосом незалежних експертів з міжнародним досвідом; (2) зміцнення спроможності САП регулювати свою організаційну діяльність, включаючи раціоналізацію повноважень голови САП та його заступників; (3) встановлення механізмів підзвітності керівництва САП на основі висновків та рекомендацій зовнішнього аудиту, який мають проводити незалежні експерти з міжнародним досвідом у сфері застосування антикорупційних законів [6]. Через низку критичних зауважень щодо цього законопроекту Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності рекомендував Верховній Раді України включити його в порядок денний та за результатами розгляду його в першому читанні відхилити [7].

Водночас з огляду на взяті Українською державою міжнародні зобов'язання, а також задля вирішення проблем, констатованих у Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки щодо необхідності запровадження достатніх гарантій інституційної та операційної незалежності САП, а також усунення ризиків політизації процесу добору керівника САП [8], триває пошук шляхів реформування її правового статусу.

Сучасні тенденції такого реформування віднайшли своє втілення у зареєстрованому у Верховній Раді України Проекті Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (реєстр. № 10060 від 15.09.2023 р.) (далі – Проект) [9]. Згідно з Пояснювальною запискою до Проекту його метою визначено удосконалення правових засад діяльності САП, зокрема в частині посилення її самостійності та організаційної незалежності [10]. Проектом пропонується доповнити ч. 3 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII (далі – Закон № 1697-VII) положеннями, згідно з якими визначається правовий статус САП як юридичної особи публічного права, яка має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Водночас згідно із ч. 1 ст. 1 Закону № 1697-VII *прокуратура України становить єдину систему*, законодавча візія щодо якої закріплена статтею 7 цього ж Закону, у ч. 2 якої встановлено, що *спеціалізовані прокуратури можуть утворюватися на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури*. За таких обставин потребує правової визначеності місце САП у закріпленій Законом № 1697-VII системі прокуратури, з огляду на те, що вона має правовий статус спеціалізованої прокуратури у єдиній системі прокуратури в Україні.

Правовий аналіз таких законопроектних ініціатив дає можливість з певною вірогідністю виснувати про формування тенденції інституційного позиціонування

САП як одного із елементів системи органів антикорупційної боротьби в Україні, поза єдиною системою органів прокуратури, що, водночас призводить до контроверсійності правового інституту підпорядкування керівника САП Генеральному прокуророві, а також його участі в процедурі формування кадрового складу САП. У цьому контексті варто зауважити, що Закон № 1697-VII містить певну правову невизначеність у питаннях взаємовідносин між Генеральним прокурором та керівником САП, з огляду на те, що він не містить прямої норми, що визначає Генерального прокурора прокурором вищого рівня для керівника САП, водночас це випливає з повноважень, якими вони наділені [11]. Потребують узгодження й положення Закону № 1697-VII, згідно з якими *Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники не мають права давати вказівки прокурорам САП та здійснювати інші дії, які прямо стосуються реалізації прокурорами САП їхніх повноважень* (абз. 2 ч. 5 ст. 8-1), з положення, згідно з якими *Генеральний прокурор має право давати вказівки будь-якому прокурору* (абз. 2 ч. 3 ст. 17). Таке правове регулювання цих відносин створює певну правову колізію, яка могла б бути усунена через внесення доповнення про те, що *«Генеральний прокурор має право давати вказівки будь-якому прокурору, якщо інше не передбачено цим Законом»*.

Наступна складова правового статусу САП, на реформування якої спрямований Проект, стосується *вдосконалення процедури конкурсного відбору на адміністративні посади в САП та посади прокурорів та формування окремої процедури дисциплінарних проваджень щодо прокурорів САП шляхом створення Спеціалізованої дисциплінарної комісії прокурорів САП*. У межах цього дослідження проаналізуємо пропонувані зміни *процедури конкурсного відбору на адміністративні посади в САП та посади прокурорів* з точки зору обраних шляхів задля досягнення її прогнозованого вдосконалення.

Передусім, зауважимо, що *особливий порядок призначення на посаду є однією із гарантій незалежності прокурорів в Україні, яка втілена у законодавчих положеннях, що визначають спеціальну прозору процедуру добору та призначення прокурорів на посаду спеціально створеним органом прокурорського врядування – Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів* (далі – КДКП). Примітно, що хоча Закон № 1697-VII не визначає КДКП як орган прокурорського врядування, однак дослідження особливостей правової природи цієї інституції дають обґрунтовані підстави для дослідників або відзначати те, що статус та повноваження КДКП стосовно прокурорів у цілому відповідають статусу і повноваженням Вищої кваліфікаційної комісії суддів стосовно суддів, передбаченим Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [12, с. 484], згідно з ч. 1 ст. 92 якого вона є державним колегіальним *органом суддівського врядування, або безпосередньо наділяти цю інституцію статусом органу професійного врядування прокурорів* [13, с. 41].

Однак призначення прокурорів САП має особливості та здійснюється за окремою процедурою, а саме за результатами відкритого конкурсу, який проводить конкурсна комісія у складі керівника САП та визначених ним і Генеральним прокурором осіб. Склад комісії та порядок проведення нею відкритого конкурсу визначаються керівником САП. Призначення на адміністративну посаду в САП здійснюється за результатами відкритого конкурсу, організація та проведення

якого здійснюються конкурсною комісією, до складу якої входять: 1) чотири особи, визначені Радою прокурорів України; 2) сім осіб, визначених Верховною Радою України. Конкурсна комісія на своєму першому засіданні обирає з числа членів конкурсної комісії, визначених Верховною Радою України, голову конкурсної комісії.

Згідно Проекту пропонується *вдосконалити процедури конкурсного відбору на адміністративні посади в САП* шляхом зміни підходу до формування складу конкурсної комісії для організації та проведення конкурсу на адміністративну посаду в САП, встановивши правило, згідно з яким до складу такої конкурсної комісії мають увійти: 1) *три особи, визначені Генеральним прокурором на підставі пропозицій Ради прокурорів України*; 2) *три особи, визначені Генеральним прокурором на підставі пропозицій міжнародних та іноземних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції протягом останніх трьох років до дня завершення строку повноважень керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або до дня дострокового припинення його повноважень (звільнення).*

Проектом також передбачено, що у разі, якщо Рада прокурорів України не запропонувала осіб до складу конкурсної комісії у встановлені строки, Генеральний прокурор визначає відповідних членів конкурсної комісії самостійно протягом 5 днів після завершення строку надання Радою прокурорів України Генеральному прокурору осіб до складу конкурсної комісії, передбаченого цим Законом. Водночас Проектом не передбачено варіантів вирішення ситуації, за якої міжнародні та іноземні організації не погоджують пропозицію спільного списку кандидатів до складу конкурсної комісії у складі не менше трьох осіб або не подають її Генеральному прокурору протягом 20 днів після отримання запиту Міністерства закордонних справ України, попри те, що в історії реформування інституцій системи правосуддя в Україні за участю міжнародних експертів вже мала місце ситуація, за якої вони відмовилися від номінування своїх представників до складу конкурсної комісії з формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України через нечітке врегулювання процедур, визначених Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16.10.2019 р. № 193-IX [14]. Варто нагадати, що заповнення цієї законодавчої прогалини віднайшло своє унормування у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» [15], яким Розділ XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було доповнено положеннями, які сформуvalи правову визначеність на випадок невиконання законодавчих приписів релевантними міжнародними та/або іноземними організаціями (абз. 8 п. 50).

Вбачається за доцільне враховувати викладені вище аргументи ще і до таких положень Проекту:

- стосовно формування персонального складу Комісії з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності САП (далі –

Комісія з проведення оцінки). Проектом закріплено право Генерального прокурора на призначення трьох осіб до складу Комісії з проведення оцінки на підставі пропозицій міжнародних та іноземних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції. Крім того, на членів Комісії з проведення оцінки покладається обов'язок затвердити та оприлюднити критерії та методичку проведення оцінювання ефективності діяльності САП. Такі широкі та вагомні повноваження представників міжнародних та іноземних організацій водночас не є забезпеченими законодавчими гарантіями їхнього невиконання, що потребує пошуку альтернативних шляхів правової регламентації окреслених питань у напрямі посилення законодавчих гарантій дієвості запроваджуваного механізму зовнішнього незалежного аудиту САП;

- стосовно формування складу Спеціалізованої дисциплінарної комісії прокурорів САП (далі – СДК), яка, на думку розробників цього Проекту, вирішуватиме питання щодо дисциплінарної відповідальності прокурорів САП, переведення та звільнення таких прокурорів з посади (в тому числі з адміністративної посади). Зокрема, змінами та доповненнями до ст. 73 Закону № 1697-VII пропонується надати Генеральному прокурору право визначати персональний склад СДК (шість осіб) на підставі пропозицій міжнародних та іноземних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції протягом останніх трьох років. Водночас така роль Генерального прокурора у цьому процесі є радше «церемоніальною», аніж змістовною, з огляду на законопроектні пропозиції, згідно з якими персональний склад СДК може бути сформовано автоматично у складі перших шести осіб із списку, запропонованого міжнародними та іноземними організаціями, у разі, якщо Генеральний прокурор не призначить її склад у визначений строк. Отже, з одного боку, автори Проекту передбачають компенсаторний механізм усунення перспективно можливої прогалини у разі невиконання покладених на Генерального прокурора повноважень, а з іншого боку – презюмують їхнє беззастережне виконання представниками міжнародних та іноземних організацій, які не є суб'єктами, на яких поширюється юрисдикція національного законодавства України, що потребує посилення законодавчих гарантій дієвості запроваджуваних механізмів.

Крізь призму мети цього Проекту видаються контроверсійними ініціативи щодо визначення Генеральним прокурором персонального складу конкурсної комісії для організації та проведення конкурсу на адміністративну посаду в САП, аж до можливості самостійного визначення відповідних членів конкурсної комісії у разі невнесення Радою прокурорів України у визначений строк пропозицій Генеральному прокурору щодо її персонального складу. Законом № 1697-VII визначено правовий статус Ради прокурорів України як органу прокурорського самоврядування, попри те, що до її персонального складу входять не лише прокурори, а й представники правничої спільноти, не наділені правовим статусом прокурора, що дає підстави у науковій юридичній літературі стверджувати про те, що Рада прокурорів України не може бути наділена таким статусом [13, с. 42]. Водночас потребує з'ясування питання доцільності передачі повноважень із формування персонального складу

конкурсної комісії для організації та проведення конкурсу на адміністративну посаду в САП від цього органу до Генерального прокурора, з огляду на те, що законодавчо закріплена процедура призначення Генерального прокурора в Україні розцінюється в науковій юридичній літературі, як така, що містить у собі політичну складову, яка потребує нівелювання шляхом залучення до неї органів професійного врядування та самоврядування правничих професій у системі правосуддя [16, с. 51], а процедура вибору кандидатури на посаду Генерального прокурора потребує перетворення з переважно політичного на професійний, що підсилить гарантії зовнішньої незалежності прокуратури як елементу системи правосуддя [17, с. 275], з урахуванням релевантних рекомендацій європейських інституцій про *доцільність залучення професійного неполітичного досвіду при виборі способу обрання генерального обвинувача з тим аби забезпечити довіру з боку суспільства, повагу судівництва та представників юридичної професійної спільноти* (п. 34) [18]. Вищевикладене дає підстави, з певною вірогідністю, висувати про те, що досягнення мети цього Проекту безпосередньо залежить від удосконалення процедури добору та призначення на посаду Генерального прокурора з урахуванням європейських стандартів щодо залучення до цього процесу професійного неполітичного досвіду.

Проектом вносяться зміни та доповнення до ч. 1 ст. 73 Закону № 1697-VII, згідно з якими Органом, що здійснює дисциплінарне провадження, а отже вирішує питання щодо дисциплінарної відповідальності прокурорів САП, переведення та звільнення таких прокурорів з посади (в тому числі з адміністративної посади) визначається СДК САП, порядок діяльності якої визначатиметься положенням, яке розроблятиметься цією комісією і затверджуватиметься Генеральним прокурором за поданням її голови. Водночас за чинним Законом № 1697-VII Органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, є КДКП - колегіальний орган, що відповідно до повноважень, передбачених цим Законом, визначає рівень фахової підготовки осіб, які виявили намір зайняти посаду прокурора, та вирішує питання щодо дисциплінарної відповідальності прокурорів, переведення та звільнення прокурорів з посади (ч. 1 ст. 73). Далі по тексту у Главі 3 Розділу VIII Закону № 1697-VII неодноразово використовується словосполучення «відповідний орган, що здійснює дисциплінарне провадження», що з урахуванням положень Проекту, подекуди є релевантним тільки до КДКП, як Органу, що здійснює дисциплінарні провадження щодо прокурорів за чинним Законом № 1697-VII, і не є релевантним для СДК САП, як перспективно ще одного органу, який планується наділити такими повноваженнями щодо прокурорів САП. З урахуванням цього вбачається за доцільне внесення правової визначеності у ці положення, зокрема, шляхом внесення відповідних змін до Закону № 1697-VII, спрямованих на формування чіткого розуміння у питанні, правового статусу якого Органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, вони стосуються: КДКП чи СДК САП.

Згідно з положеннями чинного Закону № 1697-VII до складу відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, входять одинадцять членів, які є громадянами України, мають вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше десяти років, з яких: 1) п'ять прокурорів призначає всеукраїнська конференція прокурорів; 2) дві особи (вчених) призначає

з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ; 3) одну особу (адвоката) призначає з'їзд адвокатів України; 4) три особи призначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини за погодженням з комітетом Верховної Ради України, до предмету відання якого належить організація та діяльність органів прокуратури (ч. 1 ст. 74). Новий склад Органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, сформовано у вересні 2021 року за результатами чергового етапу реформування прокуратури, започаткованого Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113-ІХ. У зв'язку із цим, очевидно є необхідність у додатковому обґрунтуванні неспроможності КДКП здійснювати дисциплінарне провадження щодо прокурорів САП, яка зумовлює об'єктивну потребу у створенні ще одного, подібного за компетенцією органу виключно для прокурорів САП, оскільки це може призвести до послаблення авторитету та недовіри до КДКП в системі органів прокуратури та в системі правосуддя у цілому, а також підняти питання дотримання принципу рівності та справедливості щодо інших прокурорів, які є суб'єктами поширення юрисдикції цього органу прокурорського врядування, а також потребуватиме додаткового, передусім, бюджетного фінансування.

Висновки і пропозиції. Вищевикладене дає підстави виокремити такі тенденції реформування правового статусу САП в Україні:

(1) її інституційне позиціонування як одного із елементів системи органів антикорупційної боротьби в Україні, поза єдиною системою органів прокуратури, що, водночас призводить до контроверсійності правового інституту підпорядкування керівника САП Генеральному прокуророві, а також його участі в процедурі формування кадрового складу САП;

(2) послаблення ролі органів прокурорського самоврядування у процесі формування персонального складу САП на користь розширення повноважень Генерального прокурора, що ставить під сумнів досягнення мети посилення незалежності САП, з огляду на значну політичну складову у конституційно визначеній процедурі призначення Генерального прокурора в Україні, та неврахування рекомендацій фахових європейських інституцій про доцільність залучення професійного неполітичного досвіду при виборі способу обрання генерального обвинувача з тим аби забезпечити довіру з боку суспільства, повагу судівництва та представників юридичної професійної спільноти;

(3) наділення вагомими повноваженнями у процедурах формування персонального складу САП, персонального складу комісії з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності САП, формування персонального складу Спеціалізованої дисциплінарної комісії прокурорів САП представників міжнародних та іноземних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції, презюмуючи їхнє беззастережне виконання зазначеними суб'єктами, попри те, що вони не є суб'єктами, на яких поширюється юрисдикція національного законодавства України;

(4) запровадження окремого органу для здійснення дисциплінарного провадження щодо прокурорів САП, що ставить під сумнів дотримання такого

визначального критерію єдності системи прокуратури в Україні, як єдиний статус прокурора, а також опосередковано свідчить про певну недовіру або до персонального складу КДКП, сформованого після завершення нещодавнього етапу реформування прокуратури в Україні, або до законодавчо закріпленого способу формування персонального складу КДКП, що може призвести до послаблення авторитету та недовіри до цього органу в системі органів прокуратури та в системі правосуддя у цілому, а також підняти питання дотримання принципу рівності та справедливості щодо інших прокурорів, які є суб'єктами поширення юрисдикції цього органу прокурорського врядування.

Список використаної літератури

1. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232 (дата звернення: 15.09.2023).
2. Лапкін А. В. Спеціалізована антикорупційна прокуратура: проблеми організації та діяльності. *Право України*. 2017. № 1. С. 63-70.
3. Bondarenko, O., Utkina, M., Dumchikov, M., Prokofieva-Yanchylenko, D., & Yanishevskaya, K. (2021). Review of the state anti-corruption institutions effectiveness in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10 (38), 219-233. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.22>.
4. Громадськість розробила законопроект для ефективного та незалежного функціонування САП. URL: <https://statewatch.org.ua/publications/hromads-kist-rozrobila-zakonoproekt-dlia-efektyvnoho-ta-nezaleznoho-funktsionuvannia-sap/> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 31.01.2023 р. № 8402. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41263> (дата звернення: 15.09.2023).
6. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 31.01.2023 р. № 8402. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1635754> (дата звернення: 15.09.2023).
7. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» (реєстр. № 8402 від 31.01.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1683233> (дата звернення: 15.09.2023).
8. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п?find=1&text=спеціалізов#w1_1 (дата звернення: 15.09.2023).
9. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 15 вересня 2023 року № 10060. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42797> (дата звернення: 15.09.2023).
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42797> (дата звернення: 15.09.2023).
11. Висновок Центру політико-правових реформ щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» (реєстр. № 8402 від 31.01.2023 року). URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vysnovok-tsentru-polityko-pravovyh-reform-shhodo->

projektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-protseusualnogo-kodeksu-ukrayiny-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-ta-deyakyh-inshyh-zakoniv-ukr/ (дата звернення: 15.09.2023).

12. Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Х.: Право, 2015. 860 с.
13. Костенко С. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: правовий статус та шляхи реформування: Монографія. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 242 с.
14. ВРП: міжнародні експерти відмовилися від участі у комісії для формування ВККСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2871153-vrp-miznarodni-eksperti-vidmovilisa-vid-ucasti-u-komisii-dla-formuvanna-vksu.html> (дата звернення: 15.09.2023).
15. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: Закон України від 13.07.2021 р. № 1629-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1629-20> (дата звернення: 15.09.2023).
16. Руденко М. В. Генпрокурори незалежної України: 30 років політико-правового досвіду з передумов призначення на посаду, строку повноважень та підстав звільнення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1 (41). 2021. С. 47-53.
17. Стефанчук М. Реформа органів прокуратури в Україні: кадрове перезавантаження чи дискримінація за професійною ознакою? *Право України*. 2020. № 4. С. 264-277.
18. CDL-AD (2010)040-e Report on European Standards as regards the Independence of the Judicial System: Part II – the Prosecution Service – adopted by the Venice Commission – at its 85th plenary session (Venice, 17-18 December 2010). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)040-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)040-e) (дата звернення: 15.09.2023).

Referenses

1. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232 (access date: 15.09.2023).
2. Lapkin, A. (2017). Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office: Problems of the Organization and Activity. *Law of Ukraine*, 1, 63-70 [in Ukrainian].
3. Bondarenko, O., Utkina, M., Dumchikov, M., Prokofieva-Yanchylenko, D., & Yanishevskaya, K. (2021). Review of the state anti-corruption institutions effectiveness in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10 (38), 219-233. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.22>.
4. Civil society has developed a draft law for effective and independent functioning of the SAPO. URL: <https://statewatch.org.ua/publications/hromads-kist-rozroblyla-zakonoproekt-dlia-efektyvnoho-ta-nezaleznoho-funktsionuvannia-sap/> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
5. Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and some other laws of Ukraine on strengthening the independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office No. 8402. (2023, January 31). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41263> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
6. Explanatory note to the Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, and some other laws of Ukraine on strengthening the independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office No. 8402. (2023, January 31). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1635754> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
7. Opinion on the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, and Some Other Laws of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office No. 8402. (2023, January 31). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1683233> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
8. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025 No. 220 (2023, March 4). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-p?find=1&text=спеціалізов#wl_1 (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].

9. Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office No. 10060 (2023, September 15). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42797> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
10. Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office No. 10060 (2023, September 15). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42797> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
11. Opinion of the Centre of Policy and Legal Reform on the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, and Some Other Laws of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vysnovok-tsentru-polityko-pravovyh-reform-shhodo-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-protseusualnogo-kodeksu-ukrayiny-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-tadeyakyh-inshyh-zakoniv-ukr/> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
12. Lapkin A.V. (2015). The Law of Ukraine on the Public Prosecutor's Office. Scientific and practical commentary. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Kostenko S. (2019). Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors: Legal Status and Ways of Reforming. Kyiv: National Academy of Prosecution of Ukraine [in Ukrainian].
14. HCJ: international experts refused to participate in the commission to form HQCJ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2871153-vrp-miznarodni-eksperti-vidmovilisa-vid-ucasti-u-komisii-dla-formuvanna-vkksu.html> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges and Certain Laws of Ukraine on the Restoration of the Work of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine No. 1629-IX (2021, July 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1629-20> (access date: 15.09.2023) [in Ukrainian].
16. Rudenko, M. V. (2021) Prosecutor General of independent Ukraine: 30 years of political and legal experience on the prerequisites of appointment, term and grounds. *Topical issues of law: theory and practice*, 1 (41), 47-53. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-47-53> [in Ukrainian].
17. Stefanchuk, M. (2020). The Reform of Public Prosecution Bodies in Ukraine: Staff Reset or Discrimination on Professional Grounds? *Law of Ukraine*, 4, 264-277 [in Ukrainian].
18. CDL-AD (2010)040-e Report on European Standards as regards the Independence of the Judicial System: Part II – the Prosecution Service – adopted by the Venice Commission – at its 85th plenary session (Venice, 17-18 December 2010). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)040-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)040-e) (access date: 15.09.2023).

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

M. M. Stefanchuk, Doctor of Judicial Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Educational and Scientific Institute of Law
the Department of Notary, Enforcement and Advocacy,
Prosecutor's Office, Judiciary
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: m.stefanchuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

**STRENGTHENING THE INDEPENDENCE OF THE SPECIALIZED
ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE IN UKRAINE:
CURRENT TRENDS**

Summary

The article highlights some current trends in strengthening the independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in Ukraine. It is stated that one of the main current challenges that necessitate further reform of its legal status is the international obligations assumed by Ukraine to further strengthen the fight against corruption as a prerequisite for its European integration.

The purpose of the article is to identify the current trends in reforming the legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office with a view to strengthening its independence, and the prerequisites which determine them, and to present the author's own vision of their further development.

It is established that the current trends in reforming the legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office include: its institutional positioning as one of the elements of the system of anti-corruption bodies in Ukraine, outside the unified system of prosecution bodies; weakening of the role of prosecutor's self-government bodies in the process of forming its personal staff in favor of expanding the powers of the Prosecutor General; establishing of a separate body to conduct disciplinary proceedings against prosecutors of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; vesting significant powers in the procedures for forming its staff, the staff of the commission for external independent assessment (audit) of the effectiveness of its activities, formation of the staff of the Specialized Disciplinary Commission of Prosecutors of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office with representatives of international and foreign organizations that provide Ukraine with international technical assistance in the field of preventing and combating corruption in accordance with international or interstate agreements.

The perspective directions of development of the outlined processes are singled out: the expediency of regulating legal certainty in the issue of positioning of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in the system of Public Prosecutor's Office in Ukraine, taking into account the principle of its unity; the expediency of regulating compensatory mechanisms to overcome possible gaps in legislation in case of failure of representatives of international and foreign organizations to comply with the requirements of national legislation; inexpediency of establishing a separate body which will carry out disciplinary proceedings against prosecutors of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, given the risks of weakening the authority and credibility of the Qualification and Disciplinary Commission of Public Prosecutors, violating the principles of equality and justice in relation to other prosecutors who are subject to the jurisdiction of this body of prosecutor's governance.

Keywords: Public Prosecutor's Office; system of Public Prosecutor's Office; Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; guarantees of prosecutors' independence; prosecutor's governance; development trends.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287984>

УДК 342.9

Н. В. Ільєва, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-1318>

В. С. Куля, адвокат, здобувач
третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: adv.v.kulia@gmail.com

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз підходів до розуміння поняття, змісту та сутності принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Досліджено первинні визначення поняття принципу, розглянуто досліджуваний принцип крізь призму принципів правосуддя та загальних конституційних засад рівності.

У даній статті визначено, що принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом має багато аспектів, більша частка з яких не закріплюється та не розкривається в повній мірі у статті 8 Кодексу адміністративного судочинства України. Він витікає з конституційного принципу рівності прав і свобод людини та рівності громадян перед законом, загальних принципів правосуддя (в тому числі загального принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом) та накладається на специфіку адміністративно-процесуальних відносин.

У статті наводиться тлумачення змісту принципу рівності сторін судового процесу, котре здійснювалось у Рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 року у справі № 9-рп/2012 (за конституційним зверненням гр. А. П. Трояна щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України). Також наводяться позиції вчених, котрі розширюють обмеження змісту принципу усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, що зазначені у ч. 2 ст. 8 КАС України.

У статті запропоновано дефініцію поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в широкому та вузькому сенсі, з урахуванням доктринальних положень щодо сутності та змісту цього принципу і загальних специфічних властивостей адміністративного судочинства, певної «процесуальної нерівності» учасників адміністративного процесу у своїх статусах та деліктоздатності.

Ключові слова: принципи, адміністративний процес, принципи адміністративного процесу, процесуальні засади, принцип рівності, принцип рівності усіх учасників

адміністративного процесу перед законом і судом, поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що в українській доктрині адміністративного процесу відсутній єдиний підхід до визначення поняття досліджуваного принципу, відсутнє і чітке визначення поняття даного принципу у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС), стаття 8 КАС України не є достатньо деталізованою і розкриває не всі аспекти змісту та суті поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. В той же час, принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом та його нормативне закріплення має ключове значення для забезпечення справедливого адміністративного судочинства, неупередженості суду, співмірних прав і обов'язків учасників судового процесу. Тобто поняття даного принципу та його зміст мають чітко та повно регламентуватись нормами законодавства.

На сьогодні, Україна стає на шлях повної євроінтеграції, укорінюється і практика Європейського Суду з прав людини, європейські та людиноцентричні цінності стають основою українського законодавства. Це не омине і адміністративні, адміністративно-процесуальні суспільні відносини. Основою адміністративного процесу є нормативне закріплення завдання та принципів адміністративного процесу. Ключовим та центральним серед них є принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. В європейському правовому просторі цьому принципу приділяється особлива увага. Певну увагу викликає він і серед українських науковців, однак їх погляди досить різні, а законодавче закріплення поняття, котре відповідало б європейським цінностям, курсу української держави і в достатній мірі розкривалось з огляду на специфіку адміністративно-процесуальних відносин – відсутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість вчених у своїх публікаціях фрагментарно торкаються питання щодо визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Зокрема, окремі аспекти сутності та змісту досліджуваного принципу розглядають такі вчені, як В. В. Городовенко, М. В. Ковалів, О. І. Корчинський, Ж. М. Мельник-Томенко, В. Б. Пчелін, І. Б. Стахура. Втім, провівши ґрунтовний аналіз вже наявних досліджень, можна вивести дефініцію даного принципу у широкому та вузькому сенсі.

Мета статті. Метою даної публікації є аналіз та дослідження поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні, підходів до визначення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння та визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом необхідно звернутись до первинного визначення поняття принципу. В юридичній енциклопедії під редакцією Ю. С. Шемшученко зазначено, що під принципами розуміються «основні засади, вихідні ідеї, які характеризуються певною загальністю, універсальністю, здатністю застосування у будь-яких ситуаціях. Принципи можуть бути визначені як абстрактне відображення закономірностей соціальної дійсності» [3, с. 110-111]. А. В. Руденко визначає

принцип – «як науковий чи моральний імператив, вихідне положення, відступлення від реалізації якого є неприпустимим» [4, с. 431]. Є. О. Руженцева вказує, що «принципами є те головне, що є вихідним положенням розвитку та функціонування правових відносин» [5, с. 48-56]. В. Б. Авер'янов зазначає: «філософський підхід до розуміння категорії «принципи» зводиться до визначення як першооснови того, що є базисом розвитку певних фактів, науки; моральний складник сутності принципів також відзначають філософи» [6, с. 525]. Погоджуємося з думкою М. Бояринцевої, що «принципи є не лише наявними об'єктивними засадами регулювання суспільних процесів, принципи є проявом суб'єктивної волі їх учасників» [7, с. 58]. Підсумовуючи, на думку авторів, принципи – це імперативні, об'єктивні засади, вихідні положення певного питання або галузі, котрі є основою побудови та здійснення певних відносин (в тому числі суспільних).

Для більш глибокого розуміння досліджуваного принципу розглянемо його крізь призму принципів правосуддя та загальних конституційних основ рівності. Такі принципи закріплені у Конституції України, процесуальних кодексах України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів», Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Г. Пігарева в своїй статті зазначала, що «до принципів правосуддя слід віднести наступні: законності, здійснення правосуддя судом, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежності суддів, гласності розгляду справи та повної фіксації технічними засобами, об'єктивної істини, змагальності сторін, обов'язковості рішень суду, мови судочинства та справедливості» [8, с. 91].

Слушно зазначає з приводу співвідношення загальних принципів правосуддя та адміністративного судочинства О. М. Коротун, а саме: «Незважаючи на те, що принципи адміністративного судочинства не в повній мірі співпадають із принципами встановленими в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», що пов'язано в першу чергу із специфікою адміністративного судочинства. Слід зазначити, що встановлені у цих спеціальних законодавчих актах, а також Конституції України, принципи є взаємопов'язані і становлять у сукупності систему, при цьому кожен із принципів відіграє самостійну роль, характеризує адміністративне судочинство у цілому, або ж окрему стадію адміністративного процесу, правильне і неухильне дотримання яких є основою здійснення правосуддя» [9, с. 171-172]. О. М. Коротун підкреслює: «суспільні відносини, що виникають при здійсненні адміністративного судочинства є специфічними і полягають у захисті прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [9, с. 172].

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом полягає в тому, що відповідно до ч. 1 ст. 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [1, ст. 21], а згідно ч. 1 ст. 24 Конституції України «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [1, ст. 24]. Г. Пігарева, з посиланням на науково-практичний коментар до ГПК України під редакцією В. Е. Беяневич зазначає: «принцип рівності всіх учасників судового процесу можливо розглядати в двох аспектах, а саме процесуальному та матеріальному. Матеріальний аспект полягає в тому,

що до всіх учасників судового процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково. Вимога однакового застосування законів – це інтерпретація положення про те, що право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб. Такий погляд надає можливість по-новому оцінити роль і місце судової практики в правозастосовній діяльності, адже однією з перших умов правосуддя є те, що закони до всіх повинні застосовувалися однаково. Процесуальний аспект полягає в тому, що всім учасникам судового процесу мають бути надані рівні процесуальні права» [8, с. 92; 10, с. 72].

У Рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 року у справі № 9-рп/2012 (за конституційним зверненням гр. А. П. Трояна щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу)) щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України зазначено що «кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій...» [11]. На думку Ж. М. Мельник-Томенко, «формула принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, запропонована єдиним органом конституційної юрисдикції, є досить обґрунтованою та повною з точки зору відображення сутності цієї правової засади» [12, с. 59]. З цим не можливо не погодитись, проте процитованим рішенням Конституційного Суду України визначення поняття досліджуваного принципу не надається, лише здійснюється спроба його розтлумачення.

Ч. 3 ст. 2 КАС України визначено, що «основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судові рішення» [2, ст. 2]. Ключовим та центральним серед них є принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, що обумовлюється завданням адміністративного судочинства, котре відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України визначається як «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, метою якого є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [2, ст. 2].

Принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є багатоскладовим. Він витікає з конституційного принципу рівності прав і свобод людини та рівності громадян перед законом, загальних принципів правосуддя та накладається на специфіку адміністративно-процесуальних відносин (де суб'єкти за своїм процесуальним статусом, закріпленими правами та обов'язками є нерівними за своєю суттю, проте мають бути рівними у засобах та способах їх здійснення і захисту) [13, с. 19].

Стаття 8 КАС України закріплює, що «усі учасники судового процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2, ст. 8]. Дана стаття наголошує на тому, що досліджуваний принцип має багато елементів, але 2 ст. 8 КАС України розкриває лише один з таких елементів. Отже, дане закріплення є не повним.

В. В. Городовенко розширює обмеження змісту даного принципу, котрі зазначені у ч. 2 ст. 8 КАС України та вказує, що «зміст цього принципу в адміністративному судочинстві розкривається в таких елементах: а) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак; б) рівність процесуальних прав щодо доведення своєї правової позиції перед судом; рівність обов'язків, які впливають із процесуального законодавства; в) застосування судом матеріального і процесуального закону однаково для всіх незалежно від правового і соціального статусу особи, фактичних і юридичних обставин справи; г) існування єдиної для всіх судової системи, яка передбачає можливість розгляду справи по суті та оскарження рішення у справі у вищих судах» [14, с. 185-186].

Ж. М. Мельник-Томенко, М. В. Ковалів та І. Б. Стахура вважають, що «принцип рівності учасників процесу перед законом і судом визначає відсутність будь-яких обмежень та надання переваг з боку суду учасникам процесу щодо реалізації їх матеріальних та процесуальних прав, а також застосування законів щодо правовідносин, учасниками яких вони є» [12, с. 58; 15, с. 180].

На думку О. І. Корчинського та В. С. Стефанюка «принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом спрямований на вирівнювання становища приватної особи у відносинах із публічною адміністрацією, адже при чіткому визначенні прав і обов'язків приватної особи та адміністративного органу в адміністративній процедурі обидва суб'єкти «зв'язані» законом» [16, с. 106; 17, с. 17]. Вчені вважають, що «принцип рівності перед законом означає і рівність різних приватних осіб перед законом, оскільки однакові адміністративні справи повинні вирішуватись однаково» [16, с. 106; 17, с. 17].

Слушно, на нашу думку, конкретизує ці питання В. Б. Пчелін, який зазначає, що «принцип рівності під час організації адміністративного судочинства означає, що всі суб'єкти таких правовідносин у рівній мірі можуть використовувати надані їм права, незалежно від будь-яких ознак їх правосуб'єктності» [18, с. 91]. Вищезгадані науковці здійснили спроби розтлумачити зміст та частково роз'яснити суть принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, але як ми бачимо, – єдиного підходу стосовно визначення досліджуваного поняття серед вчених немає.

З огляду на викладені позиції науковців, розуміння поняття принципів в загальному та принципів правосуддя, з урахуванням розширювального тлумачення змісту досліджуваного принципу наведеного В. В. Городовенко можна вивести поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного проце-

су перед законом і судом. Отже, в вузькому розумінні, принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом – це одна з засад адміністративного процесу, котра обумовлюється завданням адміністративного судочинства, витікає з конституційного принципу рівності прав і свобод людини та рівності громадян перед законом та полягає у імперативному закріпленні недопущення обмежень і привілеїв учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, а також з огляду на специфіку адміністративно-процесуальних відносин, де є нерівні суб'єкти за своїм процесуальним статусом, закріпленими правами та обов'язками – забезпеченні рівності цих суб'єктів у засобах та способах їх здійснення і захисту. У широкому розумінні, принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом – це одна з засад адміністративного процесу, котра полягає у недопущенні будь-якої дискримінації суб'єктів адміністративного судочинства та заборони надання не передбачених законом обмежень або привілеїв.

Висновки і пропозиції. Як підсумок, доцільно зазначити, що аналіз діючого законодавства і ряду доктринальних положень дає змогу запропонувати дефініцію поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в широкому та вузькому сенсі. Досліджуваний у даній статті принцип має фундаментальне значення для забезпечення демократії, справедливого адміністративного судочинства, поставлення ідей гуманізму і людиноцентризму в основу правових цінностей як адміністративного процесу так й української правової системи в цілому. Принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є одним з тих значних елементів, функціонування та закріплення яких потрібне для того, щоб проголошення в Конституції України правової держави стало не лише декларативним, але й реальним та практичним.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 року. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
2. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П-С. 2003. 736 с.
4. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 210 с.
5. Руженцева Є. О. Розмежування судових юрисдикцій при вирішенні земельних спорів : новели законодавства. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 48-56.
6. Авер'янов В. Б. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права. *Часопис Київськ. ун-ту права*. 2009. № 3. С. 8-14.
7. Бояринцева М. Принципи адміністративного судочинства України. Національний юридичний журнал: теорія і практика. Серпень 2019. Кишинів. С. 57-60. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/11.pdf.
8. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. 2017. № 3. Київ. С. 91-94. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

- Pgip_2017_3_20.
9. Коротун О. М. Роль принципів адміністративного судочинства у захисті прав іноземців та осіб без громадянства. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 3. С. 170-174. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264948/260927>.
 10. Беляневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України (зі змінами і допов. станом на 1 серпня 2007 р.): наук.-практ. комент. Вид. третє. К.: Видавництво «Юс-тініан», 2009. 872 с.
 11. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1202.
 12. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 56-60 URL: http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2019/4/4_2019.pdf.
 13. Куля В. С. Підходи до визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Матеріали 77-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23-25 листопада 2022 р., м. Одеса). Відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса: Олді+, 2022. С. 18-21.
 14. Городовенко В. В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178-186.
 15. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 174-184.
 16. Корчинський О. І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні: дис... канд. юрид. наук. 12.00.07. Львів, 2018. 185 с. URL: https://old.lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2019/12191/dysertaciyna_robota_na_zdobuttya_naukovogo_stupenuya_kandydata_nauk_korchynskogo_olega_ivanovycha.pdf.
 17. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: Монографія. Х. : Консум, 2003. 473 с.
 18. Пчелін В. Б. Поняття та значення принципів організації адміністративного судочинства. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2016. № 4. С. 88-93.

References

1. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 p. *Bulletin of the State of Ukraine*, 1996. No. 30. Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 14.09.2023) [in Ukrainian].
2. Code of Administrative Procedure of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2005, No. 35-36, No. 37, Article 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (access date: 14.09.2023) [in Ukrainian].
3. Legal encyclopedia: in 6 vols. Ed.: Yu. S. Shemshuchenko and others. Kyiv: «Ukr. Encyclopedia», 1998. T. 5: P-S. 2003. 736 p. [in Ukrainian].
4. Rudenko A. V. (2006). Administrative justice: formation and implementation: thesis. ... Candidate Law Sciences: 12.00.07. Kharkiv. 210 p. [in Ukrainian].
5. Ruzhentseva E. O. (2010). Delimitation of court jurisdictions in the resolution of land disputes: amendments to the legislation. *Bulletin of the High Council of Justice*. No. 3. С. 48-56 [in Ukrainian].
6. Averyanov V. B. (2009). The importance of administrative procedures in the reform of administrative law. *Journal University Kyiv of Law*. No. 3. P. 8-14 [in Ukrainian].
7. Boyaryntseva M. (2019). Principles of administrative justice of Ukraine. *National Law Journal: Theory and Practice*. Chisinau. P. 57-60. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/11.pdf [in Ukrainian].
8. Pigareva G. (2017). Universally recognized principles of administration of justice: international and national experience. No. 3. P. 91-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_20 [in Ukrainian].

9. Korotun O. M. (2022). The role of administrative justice principles in protecting the rights of foreigners and stateless persons. *Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*. No. 3. P. 170-174. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264948/260927> [in Ukrainian].
10. Belyanovich V. E. (2009). Economic Procedural Code of Ukraine (with changes and additions as of August 1, 2007): scientific and practical. comment Kind. the third K.: «Justinian» Publishing House. 872 p. [in Ukrainian].
11. Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated April 12, 2012 No. 9-пп/2012 in the case of the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case on equality of parties to the judicial process). *Official Gazette of Ukraine*. 2012. No. 32. Art. 1202 [in Ukrainian].
12. Melnyk-Tomenko J. M. (2019). The principle of equality of all participants legal process before the law and the court: theoretical and legal analysis. *Legal position*. No. 4 (25). P. 56-60. URL: http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2019/4/4_2019.pdf [in Ukrainian].
13. Kulia V. S. (2022). Approaches to defining the concept of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court. Materials of the 77th scientific conference of the teaching staff and researchers of the Faculty of Economics and Law of the Odesa National University named after I. I. Mechnikov (November 23-25, 2022, Odesa). Ans. ed. O. V. Poberezhets; ed. col.: A. L. Sviatoshniuk, T. V. Stepanova and others. Odesa: Oldi+. P. 18-21 [in Ukrainian].
14. Horodovenko V. V. (2012). The principle of equality of citizens before the law and the court. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*. No. 1. P. 178-186 [in Ukrainian].
15. Kovaliv M. V., Stakhura I. B. (2014). Principles of administrative justice: concept, content, system. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. No. 4. P. 174-184 [in Ukrainian].
16. Korchynskiy O. I. (2018). Legal foundations of the organization of administrative proceedings in Ukraine: thesis. ... Candidate Law Sciences: 12.00.07. Lviv. 185 p. URL: https://old.lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2019/12191/dysertaciyna_robota_na_zdobuttya_naukovogo_stupenya_kandydata_nauk_korchynskogo_olega_ivanovycha.pdf [in Ukrainian].
17. Stefaniuk V. S. (2003). Judicial administrative process: Monograph. X.: Konsum. 473 p. [in Ukrainian].
18. Pchelin V. B. (2016). The concept and significance of the principles of the organization of administrative proceedings. *Jurnalul juridic national: theory and practica*. No. 4. P. 88-93 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

N. V. Ilieva, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

the Department of Administrative and Commercial Law

Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-1318>

V. S. Kulia, Barrister, PhD student

Odesa I. I. Mechnikov National University

the Department of Administrative and Commercial Law

Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: adv.v.kulia@gmail.com

CONCERNING THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ALL PARTICIPANTS IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS BEFORE THE LAW AND THE COURTS IN UKRAINE

Summary

The article analyzes approaches to understanding the concept, content and essence of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court. Were researched the primary definitions of the concept of the principle, the researched principle was considered through the prism of the principles of justice and the general constitutional principles of equality.

This article determines that the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court has many aspects, most of which are not fixed and not fully disclosed in Article 8 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. It stems from the constitutional principle of equality of human rights and freedoms and equality of citizens before the law, general principles of justice (including the general principle of equality of all participants in the legal process before the law and the court) and is imposed on the specifics of administrative-procedural relations.

The article provides an interpretation of the content of the principle of equality of parties to the legal process, which was carried out in the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 12.04.2012 in case No. 9-пп/2012 (on the constitutional appeal of the village of Troyan A. P. regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine). The positions of a number of scientists who expand the limitation of the content of the principle of all participants in the administrative process before the law and the court, which are specified in Part 2 Art. 8 Code of administrative proceedings of Ukraine.

The article proposes a definition of the concept of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court in a broad and narrow sense, taking into account doctrinal provisions regarding the essence and content of this principle and the general specific properties of administrative proceedings, a certain «procedural inequality» of participants in the administrative process in their statuses and tort capacity.

Keywords: principles, administrative process, principles of the administrative process, procedural principles, the principle of equality, the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court, the concept of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287985>

УДК 342.92

Н. Ю. Кантор, канд. юрид. наук, доцент

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кафедра історії України та правознавства

вул. І. Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна

e-mail: natali.kantor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

СОЦІАЛЬНІ І ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСІ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті на підставі аналізу наукових джерел надано порівняльну характеристику соціальних і правових цінностей, а також розкрито їх роль у процесі цілепокладання норм адміністративного права. Доведено, що існує нагальна потреба термінологічного розмежування понять «цінність права» та «правові цінності». Перше поняття розглядає право як цінність, тоді як друге – розкриває особливості впливу суспільних цінностей на формування норм права, а також специфіку правового регулювання та охорони соціальних цінностей. На підставі цього уточнено предмет дослідження, що присвячене ролі соціальних цінностей в процесі цілепокладання норм адміністративного права, адже тоді предметом такого дослідження охоплюється більш загальне поняття – «соціальні цінності». Воно, з одного боку, включає до свого змісту поняття «право як цінність» і «правові цінності», а з іншого, дозволяє конкретизувати поняття «цінності як орієнтири цілепокладання норм адміністративного права».

Ключові слова: соціальні цінності, правові цінності, право як соціальна цінність, норм адміністративного права, цілепокладання норм адміністративного права.

Постановка проблеми. Поступове посилення ролі науки адміністративного права у системі правової науки є цілком природним, обґрунтованим та своєчасним процесом. Трансформація системи органів публічної влади та зміни у їх взаємодії з пересічними громадянами, які сьогодні відбуваються в Україні, тягнуть за собою необхідність розробки таких норм адміністративного права, які були б ефективними не лише в реаліях сьогодення, а й пропонували б перспективні проекти розвитку всього суспільства.

Суб'єкт нормотворчої діяльності, пропонуючи закріплення тієї чи іншої норми адміністративного права, повинен чітко розуміти для досягнення яких цілей він її закріплює в джерелах законодавства. Зорієнтуватися суб'єкту нормотворчої діяльності допомагають в даному випадку соціальні цінності, які є своєрідними орієнтирами для будь-якого суб'єкта цілепокладання.

У зв'язку з цим, актуальними бачаться порівняльна характеристика соціальних і правових цінностей, а також аналіз їх ролі у процесі цілепокладання норм адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльна характеристика соціальних та правових цінностей фрагментарно досліджувалась в працях таких вчених, як: Я. Громовий, М. Кельман, І. Кравцов, С. Лисенков, Т. Михайліна, О. Мурашин, Ю. Оборотов, М. Підлісний, Т. Попович, С. Ромашкін, Р. Рябовол,

О. Тарабукін, Н. Хома, В. Шубін та багато інших. Втім, соціальні цінності через призму цілепокладання норм адміністративного права майже не досліджувались в доктрині адміністративного права.

Мета статті. Метою статті є порівняльна характеристика соціальних і правових цінностей, а також розкриття їх ролі у процесі цілепокладання норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття ролі соціальних цінностей у процесі цілепокладання норм адміністративного права пропонуємо звернути увагу на два важливі аспекти, які потребують аргументації з нашого боку.

1. Соціальні цінності часто перетворюються у правові цінності, адже такі цінності набувають в нормах права своє друге народження (наприклад, права і свободи людини). Цікаві думки щодо співвідношення суспільних та правових цінностей висловлює Ю. М. Оборотов. На його думку, різниця між суспільними та правовими цінностями полягає у глибині переживань, тобто при значній глибині переживання мова йде про морально-етичну сферу і відповідно про соціальні цінності. Якщо ж глибина таких переживань достатньо поверхова, то мова йде про правову сферу і відповідно про правові цінності [1, с. 34]. На нашу думку, тут відбувається штучне протиставлення моралі як системи цінностей та правових цінностей. Право в демократичній та правовій державі в принципі не може бути аморальним. Власне тому велика частка цінностей суспільної моралі дублюється в праві, адже воно (право), по-перше, формується на підставі цих цінностей, по-друге, закріплює правові засоби щодо їх дотримання і охорони в правотворчій та правозастосовній діяльності.

У зв'язку з цим, виникає доречне питання – чи всі суспільні цінності автоматично перетворюються у правові цінності? Нижче більш детально буде розглянута проблема співвідношення соціальних та правових цінностей, яка не співпадає із думками багатьох представників філософії права і теорії права. Зараз же, візьмо за основу наступну тезу – «не всі суспільні цінності автоматично перетворюються у правові цінності, але більшість із них отримує підтримку з боку права (наприклад, з огляду на інші правові цінності у вигляді часткового регулювання певної сфери суспільних відносин чи у вигляді охорони цієї цінності заходами державного примусу)». Зокрема, М. М. Підлісний і В. І. Шубін до універсальних соціальних цінностей відносять любов, шлюб та сім'ю [2, с. 106-108]. Шлюб та сім'ю, з врахуванням нашого трактування поняття «правові цінності», можна одночасно розглядати як соціальні та правові цінності. Зокрема, Конституція України закріплює, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, а сім'я охороняється державою [3, ст. 51]. Любов же є виключно соціальною цінністю, яка у контексті із іншими правовими цінностями може отримувати підтримку з боку права. Наприклад, Розділ IV Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за посягання на дві важливі соціальні та правові цінності – статеву свободу та статеву недоторканість особи [4]. Кримінально-правовий захист цих двох важливих правових цінностей побічно (опосередковано) сприяє і збереженню такої соціальної цінності як любов.

2. При дослідженні цінностей, як явища правової дійсності, слід чітко розрізняти два поняття «цінність права (право як цінність)» та «цінності в

праві (правові цінності)». Перше поняття розглядає право як цінність, тоді як друге – розкриває особливості впливу суспільних цінностей на формування норм права, а також специфіку правового регулювання та охорони соціальних цінностей.

На цю термінологічну проблему звертає увагу Т. Михайліна. Вона підкреслює, що в філософії права чітко розрізняють між собою дві категорії «цінності права» і «правові цінності» [5, с. 120]. Втім, вчена розкриває зміст цих понять дещо по-іншому. Зокрема, вона стверджує, що «цінності права є такими, стосовно яких право – це інструмент, засіб реалізації, охорони й захисту» [5, с. 120], тоді як правові цінності, на її думку, це суто правові за змістом цінності (наприклад, верховенство права, законність та інші). З таким підходом повністю не погоджуємось і вважаємо його методологічно хибним.

Навіть, якщо використати методику дослідження, що запропонувала Т. Михайліна – «право як засіб реалізації і захисту соціальних цінностей»-«право як соціальна цінність»-«право як джерело своїх власних цінностей», – то все рівно виникає необхідність виділення окремо поняття «цінність права (право як цінність)» і окремо поняття «правові цінності». Інша справа, що категорія «правові цінності» охоплює собою не тільки суто цінності, які мають правову основу (наприклад, верховенство права), а й інші соціальні цінності які проголошуються, забезпечуються і захищаються нормами права (наприклад, справедливість). Справедливість є, в першу чергу, соціальною цінністю, а в нормах права вона набуває (як вище зазначалося) своє друге народження. Стає зрозумілим, чому у спеціальній літературі такий різнобій у трактуванні соціальних цінностей та правових цінностей. На нашу думку, окрім всіх названих вище проблем наукового дослідження соціальних цінностей, існує ще одна – невміння окремого суб'єкта науково-дослідної роботи коректно перенести і використати здобутки однієї науки (наприклад, філософії) в дослідженнях іншої (наприклад, теорії права).

У зв'язку з цим, виділена нами категорія «правові цінності» має тісний зв'язок із правосвідомістю (в цьому повністю погоджуємось із С. Ромашкіним [6, с. 5-14]), адже власне правосвідомість, як одна із форм суспільної свідомості, є, по-перше, необхідним фактором правотворчості, по-друге, «необхідною і важливою умовою забезпечення повної та безперешкодної реалізації правових норм» [7, с. 183]. Як правосвідомість є відображенням суспільної свідомості, так і правові цінності є відображенням соціальних цінностей.

Отже, зупинимось на характеристиці права як соціальної цінності, яке в достатній мірі досліджувалось в багатьох наукових працях [8; 9; 10]. Зокрема, О. О. Бандура зазначає: «Право як засіб регулювання соціальних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність» [11, с. 125-126].

Більш розгорнуту характеристику соціальної цінності права пропонують М. С. Кельман, О. Г. Мурашин та Н. М. Хома [10, с. 290]. Вчені вважають, що соціальна цінність права полягає у наступному:

а) воно забезпечує загальний та стабільний порядок у суспільних відносинах. Достатньо спірне твердження, адже динамічність сучасного національного законодавства показує, що категорія «стабільність суспільних відносин» є

достатньо умовною і відносною. Наприклад, реформування судової системи в Україні відбувається вже понад тридцять років, але кінця і краю цьому процесу не видно. Стабільність якогось певного правового явища може проявитися лише в його порівнянні із іншими правовими явищами. Зокрема, правове регулювання сімейних відносин в Україні є більш сталим, незмінним і стійким в порівнянні із правовим регулюванням міграційних відносин;

б) відповідність і точність в самому змісті суспільних відносин забезпечується правом. Дійсно, право уточнює не тільки коло суб'єктів та об'єкт конкретного правовідношення, а й перелік прав і обов'язків, що складають його зміст;

в) право забезпечує можливість нормальних активних дій особи за допомогою механізмів юридичної відповідальності та інших заходів примусу. Дійсно, юридична відповідальність є виключно феноменом права, яке не тільки регулює суспільні відносини, а й охороняє та захищає їх від негативних, шкідливих для суспільства проявів;

г) право забезпечує оптимальне поєднання свободи та справедливості в демократичному суспільстві. Це достатньо складне питання як в філософії і філософії права, адже поняття «справедливість» і «свобода» є центральними категоріями цих наук, так і в правозастосовній діяльності, коли окреме рішення суб'єкта владних повноважень, що відповідає всім критеріям законного рішення, може сприйматись окремою особою як несправедливе та таке, що обмежує його свободу;

г) право приймає безпосередню участь у формуванні ринкової економіки, громадянського суспільства, демократичної виборчої системи та правової держави. Тобто фундаментальні основи організації та функціонування держави і суспільства встановлюються, забезпечуються і охороняються правом [10, с. 290].

Не менш ґрунтовно в спеціальній літературі досліджувалися і правові цінності [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19], в яких автори аргументують своє бачення існуючих у цій сфері проблем та пропонують шляхи їх вирішення. Наприклад, Ю. С. Разметаєва стверджує, що очолити перелік правових цінностей обов'язково повинні права людини [19, с. 184]. С. О. Гладкий робить застереження українському суспільству, яке, на його думку, орієнтується у своєму повсякденному житті на таку цінність як матеріальне забезпечення, що змушує українця між правом і задоволенням власної потреби нерідко обирати останнє [18]. Я. С. Громовий підкреслює, що в країнах світу правові цінності можуть бути єдиними, але вони по-різному реалізуються в їх наукових доктринах, правових інститутах і нормах кожної із них [17, с. 33]. Т. П. Попович пропонує, на нашу думку, достатньо вузьке визначення правових цінностей, яке віддаляє право як регулятора суспільних відносин від соціальних цінностей [14, с. 46], тощо.

Предметом же нашого дослідження охоплюється більш загальне поняття – «соціальні цінності». Воно, з одного боку, включає до свого змісту вже згадані нами поняття – «право як цінність» і «правові цінності», а з іншого, дозволяє конкретизувати поняття «цінності як орієнтири цілепокладання норм адміністративного права», звужуючи предмет нашого дослідження лише до тих соціальних цінностей, що мають значення для процесу формування цілей норм

адміністративного права. Особливість нашого дослідження в тому, що воно охоплює період, коли норма права ще не прийнята, але суб'єкт нормотворчої діяльності вже визначається з її цілями (з огляду на існуючі в суспільстві цінності) та способами формулювання в джерелах права. Якщо більшість науковців світ цінностей поділяють на правовий і позаправовий та, відповідно, працюють в межах окреслених світів – правовий (теорія конституційного, адміністративного права, тощо) і позаправовий (філософія, соціологія, психологія і ін.), то в нашому дослідженні необхідно проаналізувати період, коли норма права, ще не прийнята, але правові процеси вже відбуваються – суб'єкт цілепокладання на підставі правосвідомості та з врахуванням шкали існуючих соціальних і правових принципів визначається із цілями майбутньої норми права. Власне тому, стільки уваги приділяється категорії «соціальні цінності», а не категорії «правові цінності». Відповідно, кожен із визначених світів використовує свій набір категоріального апарату, що допомагає розкрити специфіку соціальних цінностей у кожному із них:

- позаправовий світ (цінності, соціальні цінності та ін.);
- правовий світ (правові цінності, право, норма права та ін.);
- мікросвіт, що одночасно поєднує в собі особливості позаправового і правового світів (право як соціальна цінність, цілепокладання норм права, правові цінності в системі соціальних цінностей, тощо).

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Існує нагальна потреба термінологічного розмежування понять «цінність права» та «правові цінності». Перше поняття розглядає право як цінність, тоді як друге – розкриває особливості впливу суспільних цінностей на формування норм права, а також специфіку правового регулювання та охорони соціальних цінностей. На підставі цього можна уточнити предмет дослідження, що присвячене ролі соціальних цінностей в процесі цілепокладання норм адміністративного права, адже тоді предметом такого дослідження охоплюється більш загальне поняття – «соціальні цінності». Воно, з одного боку, включає до свого змісту вже згадані нами поняття – «право як цінність» і «правові цінності», а з іншого, дозволяє конкретизувати поняття «цінності як орієнтири цілепокладання норм адміністративного права», звужуючи предмет такого дослідження лише до тих соціальних цінностей, що мають значення для процесу формування цілей норм адміністративного права. Особливість дослідження, що присвячене ролі соціальних цінностей в процесі цілепокладання норм права, в тому, що воно охоплює період, коли норма права ще не прийнята, але суб'єкт нормотворчої діяльності вже визначається з її цілями (з огляду на існуючі в суспільстві цінності) та способами формулювання в джерелах права. Якщо більшість науковців світ цінностей поділяють на правовий і позаправовий та, відповідно, працюють в межах окреслених світів – правовий (теорія конституційного, адміністративного права, тощо) і позаправовий (філософія, соціологія, психологія і ін.), то в межах дослідження цілепокладання норм адміністративного права аналізується період, коли норма права, ще не прийнята, але правові процеси вже відбуваються – суб'єкт цілепокладання на підставі правосвідомості та з врахуванням шкали існуючих соціальних і правових принципів визначається із цілями майбутньої норми адміністративного права.

Список використаної літератури

1. Оборотов Ю. М. Теорія держави та права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2006. 184 с.
2. Підлісний М. М., Шубін В. І. Філософія цінностей: історія і сучасність. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 177 с.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
5. Михайліна Т. Ціннісноорієнтований концепт правосвідомості. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 119-123.
6. Ромашкін С. В. Типи правопізнання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01; Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2008. 21 с.
7. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави та права: навчальний посібник. К. : «Юрисконсульт», 2006. 355 с.
8. Рябовол Р. Т. До питання про соціальну цінність права. Право та державне управління. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 30-36. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_1/7.pdf
9. Тарабукін О. Ю. Соціальна цінність права. Альманах права. 2012. Вип. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63915/58-Tarabukin.pdf?sequence=1>
10. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права: підручник. Львів: Новий Світ-2000, 2004. 584 с.
11. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві : дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2003. 360 с.
12. Бровко Н. І. Правові цінності у свідомості мешканців сільської місцевості: філософсько-правовий аналіз. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. № 1 (13). С. 121-127.
13. Вороніна І. Правові цінності в системі соціально-політичного управління суспільством. Національний юридичний журнал: теорія та практика. 2016. № 2. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/43651/datacite.
14. Попович Т. П. Юридичний обов'язок як правова цінність. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 43-47.
15. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Випуск 4 (8). С. 10-14.
16. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Том 200. С. 51-55.
17. Громовий Я. С. Правова цінність як загальнотеоретична категорія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2019. Випуск 59. Том 1. С. 30-34.
18. Гладкий С. О. Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства. 2020. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9729/1/Гладкий%20С.О..pdf>
19. Размстаєва Ю. С. Правові цінності: природа і особливості. Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20 - 21 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 183-186. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7161/1/Razmetaeva_183.pdf

References

1. Oborotov Yu. M. (2006). *Teoriya derzhavy ta prava (prahmatychnyy kurs): Ekzamenatsiyyny dovidnyk*. Odessa: Yurydychna literatura. 184 s. [in Ukrainian].
2. Pidlisnyy M. M., Shubin V. I. (2017). *Filosofiya tsinnostey: istoriya i suchasnist'*. Dnipro : Dnipropetrovs'kyu derzhavnyu universytet vnutrishnikh sprav. 177 s. [in Ukrainian].
3. Konstyututsiya Ukrayiny. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № 25-26.

- St. 131 [in Ukrainian].
5. Mykhaylina T. (2018). Tsinnisnooriyentovanyy kontsept pravosvidomosti. *Pidpryyemnytsvo, gospodarstvo i pravo*. № 1. S. 119-123 [in Ukrainian].
 6. Romashkin S. V. (2008). Typy pravopiznannya : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01; Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vntrishnikh sprav. Kh., 21 s. [in Ukrainian].
 7. Lysenkov S. L. (2006). Zahal'na teoriya derzhavy ta prava: navchal'nyy posibnyk. K. : «Yuryskonsul't». 355 s. [in Ukrainian].
 8. Ryabovol R. T. (2019). Do pytannya pro sotsial'nu tsinnist' prava. *Pravo ta derzhavne upravlinnya*. № 2 (35). Tom 1. S. 30-36. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_1/7.pdf [in Ukrainian].
 9. Tarabukin O. Yu. (2012). Sotsial'na tsinnist' prava. *Al'manakh prava*. Vyp. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63915/58-Tarabukin.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
 10. Kel'man M. S., Murashyn O. H., Khoma N. M. (2004). Zahal'na teoriya derzhavy ta prava: pidruchnyk. L'viv: Novyy Svit-2000. 584 s. [in Ukrainian].
 11. Bandura O. O. (2003). Yednist' tsinnostey ta istyny u pravi : dys. ... dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.12; Kyyivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka. 360 s. [in Ukrainian].
 12. Brovko N. I. (2017). Pravovi tsinnosti u svidomosti meshkantsiv sil's'koyi mistsevosti: filosof's'ko-pravovyy analiz. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. № 1 (13). S. 121-127. [in Ukrainian].
 13. Voronina I. (2016). Pravovi tsinnosti v systemi sotsial'no-politychnoho upravlinnya suspil'stvom. *Natsional'nyy yurydychnyy zhurnal: teoriya ta praktyka*. № 2. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/43651/datacite [in Ukrainian].
 14. Popovych T. P. (2020). Yurydychnyy obov'yazok yak pravova tsinnist'. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. № 2. S. 43-47 [in Ukrainian].
 15. Podkovenko T. (2016). Spravedlyvist' u systemi tsinnostey prava. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Vypusk 4 (8). S. 10-14 [in Ukrainian].
 16. Kravtsov I. V. (2017). Klasyfikatsiya pravovykh tsinnostey ta yiyi znachennya dlya pravovoyi teorii i praktyky. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Yurydychni nauky. Tom 200. S. 51-55 [in Ukrainian].
 17. Hromovyy Ya. S. (2019). Pravova tsinnist' yak zahal'noteoretychna katehoriya. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya PRAVO. Vypusk 59. Tom 1. S. 30-34 [in Ukrainian].
 18. Hladkyy S. O. (2020). Pravovi tsinnosti yak praktychna problema pravovoho zhyttya ukrayins'koho suspil'stva. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9729/1/Hladkyy%20S.O..pdf> [in Ukrainian].
 19. Razmyetayeva Yu. S. (2013). Pravovi tsinnosti: pryroda i osoblyvosti. Pravova doktryna – osnova formuvannya pravovoyi systemy derzhavy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 20-richchyu NAPrN Ukrayiny ta obhovorennny monohr. «Pravova doktryna Ukrayiny» (Kharkiv, 20 - 21 lystopada 2013). Kharkiv, S. 183-186. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7161/1/Razmetaeva_183.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

N. Yu. Kantor, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk
the Department of History of Ukraine and Jurisprudence
I. Franka Street, 24, Drohobych, 82100, Ukraine
e-mail: natali.kantor@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

SOCIAL AND LEGAL VALUES IN THE PROCESS OF GOAL SETTING OF NORMS OF ADMINISTRATIVE LAW

Summary

Based on the analysis of scientific sources, the article provides a comparative description of social and legal values, as well as reveals their role in the process of goal-setting norms of administrative law. It has been found that the subject of rule-making activity, proposing to establish one or another norm of administrative law, must clearly understand for the achievement of which goals he is enshrining it in the sources of legislation. In this case, social values, which are a kind of reference points for any goal-setting subject, help the subject of rule-making activity to orientate. It has been proven that there is an urgent need for a terminological distinction between the concepts of «value of law» and «legal values». The first concept considers law as a value, while the second one reveals the specifics of the impact of social values on the formation of legal norms, as well as the specifics of legal regulation and protection of social values. On the basis of this, the subject of the study devoted to the role of social values in the process of goal-setting of the norms of administrative law was specified, because then the subject of such a study covers a more general concept – «social values». On the one hand, it includes the concepts of «law as a value» and «legal values» in its content, and on the other hand, it allows specifying the concept of «values as guidelines for goal-setting norms of administrative law», narrowing the subject of such research to only those social values that are important for the process of forming the goals of the norms of administrative law. It was concluded that the peculiarity of the study, which is devoted to the role of social values in the process of goal-setting of legal norms, is that it covers the period when the legal norm has not yet been adopted, but the subject of norm-making activity is already determined with its goals (given the existing in society's values) and ways of formulation in the sources of law. It was established that if the majority of scientists divide the world of values into legal and extralegal and, accordingly, work within the boundaries of the defined worlds - legal (theory of constitutional, administrative law, etc.) and extralegal (philosophy, sociology, psychology, etc.), then within the scope of research the goal-setting of the norms of administrative law is analyzed during the period when the rule of law has not yet been adopted, but legal processes are already taking place - the subject of goal-setting based on legal awareness and taking into account the scale of existing social and legal principles is determined with the goals of the future norm of administrative law.

Keywords: social values, legal values, law as a social value, norms of administrative law, goal setting of norms of administrative law.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287987>

УДК 342.9

О. І. Миколенко, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

ПУБЛІЧНО-ВЛАДНІ ПОСЛУГИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ ПЛАТНИКАМИ ПОДАТКІВ ТА СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

В статті були охарактеризовані публічно-владні послуги як адміністративно-правовий засіб забезпечення реалізації прав людини у відносинах між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування. Встановлено, що дослідження публічно-владних послуг як адміністративно-правових засобів забезпечення реалізації прав людини у відносинах між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування охоплюють собою сферу суспільних відносин, яка оминається з різних об'єктивних і суб'єктивних причин як представниками адміністративного, так і податкового права. Запропоновано публічно-владні послуги визначати як послуги, що надаються суб'єктами публічного адміністрування з метою забезпечення прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб у публічно-правовій сфері. У зв'язку з тим, що платник податків є учасником правовідносин з отримання публічно-владних послуг, запропоновано цю групу відносин включити до предмету адміністративно-правового регулювання, адже адміністративне право розглядає податкові органи як вид суб'єктів публічного адміністрування. Якщо публічно-владні послуги розглядати як результат діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері реалізації прав і свобод громадян в публічно-правовій сфері, то їх слід віднести до адміністративно-правових засобів, які забезпечують реалізацію прав приватних осіб у публічно-правових відносинах.

Ключові слова: платники податків, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування, публічно-владні послуги, адміністративні послуги, адміністративні процедури, адміністративно-правові засоби, інструменти публічного адміністрування, відносини між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування.

Постановка проблеми. Адміністративне право виступає важливим інструментом забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина. До того ж ці права та свободи особи повинні визначати зміст і спрямованість діяльності держави, в тому числі, і податкових органів.

Тому дослідження публічно-владних послуг як адміністративно-правових засобів забезпечення реалізації прав людини у відносинах між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування, з одного боку, підкреслює необхідність суттєвих змін у адміністративно-правовому регулюванні, яке у сучасних умовах спрямоване на досягнення таких завдань: 1) регулювання управлінської діяльності в податкових органах; 2) запровадження і регламентація

демократичних, прозорих та цивілізаційних відносин між податковими органами і особами, що є платниками податків, з огляду на ідеологію, що простежується в положеннях Конституції України – «служіння держави інтересам людини»; 3) забезпечення якомога повнішої реалізації прав і свобод людини у відносинах між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування; 4) створення ефективного і дієвого захисту цих прав і свобод у разі їх порушення з боку органів публічного адміністрування, зокрема, податкових органів. З іншого боку, тема дослідження охоплює собою сферу суспільних відносин, яка оминається з різних об'єктивних і суб'єктивних причин, як представниками адміністративного права, так і представниками податкового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публічно-владні послуги як адміністративно-правовий засіб забезпечення реалізації прав людини досліджувалися такими провідними науковцями як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Ківалов, І. Коліушко, В. Колпаков, О. Кузьменко, Є. Курінний, Н. Нижник, Г. Писаренко, В. Тимошук та ін. Втім, більшість із вказаних вище науковців всю проблематику публічно-владних послуг зводили до дискусій про їх найменування, тобто пропонувалося їх називати «управлінськими послугами», «адміністративними послугами», «державно-владними послугами», «публічними послугами», тощо. Вважаємо, що проблематика публічно-владних послуг полягає сьогодні у іншому – чітке розмежування таких послуг між собою у галузях публічного права (між конституційним, адміністративним, фінансовим, тощо) та відповідне правове забезпечення.

Мета статті. На підставі аналізу наукових джерел охарактеризувати публічно-владні послуги як адміністративно-правовий засіб забезпечення реалізації прав людини у відносинах між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Спробуємо дослідити цю проблематику на контрасті архаїчних та сучасних уявлень про державне управління і предмет адміністративного права, а також виходячи із особливостей предмету сучасного податкового права. Для цього пропонуємо взяти за основу чотири джерела, кожне із яких пропонує відповідний світогляд: у першому, на основі архаїчних уявлень про адміністративне право та із використанням застарілої термінології, обґрунтовується правова природа публічно-владних послуг [1]; у другому, пропонуються сучасні уявлення про предмет адміністративного права та його місце в системі права України [2]; у третьому, розкриваються особливості податкового права як елементу публічного права України [3]; у четвертому, характеризуються особливості податкових відносин як частини предмету фінансового права [4].

Свого часу, в межах адміністративно-правових розробок, І. В. Ковбас дослідив особливості публічно-владних послуг як засобів забезпечення державою реалізації прав людини [1].

По-перше, вчений запропонував визначати публічно-владні послуги «як послуги, що надаються органами державної влади і органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, а також органами, посадовими і службовими особами, яким делеговані повноваження по їх наданню, з метою забезпечення прав, свобод і охоронюваних законом інтересів

фізичних осіб та прав і законних інтересів юридичних осіб» [1, с. 187]. З таким трактуванням публічно-владної послуги повністю погоджуємось. Лише хочемо звернути увагу на те, що використання терміну «суб'єкт публічного адміністрування», який є новим, але базовим, для адміністративного права, міг би скоротити дане визначення, адже його змістом охоплюються не тільки суб'єкти державної чи муніципальної влади, а й суб'єкти, яким такі державно-владні повноваження були делеговані.

Автори ж підручника з Адміністративного права України, хоча і використовують вже сучасну термінологію (публічне адміністрування, публічна адміністрація, адміністративний договір і ін.), втім обмежуються характеристикою лише адміністративних послуг [2, с. 137-163], які, виходячи із змісту Закону України «Про адміністративні послуги» [5, ст. 1], є одним із видів публічно-владних послуг. І. В. Ковбас взагалі критикує назву «адміністративні послуги», адже вона підкреслює приватноправову природу послуг, тоді як, на його думку, необхідно було у назві відобразити публічно-правову природу такої послуги [1, с. 186-187]. Приємно, що автори підручника з Адміністративного права України все ж таки звертають увагу на термінологічні розбіжності в публічному праві щодо поняття «послуга», зокрема, зазначають: «На відміну від поняття «адміністративна послуга», термін «публічна послуга» має ширше значення. Це пояснюється, насамперед, тим, що публічні послуги можуть надавати державні й недержавні установи. Їх подібність полягає в тому, що в отриманні таких послуг зацікавлене суспільство» [2, с. 140].

Представники податкового права, не дивлячись на демократизацію публічного управління та впровадження у всі сфери життя суспільства концепції людиноцентризму (навіть у сфері освіти з'явився принцип студентоцентризму), характеризують податкове право як підгалузь фінансового права, яке продовжує обслуговувати систему податкових органів. Наприклад, автори підручника з Податкового права визначають предмет податкового права як суспільні відносини, особливістю яких «є рух грошей у власність держави та територіальних громад знизу вгору (від платника в бюджет) у формі податків і зборів» [3, с. 13].

Автори підручника з Фінансового права теж звертають увагу на те, що суб'єктами податкових правовідносин є не тільки держава та відповідні податкові органи, а й платники податків. Втім, подальший їх аналіз правового статусу суб'єктів податкових правовідносин звівся виключно до перерахування прав податкових органів [4, с. 198-199]. Складається враження, що у платника податків в податкових правовідносинах взагалі відсутні права, а є виключно обов'язки, хоча ст. 17 Податкового кодексу України свідчить про інше [6, ст. 17]. Виходить, що представники даних наукових напрямів продовжують висвітлювати більшість положень навчальних дисциплін «Податкове право» чи «Фінансове право» з позицій державоцентризму, про який вже давно забули в конституційному та адміністративному праві.

Виникає ще одне проблемне питання як у сфері юридичної науки, так і у сфері правового регулювання. Платник податків є учасником правовідносин з отримання публічно-владних послуг, втім, цей аспект не досліджується ні в межах науки адміністративного права, ні в межах теорії податкового права. Адміністративісти обмежуються абстрактними узагальненнями щодо послуг

та їх ролі у діяльності суб'єктів публічного адміністрування, а представники податкового права взагалі не переймаються цими питаннями. Пропонуємо цю групу відносин включити до предмету адміністративно-правового регулювання, адже адміністративне право розглядає податкові органи як вид суб'єктів публічного адміністрування. Якщо ж сферу публічно-владних послуг, які отримують на сьогодні платники податків, віднести до сфери податкового регулювання, то це породить цілу низку як теоретичних проблем, так і проблем у сфері нормотворчої діяльності – потрібно буде знайти критерії розмежування одних послуг від інших та забезпечити це відповідним правовим регулюванням.

По-друге, І. В. Ковбас пропонує публічно-владні послуги розглядати не просто як один із правових засобів держави, а як одну із форм управлінської діяльності [1, с. 186]. З цим висновком категорично не можемо погодитись з наступних причин:

- терміни «форми управлінської діяльності» та «методи управлінської діяльності» свого часу були запозичені адміністративістами із теорії державного управління. І якщо в теорії державного управління вони можливо зберегли свої властивості як ключові категорії науки, то в межах адміністративного права вони втратили своє системо-утворююче значення. В адміністративному праві сьогодні використовується термін «інструменти публічного адміністрування», який означає «зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату» [2, с. 164];
- хоча публічно-владні послуги і підпадають під більшість ознак, які характеризують інструменти публічного адміністрування (наприклад, залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації), втім, вони не віддзеркалюють правову динаміку публічного адміністрування, що є важливим для інструментів публічного адміністрування (наприклад, видання актів індивідуальної дії). Пояснюється це тим, що законодавець при визначенні публічно-владних послуг акцент робить на тому, що вони є результатом діяльності адміністративних органів, а не власне їх діяльністю [5, ст. 1]. Тому публічно-владні послуги не відносяться до зовнішніх форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування;
- у зв'язку з тим, що публічно-владні послуги є результатом діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері реалізації прав і свобод громадян в публічно-правовій сфері, їх слід віднести до адміністративно-правових засобів, які забезпечують реалізацію прав приватних осіб у публічно-правових відносинах.

По-третє, І. В. Ковбас також звертає увагу на те, що в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування поступово одна ідеологія «державоцентризму» замінюється на іншу – «людиноцентризму», але все це супроводжується двома негативними тенденціями: 1) колективістський підхід, який породжує «безвідповідальність»; 2) окремі публічні службовці звикли вирішувати питання, які окреслені їх компетенцією, не по закону, а на власний розсуд чи через власне сприйняття ролі держави у конкретних правовідноси-

нах [1, с. 185]. Такий песимістичний підхід до діяльності суб'єктів публічного управління, обумовлений тим, що комплексна робота І. В. Ковбас була написана до прийняття Законів України «Про адміністративні послуги» [5] та «Про адміністративну процедуру» [7], які детально регламентують діяльність адміністративних органів, що мінімізує їх можливість на власний розсуд виконувати свої повноваження. Втім, проблема «колективізму», на нашу думку, залишається, бо в сучасних умовах колективно прийняття рішення суб'єктом владних повноважень забезпечує не прозорість таких рішень, а створює сприятливі умови для уникнення колегіальним суб'єктом і юридичної, і політичної відповідальності.

По-четверте, І. В. Ковбас вважає, що всі намагання в Україні розвинути публічно-сервісні відносини, які регулюються адміністративним правом, нагадують намагання буквального перенесення у публічно-правову сферу досвіду приватноправового регулювання послуг, що відбувається під девізом «заробляння грошей будь-якою ціною» [1, с. 184]. Такий песимізм вченого обумовлений дискусіями щодо оплатності чи безоплатності публічно-владних і адміністративних послуг. І. В. Ковбас переконаний, що ті послуги, які витікають із обов'язків суб'єкта публічного управління повинні здійснюватися на безоплатній основі, адже сам суб'єкт та його діяльність фінансується із державного чи місцевих бюджетів, які, в свою чергу, наповнювалися «за рахунок податків і зборів самих же громадян, які потім звертаються за отриманням публічно-владних послуг» [1, с. 159]. Можна погодитись з вченим лише в тій частині, що іноді пересічний громадянин відчуває себе не суб'єктом публічно-владних відносин, а суб'єктом комерційних відносин. Втім, у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» [8] в Україні функціонує Реєстр адміністративних послуг, який містить перелік адміністративних послуг, а також інформацію про розмір плати, якщо така послуга надається на платній основі.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Пропонується публічно-владні послуги визначити як послуги, що надаються суб'єктами публічного адміністрування з метою забезпечення прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб у публічно-правовій сфері.

У зв'язку з тим, що платник податків є учасником правовідносин з отримання публічно-владних послуг, пропонуємо цю групу відносин включити до предмету адміністративно-правового регулювання, адже адміністративне право розглядає податкові органи як вид суб'єктів публічного адміністрування.

Якщо публічно-владні послуги розглядати як результат діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері реалізації прав і свобод громадян в публічно-правовій сфері, то їх слід віднести до адміністративно-правових засобів, які забезпечують реалізацію прав приватних осіб у публічно-правових відносинах.

Список використаної літератури

1. Ковбас І. В. Публічно-владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2011. 236 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О.

- Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Податкове право : підручник / за ред. Д. О. Гетманцева та М. П. Кучерявенка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. 464 с.
 4. Фінансове право України: навчальний посібник. М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, І. М. Проць, Р. М. Скриньковський, Ю. Р. Лозинський. Львів: СПОЛІОМ, 2022. 394 с.
 5. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 409.
 6. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
 7. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
 8. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-p#Text>

References

1. Kovbas I. V. (2011). Publichno-vladni posluhy yak zasib zabezpechennya derzhavoyi realizatsiyi prav lyudyny: dys. ...kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07; Natsional'nyy universytet derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny. Irpin'. 236 s. [in Ukrainian].
2. Administrativne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs: pidruchnyk (2020) / za red. V. Halun'ka, O. Pravotorovoyi. Vydannya tretye. Kyiv: Akademiya administrativno-pravovykh nauk. 466 s. [in Ukrainian].
3. Podatkove pravo. Pidruchnyk (2023) / za red. D. O. Hetmantseva ta M. P. Kucheryavenka; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka ; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. 464 s. [in Ukrainian].
4. Finansove pravo Ukrayiny: navchal'nyy posibnyk (2022). M. V. Kovaliv, S. S. Yesimov, I. M. Prots', R. M. Skryn'kovs'kyi, Yu. R. Lozyns'kyi. L'viv: SPOLOM. 394 s. [in Ukrainian].
5. Pro administrativni posluhy: Zakon Ukrayiny vid 06.09.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 32. St. 409. [in Ukrainian].
6. Podatkovyy kodeks Ukrayiny. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. St. 112. [in Ukrainian].
7. Pro administrativnu protseduru: Zakon Ukrayiny vid 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].
8. Pytannya Yedynoho derzhavnoho veb-portalu elektronnykh posluh ta Reyestru administrativnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04.02.2019 № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-p#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Head the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

**PUBLIC-AUTHORITY SERVICES AS AN ADMINISTRATIVE-LEGAL
MEANS OF ENSURING THE REALIZATION OF HUMAN RIGHTS IN
RELATIONS BETWEEN TAXPAYERS AND SUBJECTS OF PUBLIC
ADMINISTRATION**

Summary

In the article, public-authority services were characterized as an administrative-legal means of ensuring the realization of human rights in relations between taxpayers and subjects of public administration. It was found that the study of public-power services as administrative-legal means of ensuring the realization of human rights in relations between taxpayers and subjects of public administration emphasizes the need for significant changes in administrative-legal regulation, which in modern conditions is aimed at achieving the following tasks: 1) regulation of management activities in tax authorities; 2) introduction and regulation of democratic, transparent and civilized relations between tax authorities and taxpayers, taking into account the ideology that can be traced in the provisions of the Constitution of Ukraine – «the state's service to human interests»; 3) ensuring the fullest possible implementation of human rights and freedoms in relations between taxpayers and subjects of public administration; 4) creation of effective and efficient protection of these rights and freedoms in case of their violation by public administration bodies, in particular, tax authorities. It has been established that the study of public-power services as administrative-legal means of ensuring the realization of human rights in relations between taxpayers and subjects of public administration covers the sphere of public relations, which is bypassed for various objective and subjective reasons as representatives of administrative, and tax law. It is proposed to define public-authority services as services provided by subjects of public administration with the aim of ensuring the rights, freedoms and legally protected interests of persons in the public-law sphere. In connection with the fact that the taxpayer is a participant in legal relations for obtaining public-authority services, it is proposed to include this group of relations in the subject of administrative-legal regulation, because administrative law considers tax authorities as a type of subjects of public administration. If public-authority services are considered as the result of the activities of public administration subjects in the sphere of realization of the rights and freedoms of citizens in the public-law sphere, then they should be classified as administrative-legal means that ensure the realization of the rights of private individuals in public-law relations.

Keywords: taxpayers, public administration, subjects of public administration, public-power services, administrative services, administrative procedures, administrative-legal means, instruments of public administration, relations between taxpayers and subjects of public administration.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287988>

УДК 342.9:351.74

В. В. Пилип, канд. юрид. наук

Ужгородський національний університет

Кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права

пл. Народна, 3, Ужгород, 88000, Україна

e-mail: victoria.pylyp@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6483-0749>

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ

В умовах воєнного стану набула вагомого значення діяльність інститутів громадянського суспільства, зокрема, в аспекті реалізації ними окремих функцій держави. Проактивні громадяни використовують усі допустимі законом засоби задля відновлення порушеного безпекового середовища та відсічі збройної агресії країни-агресора. Вагому роль на сьогоднішній день інститути громадянського суспільства відіграють і в реалізації правоохоронної функції держави, що, перш за все, полягає в охороні, захисті та відновленні порушених прав і свобод, а також законних інтересів людини та громадянина. Це актуалізувало обрання мети статті та вирішення такої наукової проблеми як визначення ролі формалізованих структур громадянського суспільства у реалізації правоохоронної функції держави за сучасних умов, визначення форм і методів, що застосовуються ними.

За результатами дослідження визначено, що сектор оборони та безпеки уособлений цілим комплексом органів, на який з-поміж іншого покладається і реалізація правоохоронної функції. Наголошено, що неабияку роль у реалізації правоохоронної функції держави відіграють також і інститути громадянського суспільства. Активна консолідація зусиль інститутів держави, зокрема, сектору безпеки та оборони і громадянського суспільства зумовлена повномасштабним вторгненням країни-агресора. Визначено, що задля утвердження та захисту прав і свобод людини та громадянина досить часто згадані суб'єкти вступають у правові форми взаємодії, що зумовлюють настання юридичних наслідків. Не менш поширеними до застосування є неправові форми взаємодії сектору безпеки та оборони і інститутів громадянського суспільства. Визначено, що під неправовими формами взаємодії слід розуміти діяльність, що пов'язана та спрямована на забезпечення матеріально-технічних і соціальних потреб сектору безпеки та оборони та яка не тягне за собою настання юридично значимих наслідків.

Ключові слова: громадянське суспільство, сектор безпеки та оборони, правоохоронна функція, форма, взаємодія, правоохоронний орган.

Постановка проблеми. Загальновизнаною є теза про те, що у демократичній та правовій державі вагома роль як у забезпеченні життєдіяльності суспільства, так і в управлінні державними справами відводиться громадянському суспільству, структурами якого є формалізовані та неформалізовані утворення. Членами таких структур, як правило, є соціально активні громадяни, наділені високими рівнями правової культури та правової свідомості, які усвідомлюють, що вони,

їхня громадянська позиція безпосередньо визначають той шлях державного розвитку, який оберє для себе держава та який обумовлює її майбутнє.

Протягом останніх десятиліть Український народ, який здійснює свою владу через державні органи й органи місцевого самоврядування, закріплює такий курс державного розвитку, відповідно до якого пріоритетним завданням є сприяння розвитку громадянського суспільства. Особливої актуальності ці завдання набули після закріплення на конституційному рівні європейського та євроатлантичного курсу України, а також в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора на суверенну територію нашої держави. З тих пір Український народ опинився в умовах, за яких кожна особа, усвідомлюючи необхідність протистояння супротивнику, зобов'язана скеровувати свої зусилля на захист національних інтересів, відновлення безпекового середовища, сприяння державному розвитку, взяття участі в управлінні державними справами та в життєдіяльності суспільства тощо.

Окреслені події закономірно обумовили той факт, що наразі суттєвого розширення набули напрями діяльності інститутів громадянського суспільства. Деякі форми реалізації покладених на них функцій, набули нового вияву, реалізуються шляхом застосування оновлених методів. Більш активно розпочали вступати у взаємодію інститути громадянського суспільства з іншими суб'єктами, зокрема й органами державної влади. Непоодинокими є випадки, коли фактично окремі організації, серед яких громадські об'єднання, волонтерські організації, фактично реалізують функції держави. Однією з функцій, до реалізації якої активно залучаються інститути громадянського суспільства є правоохоронна функція. Причому участь у її виконанні беруть не тільки правозахисні організації, але й інші – діяльність яких безпосередньо не була спрямована у цьому напрямі до теперішнього часу.

Вже відносно давно в юридичній літературі висловлюється позиція, відповідно до якої задля реалізації окресленої функції, окрім правоохоронних органів, досить активно залучаються також і недержавні суб'єкти. Діяльність інститутів громадянського суспільства у цьому напрямі вчені називають «недержавною правоохоронною діяльністю», яку розуміють як «спеціалізовану діяльність інститутів громадянського суспільства із розшуку осіб, що переховуються від правосуддя, розкриття правопорушень, охорони фізичних та юридичних осіб, їх майна, громадського порядку від протиправних посягань шляхом застосування примусових заходів відповідно до встановленої законом процедури» [1, с. 70].

Неодноразово вітчизняними і зарубіжними вченими здійснювалися спроби визначити роль інститутів громадянського суспільства у реалізації правоохоронної функції держави. Певне висвітлення знаходили також правові засади діяльності державних органів у цьому напрямі, форми і методи реалізації правоохоронної функції тощо. Однак, на нашу думку, ця проблематика у черговий раз засвідчує свою актуальність, що також зумовлено і численними змінами, яких зазнала законодавча система України, зокрема в аспекті правової регламентації порядку професійної діяльності державних структур, уповноважених на виконання правоохоронної функції. Це твердження є небезпідставним, адже за сучасних умов сумісна діяльність останніх – взаємодія, зазнала багатьох змін, зумовлених упровадженням законодавчих новел до правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З певною періодичністю вчені здійснюють спроби визначити роль інституцій громадянського суспільства у реалізації правоохоронної функції держави. Досить вагомими є напрацювання у цьому контексті О. І. Безпалової, яка визначила, що «у рамках реалізації правоохоронної функції держави інституції громадянського суспільства мають право здійснювати цілеспрямований громадський вплив на прийняття рішень суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави (як державними, так і недержавними), запроваджувати в межах, визначених на законодавчому рівні, відповідні механізми контролю за діяльністю зазначених суб'єктів» [2, с. 396]. Це дійсно так, адже такі повноваження закріплюються за громадськістю багатьма актами чинного законодавства. Так, наприклад, досить широкими повноваженнями наділені громадські об'єднання щодо здійснення громадського контролю за діяльністю поліції [3], у сферах запобігання та протидії домашньому насильству [4], щодо запобігання корупції [5], боротьбі з тероризмом [6], протидії торгівлі людьми [7] тощо. Безумовно вплив інститутів громадянського суспільства, що набуває здебільшого форм контролю є вагомим, у тому числі і під час воєнного стану [8], однак на цьому реалізація повноважень останніх не закінчується.

Разом із формами та методами здійснення контролю, застосованими інститутами громадянського суспільства, виникають ще й нові напрями діяльності, що реалізуються сумісно. Як зауважують у своїх напрацюваннях Ю. С. Ткаченко [9], М. В. Ковалів [10], В. І. Цимбалюк [11], Л. Л. Приходченко [8] та ін., порядок, форми та методи взаємодії органів держави та інституцій громадянського суспільства постійно зазнають певних змін. Разом із тим, ґрунтовних досліджень, спрямованих на визначення ролі, сучасних форм і методів, що застосовуються інститутами громадянського суспільства задля реалізації правоохоронної функції на сучасному етапі державного розвитку у теорії адміністративно-правової науки поки що здійснено не було. Результати аналізу зарубіжних публікацій також засвідчують, що досвід країн, розташованих у «гарячих точках» світу, може надати лише приблизне уявлення про особливості вирішення даної проблематики, однак жоден не може відповідати потребам України та вирішувати їх повною мірою.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення ролі та форм взаємодії вітчизняних інститутів громадянського суспільства з органами сектору безпеки та оборони у контексті реалізації правоохоронної функції.

Виклад основного матеріалу. Одним із фундаментальних завдань держави є утвердження прав і свобод людини та громадянина на законодавчому рівні, а пов'язаними із ним – закріплення гарантій їх реалізації, розроблення дієвих механізмів їх охорони, захисту та відновлення тих, що були порушені. Задля забезпечення виконання покладених на державу завдань вона визначає відповідні гарантії захисту прав і свобод людини, що знаходять своє втілення у нормах законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів.

Ефективне вирішення окреслених завдань обумовлює не лише формально-юридичне закріплення гарантій захисту прав людини на законодавчому рівні, але й створення ефективно функціонуючого сектору безпеки й оборони, залучення до виконання цих завдань ще й недержавних інституцій, діяльність

яких пов'язана або безпосередньо спрямована на забезпечення, охорону та захист прав і свобод людини та громадянина від протиправних посягань як з боку юридичних і фізичних осіб, так і з боку представників держави, зокрема високопоставлених чиновників, державних службовців тощо.

На сучасному етапі державного розвитку України, влада вживає різноманітні заходи, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування сектору оборони та безпеки. Це своєю чергою зумовлює потребу періодичного перегляду їхніх повноважень та оцінки діяльності, з метою визначення способів і моделей оптимальної розстановки сил і засобів, формулювання оптимальних рекомендацій щодо вдосконалення їхньої практичної діяльності, на підставі аналізу особливостей діяльності цих органів тощо.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» сектор безпеки і оборони представлений системою органів державної влади, Збройних Сил України, військових формувань, утворених відповідно до положень чинного законодавства, правоохоронних і розвідувальних органів, а також державних органів спеціального призначення, уповноважених на реалізацію правоохоронних функцій, сил цивільного захисту, структур оборонно-промислового комплексу України, у тому числі й громадян і громадських об'єднань, залучених до забезпечення національної безпеки України на добровільних засадах. Ним же визначено, що діяльність перерахованих суб'єктів перебуває під демократичним цивільним контролем і спрямована на захист від загроз національних інтересів України [12].

Під силами безпеки законодавцем розуміються правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту й інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України [12]. З наведених визначень очевидним є те, що правоохоронним органам відводиться досить вагома роль у забезпеченні як безпеки, так і оборони. Водночас додатково законодавцем виокремлена і правоохоронна функція, яка належить до однієї з самостійних функцій держави, що здійснюється в межах судової, законодавчої та виконавчої влади [13, с. 103].

Щодо безпосереднього визначення тих органів, які можуть бути віднесені до категорії правоохоронних, варто зауважити, що система правоохоронних органів становить органічну складову частину суспільства, продукт його діяльності, відтворення менталітету і рівня цивілізаційного розвитку [1, с. 69]. Загальною ознакою, за якою певний орган може бути віднесено до цієї категорії є завдання, на виконання якого спрямована його професійна діяльність, яким як ми вже зазначали, є охорона, захист і відновлення порушених прав і законних інтересів людини та громадянина. Саме такий напрям – є основним у діяльності правоохоронних органів і відображений у тексті Конституції і законів України, а також інших європейських держав [1, с. 70-71] та цілком відтворює й основний напрям їх діяльності.

Правоохоронна функція притаманна власне державі і її самостійна реалізація інститутами громадянського суспільства неможлива. Це відбувається лише у взаємодії зі згаданими органами. При цьому важливо брати до уваги, що на відміну від органів державної влади, які на підставі положень статті 19 Конституції України зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень

та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України [14], діяльність інституцій громадянського суспільства може відбуватися у будь-яких формах і методах, за виключенням тих, що прямо заборонені законом.

Наразі в законодавство України внесені зміни у порядок припинення діяльності деяких інститутів громадянського суспільства. Виходячи з фактичних реалій, у яких перебуває наша держава, цілком обґрунтованою є заборона діяльності тих організацій, установ, об'єднань громадян (структур громадянського суспільства), що спрямована на «ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдання, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України ...; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [3]. Також за рішенням суду має бути припинено діяльність організацій, керівники або уповноважені представники яких засуджені за вчинення злочину проти основ національної безпеки. Це забезпечується положеннями Законів України «Про громадські об'єднання» [3], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [15], «Про свободу совісті та релігійні організації» [16]. Таким чином, незалежно від організаційної форми, у випадку підтвердження факту спрямованості діяльності останньої в окреслених напрямках, вона підлягає припиненню, незалежно від наявності будь-яких інших обставин.

Реалізація правоохоронної функції відбувається у певних формах. Ця категорія у теорії адміністративного права вживається для позначення зовнішнього вираження діяльності, меж конкретних управлінських дій, що здійснюються безпосередньо суб'єктами управління, як зовнішній практичний вияв державно-управлінської діяльності. Виходячи з викладеного, слід констатувати, що форму діяльності здебільшого розуміють як атрибут відносин, яким притаманний управлінський характер. У контексті діяльності інститутів громадянського суспільства загальноприйнятим є виокремлення поняття форм взаємодії інститутів громадянського суспільства й органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо.

Залежно від факту регламентації актами чинного законодавства тих чи інших способів і методів, що застосовуються правоохоронними органами й інститутами громадянського суспільства, виокремлюють правові та неправові форми взаємодії останніх.

До правових форм взаємодії інститутів громадянського суспільства з інститутами держави О. М. Семьоркіна відносить: 1) участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави шляхом

залучення їх представників до розроблення й обговорення проектів нормативно-правових актів; 2) залучення представників інститутів громадянського суспільства до здійснення правозастосовної діяльності держави шляхом наділення останніх додатковими повноваженнями; 3) участь у правоохоронній діяльності держави і полягає у таких повноваженнях: право складати протоколи про адміністративні правопорушення; участь інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку; реалізації права вживати спільно з працівниками поліції заходів щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів; участі вказаних інститутів спільно з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону [17]. Подібні форми виокремлюють і вітчизняні вчені [18, с. 4-5; 19]. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що реалізація правоохоронної функції у правовій формі гарантує можливість проведення суб'єктами взаємодії комплексу заходів, передбачених положеннями чинного законодавства, за результатом чого настає певний результат, наповнений юридичним змістом, який спричиняє настання юридично значимих наслідків. Слушно відзначають М. П. Гурковський і С. С. Єсімов, що проявами цієї форми є укладення двосторонніх актів, здійснення спільних правозастосовних актів щодо третіх осіб [20, с. 125].

Непоодинокую є взаємодія інститутів громадянського суспільства й правоохоронних органів у неправовій формі. Її наявність зумовлена відсутністю положень, що врегульовували б їхню сумісну діяльність. Більш активно на сучасному етапі розвитку Української держави та суспільства вступають у взаємодію інститути громадянського суспільства з інститутами держави у неправові форми, що відбувається в умовах відсічі збройної агресії супротивника. Адже перед суспільством і правоохоронними органами виникають нові завдання та постають складні виклики, що вимагають використання та залучення до цієї діяльності, з метою забезпечення її ефективного провадження, інститутів громадянського суспільства, організованості у невідкладності комплексу певних подій.

Взаємодія інститутів громадянського суспільства й інститутів держави у контексті реалізації правоохоронної функції може набувати й інших форм. Так, Л. А. Мельник до перспективних форм взаємодії держави і громадянського суспільства відносить: 1) взаємодопомогу держави і громадянського суспільства в правовій формі; 2) участь громадянського суспільства в здійсненні державної влади шляхом впливу на неї через засоби масової інформації; 3) співпрацю громадянського суспільства і держави по адаптації до реальних умов різних форм власності, включаючи приватну власність на землю; 4) співпраця інститутів громадянського суспільства і державної влади у вирішенні внутрідержавних соціальних і культурних проблем: охорона довкілля, розвиток науки, охорона здоров'я, освіта, культура тощо [18, с. 5].

Щодо сил оборони, то тут інститути громадянського суспільства вступають у взаємодію у формі надання різних видів допомоги, зокрема: 1) матеріально-технічної і продовольчої допомоги; 2) організації каналів обміну військовополонених; 3) здійснення інформаційного спротиву; 4) різноманітної медичної та реабілітаційної допомоги українським військовим; 5) збір і

документування фактів воєнних злочинів, учинених окупантами на території України; 6) пошуку зниклих безвісти людей [21, с. 25-26]. Ця позиція є цілком слушною. З моменту повномасштабного вторгнення досить вагомим зусиллям об'єднання громадян вживають задля евакуації населення з зони ведення активних бойових дій, тимчасово окупованих територій. З цією метою такі організації активно використовують соціальні мережі, у яких вони отримують інформацію не тільки від осіб, які безпосередньо потребують такої допомоги, але й залучають громадян до поширення запитів про надання матеріально-технічної допомоги, необхідної задля виконання таких дій. Активізована діяльність останніх і в пошуку безвісно зниклих цивільних громадян і військових, а також уживаються заходи щодо пошуку полонених та їх подальшого звільнення.

Викладене засвідчує проактивний підхід інститутів громадянського суспільства до реалізації правоохоронної функції та, в цілому, забезпечення формування безпекового середовища. У зв'язку з чим, виникає актуальне питання про те, чи потребують нормативної регламентації нові види діяльності – взаємодії, яким чином їх може бути врегульовано, шляхом реалізації яких методів вона відбувається.

Висновки і пропозиції. Інститути громадянського суспільства України в сучасних умовах досить часто вступають у взаємодію з сектором безпеки й оборони. Це відбувається й у контексті реалізації правоохоронної функції, адже громадськість, зокрема й інститути громадянського суспільства, наразі усвідомлюють свою вагомую роль та значимість ужитих ними заходів для формування безпекового середовища в державі. Певною мірою сприяло консолідації зусиль інститутів держави та громадянського суспільства повномасштабне протиправне збройне вторгнення на суверенну територію України, водночас це зумовило і відшукання та формування нових альтернативних форм їхньої взаємодії.

Типовою є класифікація форм взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів сектору безпеки й оборони за підставою їхньої правової регламентації на правові та неправові. Серед правових форм можуть бути виокремлені: участь в обговоренні нормативно-правових актів, що стосуються прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина; реалізація окремих повноважень та деяких видів діяльності, що стосується забезпечення, охорони та відновлення згаданих прав, свобод та інтересів. Неправовими формами взаємодії залишається діяльність, що пов'язана та спрямована на забезпечення матеріально-технічних і соціальних потреб сектору безпеки та оборони та яка не тягне за собою настання юридично значимих наслідків.

Список використаної літератури

1. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 227 с.
2. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: Монографія. Харків: ХНУВС, 2014. 544 с.
3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19>.

5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
7. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.
8. Приходченко Л. Л. Особливості здійснення громадського контролю під час воєнного стану в Україні: інформаційно-комунікаційна взаємодія. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 6 (12). С. 234-245. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-234-245](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-234-245).
9. Ткаченко Ю. С. Взаємодія інституцій громадянського суспільства з органами публічної адміністрації. Правовий часопис Донбасу. 2019. № 4 (69). С. 65-69. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-65-69>.
10. Ковалів М. В. Взаємодія поліції та інститутів громадянського суспільства. Соціально-правові студії. 2021. № 2 (12). С. 79-85. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-2-79-85>.
11. Цимбалюк В. І. Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства: специфіка в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. 2023. № 1 (66). С. 45-54. DOI: [10.18372/2307-9061.66.17416](https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17416).
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
13. Дудченко О. Ю. Правоохоронна функція як одна з форм реалізації державної влади. Правова позиція. 2019. № 3 (24). С. 102-108. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-102-108>.
14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1045-14>.
16. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
17. Семьоркіна О. М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33679.
18. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. С. 1-8. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.2.28>.
19. Матійчук А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2016. 212 с.
20. Гурковський М. П., Ссімов С. С. Адміністративно-правові форми та методи взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2018. № 4. С. 121-133.
21. Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року: матер. щоріч. доп. В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.; заг. ред. Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2022. 56 с.

References

1. Bilas, A. I. (2016) Law-enforcement activity of EU Member States: comparative theoretic research). Candidate thesis. Lviv: Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian].
2. Bezpalova, O. I. (2014). Administrative and legal mechanism of implementing the law enforcement function of the state: a monograph. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine on Public Associations No 4572-VI (2012, March 22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (access date: 10.08.2023) [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on Preventing and Countering Domestic Violence No. 2229-VIII (2017, December 7). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on Prevention of Corruption No. 1700-VII (2014, October 14). URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on the Fight against Terrorism: Law of Ukraine dated March 20, 2003 No. 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> [in Ukrainian].
 7. Law of Ukraine on Combating Human Trafficking No. 3739-VI (2011, September 20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> [in Ukrainian].
 8. Prykhodchenko, L. L. (2023). Features of execution of public control during marital state in Ukraine: information and communication interaction. *Current issues in modern science*, 6 (12), 234-245. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-234-245](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-234-245) [in Ukrainian].
 9. Tkachenko, Yu. S. (2019). Interaction of civil society institutions with public administration bodies. *Law Journal of Donbass*, 4 (69), 65-69. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-65-69> [in Ukrainian].
 10. Kovaliv, M. V. (2021). Interaction between the Police and Civil Society Institutions. *Social and Legal Studies*, 4 (2), 79-85. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-2-79-85> [in Ukrainian].
 11. Tsybaliuk, V. I. (2023). Interaction of authorities with civil society institutions: specifics in conditions of martial law. *Law Herald*, 1 (66), 45-54. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17416> [in Ukrainian].
 12. Law of Ukraine on the National Security of Ukraine No. 2469-VIII (2018, June 21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
 13. Dudchenko, A. Yu. (2019). Law enforcement function as one of the forms of state power realization. *Legal Position*, 3(24), 102-108. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-102-108> [in Ukrainian].
 14. The Constitution of Ukraine (1996, June 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 01.05.2023) [in Ukrainian].
 15. Law of Ukraine on Trade Unions, Their Rights and Guarantees of Activity No 1045-XIV (1999, September 15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1045-14> (access date: 10.08.2023) [in Ukrainian].
 16. Law of Ukraine on Freedom of Conscience and Religious Organizations No 987-XII (1991, April 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (access date: 10.08.2023) [in Ukrainian].
 17. Semyorkina, O. M. Interaction of the state and institutions of civil society. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33679 [in Ukrainian].
 18. Melnyk, L. A. (2019). Interaction of the state and civil society institutions: main concepts, problems and strategic directions. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 2, 1-8. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.2.28> [in Ukrainian].
 19. Matijchuk, A. V. (2016). Self-organization of civil society as a factor of democratic modernization of the political system of Ukraine. Abstract of Ph.D. dissertation. Ivano-Frankivsk: Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk [in Ukrainian].
 20. Hurkovskiy, M. P., & Yesimov, S. S. (2018). Administrative and legal forms and methods of interaction between the police and civil society institutions. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal*, 4, 121-133 [in Ukrainian].
 21. On the state of development of civil society of Ukraine in 2021 and its changes at the beginning of 2022: mater. every year add. (2022). V. Potapenko, Yu. Tyshchenko, Yu. Kaplan, etc.; general ed. Yu. Kaplan. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Стаття надійшла 18.08.2023 р.

V. V. Pylyp, Candidate of Juridical Sciences
Uzhhorod National University
the Department of Administrative, Financial and Information Law
Narodna Square, 3, Uzhhorod, 88000, Ukraine
e-mail: victoria.pylyp@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6483-0749>

FORMS OF INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS WITH SECURITY AND DEFENSE SECTOR IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION

Summary

The activities of civil society institutions became important in the conditions of martial law. Proactive citizens use all legally permissible means to restore the disturbed security environment and repel the armed aggression of the aggressor country. Today, civil society institutions also play an important role in the implementation of the law enforcement function of the state. This, first, consists in the protection, protection and restoration of violated rights and freedoms, as well as the legitimate interests of a person and a citizen. Therefore, the task of solving many scientific problems is now updated. This also applies to such a task as determining the role of formalized structures of civil society in implementing the law enforcement function of the state under modern conditions, determining the forms and methods used by them.

Based on the results of the study, it was determined that a whole complex of bodies, on which, among other things, the implementation of the law enforcement function also relies, represents the defense and security sector. It is emphasized that the active consolidation of the efforts of state institutions, in particular the security and defense sector and civil society, is due to the full-scale invasion of the aggressor country. It was determined that in order to assert and protect the rights and freedoms of a person and a citizen, the mentioned subjects quite often enter into legal forms of interaction that lead to the occurrence of legal consequences. Illegal forms of interaction between the security and defense sector and civil society institutions are no less common. It was determined that non-legal forms of interaction should be understood as activities related to and aimed at ensuring the material, technical and social needs of the security and defense sector and which do not entail the occurrence of legally significant consequences.

Keywords: civil society, security and defense sector, law enforcement function, form, interaction, law enforcement body.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287989>

УДК 347.4

С. М. Клейменова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: snkleimenova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9136-3445>

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ В СФЕРІ КІНЕМАТОГРАФІЇ

Дана стаття присвячена питанням надання послуг страхування в області кінематографії. Слід зазначити, що дана тема мало вивчена й тому виникає низка питань, які стосуються особливостей страхування в кіновиробництві. Страхування в даній сфері людської діяльності необхідне, оскільки це дозволить, у випадку настання певних страхових випадків, уникнути майнових втрат. До того ж, оскільки створення кінотвору пов'язане з певними ризиками для виконавців (каскадерів), то для захисту їх інтересів, продюсерові (кінокомпанії) слід опікуватися станом їхнього здоров'я, життя й безпеки. Укладання договорів страхування, як, наприклад, медичне страхування, страхування життя, страхування від нещасного випадку, дозволять належним чином подбати про цю категорію учасників знімального процесу. Має місце ризик і в майновій сфері кіновиробництва: вимушені простой, загибель декорацій, псування реквізиту. Ці ризики також повинні підлягати страхуванню. Дійсно, ризиків у розглянутій галузі досить багато. Незважаючи на процеси вдосконалення технічних можливостей, які дозволяють запобігати зазначеним ризикам, все-таки прогрес не може повною мірою захистити від небезпек. Механізм страхування стає запобіжною мірою, яка дозволяє компенсувати втрати. У статті розглядаються особливості страхування творчої групи, що брала участь у процесі створення кінофільму, а також особливостей страхування майна. Безумовно, теоретичні розробки в цій галузі невеликі, але наукові статті та праці, які стосуються саме страхування, дають можливість надалі досліджувати особливості страхування в сфері кіновиробництва. Розвиток як кіноіндустрії, так і страхової справи, дозволяє зробити висновок про те, що кількість страхових продуктів і професіоналів, які будуть ними займатися, буде збільшуватись. Це дозволить захиститися від ризиків у даній сфері, а розвиток кінострахування буде цілком природним у кіноіндустрії.

Ключові слова: послуги страхування, кіновиробництво, виконавці, медичне страхування, страхування майна, кінематографічний добуток.

Постановка проблеми. Кінематограф, як сферу людської діяльності необхідно розглядати з різних сторін. Однієї з таких сторін є застосування страхування певних ризиків при створенні кінотвору. Страхування є досить ефективним правовим інструментом, який дозволить забезпечити захист інтересів фізичних осіб, що брали участь у кіновиробництві (актори, каскадери), а також захист

майнових інтересів усього кінопроцесу в цілому. Необхідно розбудувати дану сферу в страховій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питань, пов'язаних з поняттям страхових послуг та їх ознак, підтверджується публікаціями, предметом яких є проблеми послуг страхування, серед яких: О. О. Гаманкова, Г. О. Ільченко, І. В. Кравец, Н. Міловська, Д. М. Степанович та ін. Однак, питання, пов'язані зі страхуванням у кінематографі, в юридичній літературі не висвітлені в достатній мірі.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей надання послуг страхування в сфері кіновиробництва.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про страхування» надає можливість застрахувати різноманітні випадки в різних сферах життєдіяльності. До них можна віднести страхування й життя, і здоров'я, і майна, і ризик стихійних лих та інше. Чинний закон про страхування визначає, що страхування – це «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів» [1]. Мають місце випадки, так званого комплексного страхування. Під комплексним страхуванням прийнято розуміти пакет, у який входить кілька послуг. Використовувати «комплексне» страхування допустимо в різних галузях діяльності, в тому числі, й у сфері створення кінематографічного добутку. Страхування в кінематографі являє яскравий приклад подібного комплексного страхування. Загальновизнаним розумінням такого виду страхування є «... страхування фільму від непередбачених випадків, таких як хвороба актора або виникнення стихійних лих, що призводять до затримок у розкладі фільмів. Це також може включати покриття від нещасних випадків, які призводять до пошкодження обладнання під час зйомки» [2]. Відомо, що дії по створенню кінематографічного добутку пов'язані не тільки із творчою діяльністю його авторів, але й складним технологічним процесом. Цей досить складний «механізм» вимагає чіткої роботи як творчої групи, так і виробничої. Страхування окремих напрямків діяльності по створенню кінофільму забезпечує захист інтересів усієї знімальної групи. Можна розподілити ці напрямки в такий спосіб: страхування знімальної групи, включаючи акторів; страхування майна (реквізит, декорації, звукове й знімально-освітлювальне устаткування, плівки, негативи); страхування збитків від виробничих простоїв; страхування відповідальності виробника фільму (кіностудія, продюсер) перед третіми особами.

Страхування творчого складу знімальної групи допускає страхування від фізичних каліцтв, настання нещасного випадку, хвороби, від смерті, втрати працездатності. Знімальний процес пов'язаний не тільки із творчими моментами створення фільму, але й з екстремальною діяльністю. У ході виконання останньої, можливі непередбачені обставини, які можуть привести до травм, каліцтв, втрати працездатності і т. і. У цьому випадку страхування може певним змістом «полегшити» матеріальні витрати на лікування. Для

попередження непередбачених видатків, з боку кіностудії або продюсера, у випадку непрацездатності окремих осіб з основного складу знімальної групи, на користь кіностудії або продюсера страхують акторів, які виконують основні ролі. Цікаво, що страхують не тільки виконавців головних ролей, але й акторів, які не відіграють головні ролі, а є запрошеними «знаменитостями». Більш того, має місце практика, коли страхування життя акторів оформлюється на користь виробника фільму. Отже, вигодонабувачем при такому страхуванні будуть виступати не близькі актора, а продюсер і кіностудія. Це має своє пояснення. У випадку смерті, або втрати працездатності актора збитки виникають у виробника кінофільму. У зв'язку з настанням страхового випадку, зокрема у продюсера, виникають професійні проблеми, пов'язані або із заміною актора, або із закриттям проекту в цілому. Це повною мірою відповідає одному із принципів страхової діяльності – відшкодування в межах реально заподіяного збитку. Не можна не погодитися, що втрата актором працездатності, у зв'язку з отриманими каліцтвами (травмами), впливає на весь подальший знімальний процес. Робота над створенням фільму може бути припинена на невизначений період, або зовсім зупинена. Матеріальні збитки, які будуть покладені на виробника фільму, повинні бути частково покриті страховкою акторів. Крім акторів, договори про надання страхових послуг повинні бути укладені на користь каскадерів. Їхнє життя й здоров'я в момент здійснення ними професійної діяльності в процесі створення фільму з використання небезпечних трюків, також є ризиковими та небезпечними. Тому творцям фільму необхідно оформляти й медичну страховку і страховку від нещасних випадків, і страхування життя. Подібна модель правовідносин по наданню страхових послуг цілком логічна й виправдана.

При страхуванні акторського складу знімальної групи можна використовувати такі види страхування як: страхування життя, страхування від нещасного випадку, медичне страхування. Ці види страхування можуть бути використані для захисту матеріальних інтересів сторін. Крім того, при укладанні договорів про передачу майнових прав акторами творцеві фільму, (продюсер, кінокомпанія) в обов'язковому порядку повинна бути зафіксована умова про вид страхування актора (каскадера). Це пояснюється тим, що діяльність, пов'язана зі створенням кінофільму, є ризиковою для зазначеної групи творців. Так, у змісті договору з артистами-виконавцями у розділі «Особливі умови» можна включити пункт, що стосується страхування даної категорії суб'єктів суміжних прав. Вважаємо, що медичне страхування в даному випадку буде повною мірою забезпечувати інтереси виконавців, оскільки надання медичних послуг, передбачених цим видом страхування дозволить, у випадку хвороби, або травмування у найкоротший термін надати відповідну медичну допомогу й дати можливість продовжувати знімальний процес.

Також при створенні кінофільму виникають ризики втрати, ушкодження майна, що забезпечує знімальний процес. Для захисту майнових інтересів у цій частині кінопроцесу доречним буде оформлення договорів про надання страхових послуг, предметом яких буде страхування майна. Так, можливо застрахувати майно кіностудії від таких ризиків як: пожежа, стихійні лиха, збій комунальних систем, а саме опалювальних, каналізаційних. Більш того, звукове й освітлювальне обладнання може бути застраховане від опадів, зміни

природних умов, які можуть вплинути на їхню експлуатацію. Досить дорогим буде страхування різного роду декорацій. Особливо це стосується історичних, костюмних фільмів.

Також необхідно звернути увагу на те, що важливим є страхування знятого матеріалу, тобто плівки. Важко порахувати реальний збиток у випадку втрати плівки. Раніше було прийнято при страхуванні плівки ділити бюджет фільму на метри для визначення вартості фактично знятого метра. На сьогодні існує інша модель страхування. Сам негатив страхується на відносно невелику суму, а потім доводяться понесені страхувальником видатки по зйомках.

Отже, договори про надання послуг страхування в сфері кіновиробництва не тільки можливо укладати, але й необхідно. Це потрібно, насамперед, для забезпечення нормального процесу створення кінотвору.

Закон України «Про страхування» не відносить страхування в сфері створення кінематографічного добутку до обов'язкових видів страхування. Особливістю обов'язкового страхування є зобов'язання обов'язку для фізичних або юридичних осіб (страхувальників) з боку законів, який полягає в обов'язковості укладання договору страхування. Аналізуючи перелік видів страхування, які належать до обов'язкового, можна зробити висновок, що за реалізацію першого виду відповідає держава, завдяки введенню певних законодавчих актів, у яких прописуються найбільш значимі питання. Отже, область кінематографії не може бути віднесена до тих сфер життєдіяльності, які підлягають обов'язковому страхуванню. Обов'язкове страхування захищає інтереси суспільства в цілому, а не тільки окремих громадян. Ця характеристика вказує на те, що настання будь-якого страхового випадку в процесі створення кінофільму, по великому рахунку, не може вплинути на все суспільство в цілому. Таке пояснення цілком логічне. Добровільне страхування – це прерогатива не тільки державних, але й приватних компаній. Такий захист завжди проводиться на добровільних засадах, з особистої ініціативи страхувальника. На практиці воно реалізується за допомогою укладання відповідного договору, у якому прописуються всі питання, пов'язані з виконанням застережних умов. При цьому такий договір завжди супроводжує страховий поліс. Добровільне страхування має кінцевий строк, який прописаний у документах. У випадку страхування в сфері кіновиробництва, це цілком укладається в рамки даних відносин.

Послуги страхування в сфері кінематографа можна розглянути як комплексні, які містять у собі: страхування акторів (каскадерів); страхування реквізитів і декорацій; страхування звукового й знімально-освітлювального устаткування; страхування збитків від виробничих простоїв; страхування відповідальності перед третіми особами.

Слід зауважити, що завдяки Закону України від 17.12.2021 р. № 1985-IX, іноземним компаніям гарантується компенсація 25% витрат при кіновиробництві в Україні та відсутність можливості страхування ризиків кіновиробництва, разом з відсутністю відповідних філій іноземних страхових компаній, унеможливило виконання даного закону в реальному житті.

Процес створення кінотвору – це процес, який пов'язаний з неймовірною кількістю ризиків. Оформлення договорів про надання послуг страхування, цілком може бути надійним захистом від безлічі непередбачених випадків.

Вважаємо, що положення про страхування повинне бути однією з істотних умов договорів у сфері кінематографії.

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що процес створення кінотвору є досить ризиковою діяльністю. Завдяки страхуванню ці ризики можуть бути знижені. Страхування в галузі кінотовиробництва є складним. Це пояснюється тим, що договори про надання послуг страхування укладаються і для забезпечення життя та здоров'я акторів (каскадерів), і для забезпечення майна, яке належить кіностудії (продюсерові).

Список використаної літератури:

1. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96>.
2. What is Film insurance // The economics times, english edition, 24.08.2023 р. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/definition/film-insurance>.
3. Про внесення змін до статті 11 Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» щодо усунення технічних та логічних неузгодженостей від 17.12.2021 р. № 1985-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1985-IX#Text>.

References:

1. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrayiny vid 07.03.1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 85/96. St. 78 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96>. [in Ukrainian]
2. What is Film insurance // The economics times, english edition, 24.08.2023. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/definition/film-insurance>.
3. Pro vnesennya zmin do statti 11 Zakonu Ukrayiny «Pro derzhavnu pidtrymku kinematohrafiyi v Ukrayini» shchodo usunennya tekhnichnykh ta lohichnykh neuzhodzenostey vid 17.12.2021. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2021. № 1985-IX. St. 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1985-IX#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.09.2023 р.

S. M. Kleimenova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: snkleimenova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9136-3445>

FEATURES OF INSURANCE IN THE FILM INDUSTRY

Summary

This article is devoted to the provision of insurance services in the field of cinematography. It should be noted that this topic has been little studied, and therefore a number of questions arise that relate to the features of insurance in film production. Insurance in this area of human activity is necessary, because it will allow, in the event of the occurrence of certain insured events, to avoid property losses. Moreover, since the creation of a film work is associated with certain risks for performers (stuntmen), in order to protect their interests, the producer (film company) should take care of their health, life and safety. And the conclusion of appropriate insurance contracts, such as: medical insurance, life insurance, accident insurance, will allow

you to properly take care of this category of participants in the filming process. There are also risks in the property area of film production. This is forced downtime, and the death of scenery, and damage to props. These risks must also be insured. Indeed, there are a lot of risks in the industry under consideration. Despite the ever-improving technical capabilities that make it possible to prevent these risks, progress still cannot fully protect against dangers. Insurance is just that «magic wand» that will compensate for losses. Undoubtedly, theoretical developments in this field are small. But scientific articles and works that relate specifically to insurance provide an opportunity to further explore the peculiarities of insurance in the field of film production. The article discusses the features of the insurance of the creative team involved in the process of creating a movie, as well as the features of property insurance. The development of both the film industry and the insurance business allows us to conclude that there will be more and more insurance products and professionals who will deal with them. This will protect against risks in this area. Moreover, the development of film insurance will be quite natural in the film industry.

Keywords: insurance services, film production, performers, health insurance, property insurance, cinematograph.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287990>

УДК 347.121.1

С. П. Телешев, адвокат, аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: steleshev@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1905-8718>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ЗНИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ СТОСОВНО СЕБЕ (ПРАВО НА ЗАБУТТЯ)

У статті визначено зміст поняття права фізичної особи на знищення інформації стосовно себе (право на забуття) як одного із найважливіших елементів права фізичної особи на інформацію стосовно себе, яке полягає у можливості фізичної особи вимагати видалення або знищення персональної інформації. Автором визначено, що право фізичної особи на знищення інформації стосовно себе дає фізичній особі можливість контролювати наявність та поширення інформації стосовно себе, що може запобігти нескінченному розповсюдженню персональної інформації фізичної особи та потенційному завданню шкоди їй або її конфіденційності в майбутньому. Автором визначено, що вагомий внесок в регулюванні права на забуття в комплексі законодавства щодо захисту персональних даних здійснено ЄС, адже Регламентом ЄС 2016/679 сформовані умови набуття такого права, підстави безумовного виконання запиту на видалення інформації про себе та випадки, у яких це право може бути обмеженим. Тим не менш, останнім не враховано увесь обсяг персональної інформації, що достатньо ускладнює механізм реалізації цього права.

В процесі проведеного аналізу визначено також відсутність у США єдиного федерального законодавчого регулювання права на видалення або забуття і судова практика загалом не задовольняє позови щодо видалення інформації про себе, посиляючись на норми Першої поправки Конституції. У Канаді цивільні норми законодавства зосереджені на окремих випадках реалізації права вимагати видалення або виправлення певної інформації першоджерелом, проте у правовому полі Канади не визначено право бути забутим. Поняття цивільного права бути забутим у розумінні правової системи в Україні теж не визначено.

Підсумовуючи автор зазначає, що судова практика Європейського Суду з прав людини наразі сфокусована на встановленні критеріїв та меж балансування між статтею 8 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та правом контролера даних на свободу вираження поглядів згідно зі статтею 10 ЄКПЛ в частині забезпечення права фізичної особи на забуття. І в Україні наразі теж постає гостре питання необхідності регулювання права фізичної особи на інформацію стосовно себе, особливо в частині її права на видалення такої інформації та регулювання механізму реалізації права фізичної особи на знищення інформації про себе.

Ключові слова: право на забуття, право на видалення інформації про себе, право фізичної особи на інформацію стосовно себе, право фізичної особи на знищення інформації стосовно себе, право на приватність, контролер, персональна інформація, персональні дані.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного цифрового суспільства потребує оновлення і трансформації системи особистих немайнових прав фізичної особи, у тому числі права фізичної особи на інформацію стосовно себе. Наразі Інтернет-мережа сприймається як інструмент, який, з однієї сторони, має широке охоплення та є рушійною силою сучасного процесу політичної та економічної демократизації; а з іншої сторони, із поширенням Інтернету та соціальних медіа посилюється проблематика порушення права людини на конфіденційність. При цьому, якщо правові механізми реалізації й захисту особистих немайнових прав фізичної особи в реальному житті можна вважати достатньо розробленими, то аналогічні правові інструменти для онлайн-відносин перебувають на стадії формування, активного обговорення й поточних дискусій.

У науковій спільноті сьогодні активно тривають пошуки відповідних методів підвищення почуття безпеки фізичних осіб у віртуальному світі шляхом врахування аспектів онлайн-середовища у нормах чинного законодавства. Значна кількість наукових досліджень як суто теоретичного, так і практичного характеру останнім часом присвячується питанням захисту персональної інформації фізичної особи, яка внаслідок Інтернет-активізації суспільства стала максимально доступною. У світлі набрання чинності GDPR (General Data Protection Regulation, Загальний регламент про захист даних – Регламент ЄС 2016/679) активно розглядається необхідність захисту також і «нових» немайнових прав фізичної особи, зокрема права фізичної особи на знищення інформації стосовно себе (право на забуття). Одним із перспективних у цьому напрямку законодавчих рішень, прийнятих Європейським Союзом за останні роки щодо захисту персональних даних, є право бути забутим, яке дозволяє людині контролювати свої дані, розміщені онлайн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем реалізації права на забуття займалися О. Калітенко, Н. Куніцин, Дж. Лейрд, Д. А. Репін, А. С. Славко, Х. Соломон, В. О. Токарева, де Хеер С. та інші. Загалом дослідження зосереджуються на проблематиці визначення права на забуття, аналізі існуючої судової практики, порівняльного аналізу різних країн щодо визначення концепту «права на забуття» та його імплементації у судових рішеннях при розгляді практичних ситуацій, а також на питаннях необхідності забезпечення балансування приватних та суспільних інтересів щодо права на приватність та права на свободу самовираження.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання та цивільно-правового захисту права фізичної особи на знищення інформації стосовно себе (право на забуття) як елементу права фізичної особи на інформацію стосовно себе.

Виклад основного матеріалу. Глобальна комп'ютеризація суспільства та масове поширення Інтернету призвели до значних змін, серед яких викликають занепокоєння можливості втручання в приватне життя людини, що може, у свою чергу, призвести до порушення основних прав людини. При цьому А. С. Славко зазначає, що сучасний каталог прав людини, встановлений регіональними та універсальними актами, формувався протягом кількох століть. Нині, незважаючи на зусилля ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та деяких інших організацій, практика правоохоронної діяльності певною мірою «відстає»

від викликів, які постають перед комп'ютеризацією прав людини [7]. Визнанням суб'єктивним правом особи є право людини на недоторканність приватного життя, яке, відповідно до загального підходу Європейського Суду з прав людини, складається з чотирьох елементів: права на таємницю приватного життя, сімейного життя, недоторканності житла та листування. І захист персональної інформації визнано маючим фундаментальне значення для здійснення особою свого права на повагу до приватного та сімейного життя [18].

Одним із найважливіших елементів права особи на інформацію стосовно себе є її право на знищення такої інформації або право бути забутим (право на забуття), суть якого полягає у можливості фізичної особи вимагати видалення або знищення інформації стосовно себе. З широким проникненням у повсякденне життя людства можливостей Інтернету, який містить багато інформації, яку важко систематизувати, відфільтрувати, а тим більше видалити, реалізація права на забуття набуває особливого значення. З огляду на те, що функціонування Інтернету не перетинає національні кордони, заходи, вжиті на національному рівні, не завжди ефективні. Тому погоджуємося із зауваженням А. С. Славко щодо необхідності узгоджувати гарантії дотримання цього права на регіональному та універсальному рівнях [18].

Право бути забутим (право на забуття) або право на знищення інформації стосовно себе надає фізичній особі інструмент контролю над власними даними з метою їх захисту. Це може запобігти нескінченному розповсюдженню персональної інформації фізичної особи та потенційному завданню шкоди їй або її конфіденційності в майбутньому.

Значний внесок у регулюванні права на забуття здійснено ЄС. Так, у 2010 році Єврокомісія почала роботу над розробкою Регламенту ЄС 2016/679 про захист персональних даних, а у 2012 році в опублікованому проєкті містилася ст. 17, у якій детально описано право суб'єктів даних бути забутими та право вимагати видалення інформації та даних стосовно себе. Надалі стаття була вдосконалена та доповнена Європейською Радою та Європейським Парламентом [9]. Даним Регламентом визначено обмеження на застосування права на забуття. Так, право на забуття не застосовується у наступних випадках (ч. 3 ст.17 Регламенту ЄС 2016/679):

- 1) коли обробка персональних даних необхідна для реалізації права на свободу вираження поглядів та інформації;
- 2) дотримання юридичних вимог законодавства Європейського Союзу та держав-членів та виконання завдань, що виконуються в суспільних інтересах або в рамках виконання офіційних повноважень, покладених на адміністратора;
- 3) коли інформація використовується в суспільних інтересах у сфері охорони здоров'я;
- 4) коли інформація архівується в суспільних інтересах, наукових та історичних досліджень, для статистичних та інших подібних цілей;
- 5) коли інформація використовується для цілей судового розгляду, у разі оскарження правових вимог і позовів [6].

У той же час, фізична особа має право на знищення інформації стосовно себе, яке повинен здійснити контролер без будь-якої безпідставної затримки, також контролер повинен бути зобов'язаним стерти персональні дані без будь-

якої необґрунтованої затримки у разі виникнення однієї із наведених нижче підстав:

- 1) відсутності потреби зберігання такої інформації;
- 2) відкликано згоду на опрацювання;
- 3) фізична особа заперечує проти опрацювання даних стосовно себе, застосовуючи обґрунтоване право на заперечення та використовуючи правові підстави;
- 4) незаконний характер опрацювання даних;
- 5) персональні дані потребують знищення для дотримання встановленого законом зобов'язання;
- 6) персональні дані збиралися в зв'язку з пропонуванням послуг інформаційного суспільства [6].

У разі потреби знищення вже оприлюднених даних, контролер зобов'язаний інформувати контролерів, які опрацьовують такі оприлюднені персональні дані, про те, що суб'єкт даних направив запит на стирання такими контролерами будь-яких посилань на такі персональні дані, їхні копії чи відтворення [6].

За слушним твердженням О. М. Калітенко, дискусійність законодавчого закріплення права на забуття визначається тим, що право бути забутим знаходиться на межі двох особистих немайнових прав: права на інформацію, яке виявляється у необмеженому доступі до інформації та право висловлювати свою думку (ст. 19 Загальної декларації прав людини), а також про право особи на приватне життя, недоторканність і повагу до її приватного та сімейного життя та про захист персональних даних відповідно до ст. 7, 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, ст. 12 Загальної декларації прав людини [4].

В Україні не існує поняття цивільного права бути забутим у розумінні правової системи [5]. Водночас, відповідно до абз. 4 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист персональних даних» персональні дані підлягають видаленню або знищенню, зокрема у разі закінчення строку зберігання або припинення правовідносин між фізичною особою-власником даних та розпорядником (обумовлених у згоді), прийняття судом рішення про видалення або знищення персональних даних [3]. Таким чином, чинне законодавство передбачає 2 етапи «забуття»: рішення суду та скарга на недотримання умов згоди на обробку та зберігання персональних даних.

Найбільш резонансним випадком у світовій судовій практиці щодо реалізації права фізичної особи на знищення інформації стосовно себе стало рішення Європейського Суду від 13.05.2014 року у справі Гугл та М. Костехі Гонсалеса. У 2010 році М. Костеха Гонсалес подав скаргу до Agencia Española de Protección de Datos (AEDP), Іспанського агентства із захисту даних, проти місцевої газети та Google Іспанія за претензії, пов'язані з повідомленнями про аукціон, у яких згадується Гонсалес, опублікованими в 1998 році. Повідомлення стосувалися реальних аукціонів нерухомості, які були проведені для забезпечення погашення боргів Гонсалеса за соціальне страхування. Гонсалес стверджував, що ці сторінки більше не потрібні, оскільки провадження щодо нього було повністю вирішено протягом кількох років, і тепер посилання на них абсолютно не мало значення. Він домагався, щоб місцева газета La Vanguardia видалила сторінки або змінила їх, щоб його особиста інформація більше не відображалася. Він також позивався

до Google Inc щодо не відображення його персональних даних у пошуковій системі. AEDP відхилив претензії позивача проти газети, але задовольнив позови проти Google. Google подав апеляцію до Вищого суду Іспанії, який, у свою чергу, передав три запитання до Європейського Суду:

- 1) Чи застосовуються правила ЄС до пошукових систем, якщо вони мають філію або дочірню компанію в державі-члені;
- 2) Чи застосовується Директива до пошукових систем;
- 3) Чи має особа право вимагати видалення її персональних даних із результатів пошуку (тобто «право бути забутим»).

Спочатку Європейський Суд постановив, що Директива 95/46 (від 24 жовтня 1995 року про захист осіб щодо обробки персональних даних і про вільний рух таких даних [16]) поширюється на пошукові системи. Директива встановлює правила для «контролерів», залучених до «обробки персональних даних». Європейський Суд постановив, що пошукові системи займаються «обробкою даних», оскільки вони досліджують Інтернет «автоматично, постійно і систематично в пошуках інформації». Європейський Суд також постановив, що пошукові системи є «контролерами» за значенням Директиви, оскільки пошукові системи «визначають цілі та засоби» обробки даних. По-друге, Суд дійшов висновку, що оскільки компанія Google Inc. мала дочірню компанію (Google в Іспанії), яка діяла на території Іспанії (держава-член), хоча сама компанія Google розташована в країні, що не є членом (Сполучені Штати), директива належним чином застосовувався до Google, і Google діяв як «заклад» у значенні директиви. З цих причин, постановив Суд, у певних випадках Google зобов'язана видаляти посилання на сторінки, які відображаються третіми сторонами. По-третє, Європейський Суд постановив, що особи мають право вимагати від пошукових систем видалення посилань на особисту інформацію. Суд також чітко дав зрозуміти, що немає необхідності встановлювати, що посилання завдають шкоди суб'єкту даних. Суд постановив, що «слід шукати справедливий баланс, зокрема, між цим інтересом і основними правами суб'єкта даних». Однак «ці Права переважають, як правило, не тільки над економічним інтересом оператора пошукової системи, але й над інтересом широкої громадськості в пошуку цієї інформації. Цей баланс змінюватиметься в кожному конкретному випадку та може залежати від «характеру відповідної інформації та її чутливості для приватного життя суб'єкта даних», а також інтересу громадськості до інформації. Інтерес громадськості, у свою чергу, може відрізнятися залежно від того, чи є особа публічною особою» [14]. Так, у 2014 році Європейський Суд постановив, що інтереси особи до конфіденційності є настільки важливими, що вони можуть вимагати видалення даних про них із результатів пошуку Google, навіть якщо ці дані жодним чином не завдають шкоди. Вирішуючи, чи повинен контролер даних видалити чиїсь дані, вони враховували інші фактори, окрім явної шкоди особі. Також вперше визнано, що оператор пошукової системи в Інтернеті несе відповідальність за обробку, яку він здійснює з персональних даних, які з'являються на веб-сторінках, опублікованих третіми сторонами. Таким чином, якщо після пошуку, здійсненого на основі імені особи, список результатів відображає посилання на веб-сторінку, яка містить інформацію про відповідну особу, такий суб'єкт даних може звернутися безпосередньо до

оператора та, якщо оператор не задовольняє його запит, передати питання на розгляд компетентних органів з метою отримання, за певних умов, видалення цього посилання із інформацією стосовно себе зі списку результатів.

Це створило прецедент у Європі, який сильно вплинув на GDPR. Пізніше, у 2018 році, GDPR офіційно закріпив право на забуття як одне з прав суб'єктів даних.

Щодо географічного поширення на процес знищення інформації в рамках права на забуття, то цікавим є рішення суду за позовом Google до Управління із захисту даних Франції (CNIL). Велика палата Суду Європейського Союзу постановила, що чинне законодавство ЄС не зобов'язує Google виконувати наказ про скасування посилань на результати пошуку в усіх версіях пошукової системи. Справа почалася у Франції після того, як Управління із захисту даних Франції (CNIL) оштрафувало компанію Google LLC за те, що вона не змогла глобально знищити посилання на інформацію щодо суб'єкта даних. Суд пояснив, що законодавство ЄС, яке встановлює та регулює право на скасування посилань (право бути забутих), не містить жодної інформації щодо географічного охоплення наказів про скасування посилань. Суд постановив, що в принципі знищення посилань мало бути здійснено щодо всіх держав-членів, але оскільки захист конфіденційності не узгоджувався в ЄС, суди та інші відповідні органи в кожній державі-члені повинні приймати рішення щодо географічних меж знищення посилань. Крім того, суд підкреслив, що хоча законодавство ЄС не вимагає знищення посилань з усіх версій пошукової системи, воно не забороняє таку практику [25].

Як свідчать дані рішення суду, право людини вимагати від компаній видалення (знищення) інформації стосовно себе зародилося як європейська концепція. Але з того часу інші країни та регіони прийняли подібні закони чи принципи. І як і GDPR, нові правила мають досить широку сферу дії. Це дає можливість фізичним особам у цих регіонах мати певний контроль над своєю персональною інформацією.

Проте право на забуття також має певні межі. Так, в Аргентині Закон про захист персональних даних дає людям право вимагати видалення, знищення або анонімізації їх особистої інформації [21]. Проте межі цього права були визначені у судовій справі відомої телеведучої Н. Денегрі проти Google. Верховний суд Аргентини одногосно відхилив позов ведучої щодо права на забуття, а саме: щоб Google деіндексував незручний вміст з її минулого. Н. Денегрі подала петицію щодо відео її участі в телевізійному ток-шоу, де вона словесно та фізично ображала інших учасників. Вона стверджувала, що вміст більше не актуальний і що його легкий доступ порушує її права на приватне життя, інтимність, честь і репутацію. Суд зауважив, що запити на деіндексацію можуть призвести до певної форми попереднього обмеження, а тому вимагають суворої перевірки. Крім того, Суд визнав деіндексацію «крайнім заходом», оскільки вона обмежує потік інформації, що становить суспільний інтерес. У даній справі просто плин часу не зробив інформацію нерелевантною [15]. Цим рішенням встановлено, що видалення загальнодоступної інформації може вплинути на «свободу слова та позбавити суспільство доступу до відповідної інформації. Суд вирішив, що новини чи інформація, які є частиною публічних дебатів, можуть залишатися актуальними для громадськості незалежно від того, скільки часу минуло, так як до неї причетний громадський діяч.

На відміну від ЄС у США не існує всеосяжного федерального закону, який би конкретно регулював право на видалення. Однак деякі штати прийняли закони, які вимагають видалення певних типів конфіденційної інформації або, у деяких випадках, усієї особистої інформації. Наприклад, Закон Каліфорнії про конфіденційність споживачів (CCPA) [11] і Закон Вірджинії про захист даних споживачів (CDPA) [20] надають споживачам право вимагати видалення їх особистої інформації, визначаючи умови та винятки.

Як Закон про захист даних споживачів (CDPA), так і Закон Каліфорнії про конфіденційність споживачів (CCPA, та CPRA, який відображає зміни у 2023 році) регулюють, як підприємства можуть обробляти особисті дані, надані їхніми клієнтами. CDPA та CCPA (CPRA) принципово схожі. Персональна інформація визначається однаково в обох законах як будь-яка інформація, яку можна пов'язати з особою або використати для її ідентифікації. Обробники даних або постачальники послуг не можуть обробляти дані від імені контролера, якщо немає письмового договору. Перш ніж збирати чиїсь дані, потрібно розробити Політику конфіденційності або Повідомлення про конфіденційність, повідомляючи користувачів про їхні права на конфіденційність і допомогти їм скористатися цими правами. Крім того, законами визначені чіткі випадки, коли потрібна згода на обробку даних. Також даними законами визначено, що кожен користувач має право попросити видалити або змінити його дані. У той же час дані Закони мають відмінності, які полягають у наступних аспектах:

1) потрібна згода на збір конфіденційних даних відповідно до CDPA, тоді як відповідно до CCPA потрібна лише згода на продаж особистої інформації. Отже, правила згоди відрізняються;

2) CDPA надає людям більше прав на їхні дані, ніж CCPA (CPRA);

3) норми CCPA (CPRA) є набагато суворішими щодо того, які дані вважаються «загальнодоступною інформацією»;

4) кожен веб-сайт, сумісний із CCPA/CPRA, потребує обов'язкової відмітки із зазначенням «Не продавати мою інформацію», тоді як CDPA цього не вимагає;

5) CDPA використовує суворіший підхід до регулювання обробки даних;

6) відповідно до CDPA запроваджено більші штрафи за порушення [20].

Право бути забутим, окрім іншого, означає, що люди мають право за певних обставин змусити пошукові системи видалити посилання про них із минулого. У своїй судовій практиці американські суди не визнають це поняття. Прикладом є відхилений позов проти Google про втручання в конфіденційність по справі «Гарсія проти Google». Так, Актриса Лі Гарсія подала до суду на Google за втручання в конфіденційність, навмисне заподіяння емоційного стресу, порушення авторських прав та інші причини через відмову компанії щодо видалення фільму із її участю. Дев'ятий окружний апеляційний суд США підтвердив відхилення її позову у справі, зазначаючи, що «право бути забутим» підтверджено Судом Європейського Союзу, проте не визнається в Сполучених Штатах [17]. Незважаючи на те, що Європа визнає «право бути забутим», примусення постачальників послуг і пошукових систем, таких як Google, видаляти матеріали з Інтернету, для судової системи США загалом визнано неприпустимою формою примусового виступу згідно з Першою поправкою Конституції США.

Рішення Другого окружного апеляційного суду США у справі «Мартін проти Hearst Corporation» (2015) також є повчальним. У цьому рішенні Л. Мартін була заарештована разом із двома її синами за звинуваченням у торгівлі наркотиками. У мережі з'явилися новини про арешт Мартін. Штат відмовився переслідувати Мартін, і її арешт було видалено з її досьє відповідно до Статуту штату про видалення судимостей. Оскільки її арешт було знято, Мартін попросила ЗМІ видалити статті, які вона вважала неправдивими та наклепницькими. ЗМІ відмовилися, і Мартін подала до суду за наклеп. Федеральний окружний суд відхилив позови Мартіна. Під час апеляції Другий окружний суд підтвердив рішення, мотивуючи це тим, що закон про видалення «не робить історично достовірні повідомлення про арешт злочинними лише тому, що згодом обвинуваченого вважають юридичною фікцією». Ці рішення суду свідчать про те, що в США немає визнаних вимог щодо права бути забутим.

У Канаді федеральні та провінційні закони про конфіденційність регулюють збір, використання та розкриття особистої інформації, включаючи право вимагати видалення або виправлення певної інформації першоджерелом. Окрім права на конфіденційність, канадці також мають право на доступ до інформації та свободу вираження поглядів. У Канаді не існує права бути забутим. Запропонований федеральним урядом перегляд PIPEDA, канадського Закону про конфіденційність споживачів (законопроект С-11 [10]) містить право на стирання в розділі 55. Однак це не те саме, що право бути забутим, тому що законопроект не вимагає від пошукових систем деіндексації веб-сайтів, що містять особисту інформацію [24].

В Україні вже теж присутні прецеденти щодо практики реалізації права на забуття, проте виключно в обмеженому контексті поширення неправдивої інформації про особу. Так, у справі № 464/2809/19 за позовом до ТОВ «Гугл» щодо видалення/блокування інформації, поширеної на веб-сайті, як такої, що містить неправдиву інформацію про фізичну особу, запит було відхилено у зв'язку з відсутністю відповідного судового рішення. Сихівський районний суд міста Львова прийняв рішення на користь позивача, «оскільки поширення недостовірної інформації відносно заявника мало місце в мережі «Інтернет» невстановленими особами, з метою захисту особистих немайнових прав заявника» [2]. Проте Львівським апеляційним судом було задоволено апеляційну скаргу відповідача та ухвалено нове рішення, відповідно до якого, «якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та/чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайту – вільним, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації. Отже, встановлення особи реєстранта доменного імені *ftc.com.ua* як особи, яка створила технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації, є достатнім для визначення відповідача у справі» [8]. Тож право на вилучення інформації про себе аргументовано її недостовірністю, проте відповідачем визнано не пошукову систему ТОВ «Гугл», а реєстратора доменного імені, посилаючись на ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-XII від 23.12.1993 року (чинного на той час), в якій визначено,

що власник веб-сайту-особа, яка є володільцем облікового запису та встановлює порядок і умови використання веб-сайту. За відсутності доказів іншого власника веб-сайту вважається реєстрант відповідного доменного імені, за яким здійснюється доступ до веб-сайту і (або) отримувач послуг хостингу [2].

Необхідно відзначити, що українські правові норми та судова практика абсолютно не враховує того, що фізична особа по суті є першоджерелом інформації про себе, тому має право знищити таку інформацію у будь-яких випадках, тобто фізична особа володіє правом на знищення будь-якої інформації, а не тільки негативної чи неправдивої. Це право не повинно розглядатися як частковим елементом права про захист честі, гідності та ділової репутації. А повинно формуватися в окрему категорію права на забуття у контексті права фізичної особи на інформацію стосовно себе. І в той же час, у цьому аспекті постає питання щодо балансування права людини та свободи вираження поглядів, які закріплені у Конвенції прав людини. І тут необхідно звернутися до судової практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, у 2016 році Суд виніс рішення у справі Хурбейн проти Бельгії (позов № 57292/16) [19], зобов'язавши газету *Le Soir* анонімізувати особу реабілітованого злочинця, щоб поважати його право бути забутим. Справа стосувалася цивільного рішення проти пана Хурбейна (видавця щоденної газети «*Le Soir*»), який наказав йому анонімізувати статтю в її електронному архіві, у якій згадувалося повне ім'я водія, який став винним у смертельній ДТП у 1994 році. Порядок базувався на праві людини бути забутим. Хурбейн поскаржився в ЄСПЛ, що наказ анонімізувати архівну версію статті на веб-сайті його газети порушує його право на свободу вираження поглядів. ЄСПЛ оцінив право пана Хурбейна на свободу вираження поглядів і право водія бути забутим, гарантоване європейським і бельгійським законодавством, і постановив, що захід, застосований до Хурбейна, можна вважати «пропорційним законній меті, що переслідується, і як досягнення справедливого балансу між конкуруючими правами, про які йдеться». Тому ЄСПЛ наказав *Le Soir* анонімізувати особу водія у своїх цифрових архівах.

Справи про право бути забутим часто пов'язані з балансуванням між правом суб'єкта даних на приватне життя згідно зі статтею 8 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та правом контролера даних на свободу вираження поглядів згідно зі статтею 10 ЄКПЛ [1].

Тож у своїх останніх рішеннях ЄСПЛ дещо розширив сферу дії права бути забутим. У вищезгаданій справі «Хурбейн проти Бельгії» [23] ЄСПЛ встановив, що наказ анонімізувати ім'я особи, винної в аварії, у статті в онлайн-архіві газети не порушує прав видавця-заявника на свободу вираження поглядів. Суд постановив, що критерій, встановлений у справі «Аксель Спрінгер проти Німеччини» [12], є провідним у збалансуванні права на приватне життя та свободи вираження поглядів, тобто суд може бути зобов'язаний перевірити, чи національні органи влади досягли справедливого балансу, захищаючи ці дві цінності. Суд повинен втрутитися лише тоді, коли національні суди не врахували певних конкретних обставин під час врівноваження або якщо результат цього був явно непропорційним. Крім того, цей висновок підтверджується статтею 53 Конвенції прав людини: у стосунках між державою та громадянином отримання свободи для відповідної особи означало лише втрату компетенції для держави,

тоді як у відносинах між двома громадянами факт надання більшої ваги праву однієї із заінтересованих осіб обмежував права інших, що було заборонено статтею. У лютому 2022 році у рішенні «Біанкарді проти Італії», що стосується подібного запиту, позивач стверджував про порушення його свободи вираження поглядів за статтею 10 Конвенції. У даній справі позивача, головного редактора інтернет-газети, було притягнуто до цивільної відповідальності за те, що він зберіг на веб-сайті своєї газети та не деіндексував статтю, в якій повідомлялося про факти кримінальної справи, порушеної проти приватних осіб. Суд надав додаткові вказівки щодо застосування Спрінгер-тесту в онлайн-контексті, ще більше розширюючи сферу дії права бути забутим, а саме: якщо баланс між, з одного боку, свободою вираження поглядів, захищеною статтею 10 Конвенції, і, з іншого боку, правом на повагу до приватного життя, як закріплено у статті 8 Конвенції, було здійснено національними органами влади, відповідно до критеріїв, встановлених прецедентною практикою Суду, то Суду знадобляться вагомі аргументи, щоб замінити точку зору національних судів [1].

Висновки і пропозиції. Проблематика реалізації права фізичної особи на знищення інформації стосовно себе сьогодні є дискусійною. Значного розвитку щодо правового визначення права на забуття досягнуто в ЄС. Крім того, судова система ЄС має прецеденти щодо розгляду питань стосовно видалення даних. При цьому судова практика встановила, що фізичні особи мають право вимагати від пошукових систем, насамперед, Google, видаляти пошукові запити, що містять ім'я людини чи інші персональні дані. Це стало необхідною умовою для створення системи, яка дозволяє людині подати запит на «забуття», щоб результати пошуку в ІТ-системах більше не асоціювалися з її персональними даними.

І в той же час, у світовій спільноті загострюється питання необхідного балансування між правом на приватність та правом на свободу поглядів. Посилаючись на Першу поправку до Конституції США, суди США не підтримують право на забуття у повному його сенсі. Канадські законотворці наразі працюють над проектом, у якому визначається «право на стирання», яке передбачає видалення певної інформації, яке за змістом не тотожне праву на забуття. Це питання розглядається у ЄСПЛ, у судових рішеннях якого сформовані критерії врівноваження та врахування і права на конфіденційність, і права на свободу поглядів.

Наразі в національному законодавстві України немає стандартів, які б гарантували реалізацію права бути забутим і цивільне право не визначає зміст поняття права на забуття. Закон України «Про захист персональних даних» досить застарілий і майже не враховує специфіку онлайн-відносин. Його має замінити новий закон, спрямований на імплементацію положень GDPR, зокрема права на забуття, в українські реалії. Перша спроба розробити такий закон була у 2021 році, але проект відхилили. Наразі вже розроблено новий законопроект, який перебуває на розгляді Верховної Ради України. Зважаючи на те, що Україна взяла курс на цифровізацію держави та суспільних відносин, і має у цьому напрямку вагомі здобутки, проблематика захисту персональної інформації набуває значної актуальності, особливо в частині права на забуття та регулювання механізму реалізації права фізичної особи на знищення інформації про себе.

Список використаної літератури

1. Європейська конвенція з прав людини. Протокол від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.09.2023).
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Про захист персональних даних: Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Калітенко О. М. Право на забуття: здобуток європейський чи глобальний? Часопис цивілістики. 2022. Випуск 35. № 60-64. URL: <https://cutt.ly/iwzHturw> (дата звернення: 10.09.2023).
5. Куніцин Н. Право на забуття: правовий контекст і судова практика. *Pravo*. URL: <https://pravo.ua/pravo-na-zabuttia-pravovyi-kontekst-ta-sudova-praktyka/> (дата звернення: 10.09.2023).
6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 10.09.2023).
7. Славко А. С., Рєпін Д. А. Механізм реалізації та захисту права на забуття. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 522-525. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/132.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
8. Справа № 464/2809/19. Рішення Львівського апеляційного суду від 30.11.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93826723> (дата звернення: 10.09.2023).
9. Токарева В. О. Окремі питання реалізації права на видалення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 4. С. 42-47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/8.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
10. Bill C-11: An Act to enact the Consumer Privacy Protection Act and the Personal Information and Data Protection Tribunal Act and to make related and consequential amendments to other Acts. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csjs-jc/pl/charte-charte/c11.html> (дата звернення: 10.09.2023).
11. California Consumer Privacy Act of 2018. URL: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?division=3.&part=4.&lawCode=CIV&title=1.81.5 (дата звернення: 10.09.2023).
12. Case of Axel Springer AG v. Germany. Application no. 39954/08. Judgment. Strasbourg. February 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109034%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).
13. Case of Biancardi v. Italy. Application no. 77419/16. JUDGMENT. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appid%22:%5B%2277419/16%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).
14. Court of Justice of the European Union. PRESS RELEASE No 70/14 Luxembourg, 13 May 2014 Judgment in Case C-131/12 Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-05/cp140070en.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).
15. Denegri, Natalia Ruth c. Google Inc. s/derechos personalísimos: Acciones relacionadas. Corte Suprema de Justicia de la Nación. 19.08.2022. URL: <https://www.fiscales.gob.ar/wp-content/uploads/2022/06/DENEGRI.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).
16. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31995L0046> (дата звернення: 10.09.2023).
17. Garcia v. Google, Inc., No. 12-57302 (9th Cir. 2014). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/12-57302/12-57302-2014-02-26.html> (дата звернення: 10.09.2023).
18. Guide on Article 8 of the Convention – Right to respect for private and family life, home and correspondence. Council of Europe. European Court of Human Rights. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
19. Hurbain v. Belgium - 57292/16. Judgment 22.6.2021 [Section III]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%2257292/16%22%5D%7D>

- echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-13318%22]} (дата звернення: 10.09.2023).
20. Laird J. Virginia's CDPA v. California's CCPA (CPRA). 2023. URL: <https://www.privacypolicies.com/blog/cdpa-v-ccpa/> (дата звернення: 10.09.2023)
 21. Ley de Protección de Datos Personales (PDPA) de Argentina. Ley 25.326. 4.10.2020. URL: <https://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/60000-64999/64790/norma.htm> (дата звернення: 10.09.2023).
 22. Martin v. Hearst Corporation. 2015. Docket No. 13-3315. URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=17020447715187840855&hl=en&as_sdt=6&as_vis=1&oi=scholar (дата звернення: 10.09.2023).
 23. Sarah de Heer. Hurbain v. Belgium: towards a fairer balancing exercise between the right to freedom of expression and the right to privacy? Strasbourg observers. November 26, 2021. URL: <https://strasbourgoobservers.com/2021/11/26/hurbain-v-belgium-towards-a-fairer-balancing-exercise-between-the-right-to-freedom-of-expression-and-the-right-to-privacy/> (дата звернення: 10.09.2023).
 24. Solomon H. Canada's privacy law applies to Google search, says judge in right to be forgotten. 2021. URL: <https://www.itworldcanada.com/article/canadas-privacy-law-applies-to-google-search-says-judge-in-right-to-be-forgotten-case/455681> (дата звернення: 10.09.2023).
 25. Judgment Of The Court (Grand Chamber). 24 September 2019. Case C507/17. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=218105&doclang=EN> (дата звернення: 10.09.2023).
 26. Virginia Consumer Data Protection Act (CDPA). URL: <https://law.lis.virginia.gov/vacodefull/title59.1/chapter53/> (дата звернення: 10.09.2023).

References

1. European Convention on Human Rights. Protocol dated 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine: Copyright and Related Rights № 3792-XII dated 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine: Personal Data Protection № 2297-VI dated 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].
4. Kalitenko O. (2022). Right to be forgotten: european or global achievement? *Law Herald*. Issue 35. P. 60-64. URL: <https://cutt.ly/iwzHturw> [in Ukrainian].
5. Kunitsyn N. Right to be forgotten: legal context and case law. *Pravo*. URL: <https://pravo.ua/pravo-na-zabuttia-pravovyi-kontekst-ta-sudova-praktyka/> [in Ukrainian].
6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in Ukrainian].
7. Slavko A. S., Riepin D. A. (2020). Mechanism of realization and protection of the right to be forgotten. *Juridical scientific and electronic journal*. № 8. p. 522-525. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/132.pdf [in Ukrainian].
8. Case № 464/2809/19. Decision of the Lviv Court of Appeal dated 30.11.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93826723> [in Ukrainian].
9. Tokareva V. (2022). Some issues of exercising of the right to erasure. *Current issues of national jurisprudence*. № 4. p. 42-47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/8.pdf [in Ukrainian].
10. Bill C-11: An Act to enact the Consumer Privacy Protection Act and the Personal Information and Data Protection Tribunal Act and to make related and consequential amendments to other Acts. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csjs-sjc/pl/charter-charte/c11.html>.
11. California Consumer Privacy Act of 2018. URL: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?division=3.&part=4.&lawCode=CIV&title=1.81.5.
12. Case of Axel Springer AG v. Germany. Application no. 39954/08. Judgment. Strasbourg. February 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-109034%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-109034%22]})

13. Case of Biancardi v. Italy. Application no. 77419/16. JUDGMENT. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2277419%2F16%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%222001-213827%22%5D%7D>
14. Court of Justice of the European Union. PRESS RELEASE No 70/14 Luxembourg, 13 May 2014 Judgment in Case C-131/12 Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-05/cp140070en.pdf>
15. Denegri, Natalia Ruth c. Google Inc. s/derechos personalísimos: Acciones relacionadas. Corte Suprema de Justicia de la Nación. 19.08.22. URL: <https://www.fiscales.gov.ar/wp-content/uploads/2022/06/DENEGRI.pdf>
16. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31995L0046>
17. Garcia v. Google, Inc., No. 12-57302 (9th Cir. 2014). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/12-57302/12-57302-2014-02-26.html>
18. Guide on Article 8 of the Convention – Right to respect for private and family life, home and correspondence. Council of Europe. European Court of Human Rights. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf
19. Hurbain v. Belgium - 57292/16. Judgment 22.6.2021 [Section III]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%222002-13318%22%5D%7D>
20. Laird J. Virginia’s CDPa v. California’s CCPA (CPRA). 2023. URL: <https://www.privacypolicies.com/blog/cdpa-v-ccpa/>
21. Ley de Protección de Datos Personales (PDPA) de Argentina. Ley 25.326. 4.10.2020. URL: <https://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/60000-64999/64790/norma.htm>
22. Martin v. Hearst Corporation. 2015. Docket No. 13-3315. URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=17020447715187840855&hl=en&as_sdt=6&as_vis=1&oi=scholar
23. Sarah de Heer. Hurbain v. Belgium: towards a fairer balancing exercise between the right to freedom of expression and the right to privacy? Strasbourg observers. November 26, 2021. URL: <https://strasbourgoobservers.com/2021/11/26/hurbain-v-belgium-towards-a-fairer-balancing-exercise-between-the-right-to-freedom-of-expression-and-the-right-to-privacy/>
24. Solomon H. Canada’s privacy law applies to Google search, says judge in right to be forgotten. 2021. URL: <https://www.itworldcanada.com/article/canadas-privacy-law-applies-to-google-search-says-judge-in-right-to-be-forgotten-case/455681>
25. Judgment Of The Court (Grand Chamber). 24 September 2019. Case C507/17. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=218105&doclang=EN>
26. Virginia Consumer Data Protection Act (CDPA). URL: <https://law.lis.virginia.gov/vacodefull/title59.1/chapter53/>

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

S. P. Teleshev, Attorney at Law, Ph.D. (Postgraduate) Student
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 the Department of Civil Law Disciplines
 Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1905-8718>
 e-mail: steleshev@gmail.com

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO DESTROY INFORMATION REGARDING HIMSELF (RIGHT TO BE FORGOTTEN)

Summary

The article defines the content of the concept of an individual’s right to destroy information regarding himself (the right to be forgotten) as one of the most important elements of the

right of an individual to information regarding himself, which consists in the ability of an individual to demand deletion or erasure of personal information. The author determines that an individual's right to destroy information regarding himself enables an individual to control the availability and dissemination of information regarding himself, which may prevent the endless dissemination of personal information about an individual and potential damage to him or his confidentiality in the future. The author determines that the EU has made a significant contribution to the regulation of the right to be forgotten in the complex of personal data protection legislation, since EU Regulation 2016/679 sets out the conditions for acquiring such a right, the grounds for unconditional fulfilment of a request for deletion of information regarding oneself and the cases in which this right may be limited. However, the latter does not consider the entire scope of personal information, which complicates the mechanism for exercising this right.

The analysis also revealed that the United States does not have a unified federal legislative regulation of the right to erase or destroy, and that court practice generally does not satisfy claims for the erasure of information regarding oneself, referring to the provisions of the First Amendment to the Constitution. In Canada, civil law is focused on certain cases of exercising the right to demand the removal or correction of certain information by the original source, but the Canadian legal framework does not define the right to be forgotten. The concept of the civil right to be forgotten in the understanding of the legal system in Ukraine is also not defined.

Summing up, the author notes that the case law of the European Court of Human Rights is currently focused on establishing the criteria and limits of balancing between Article 8 of the European Convention on Human Rights (ECHR) and the data controller's right to freedom of expression under Article 10 of the ECHR in terms of ensuring the right of an individual to be forgotten. In Ukraine also there is an urgent need to regulate the right of an individual to information regarding himself, especially in terms of his right to erase such information and to regulate the mechanism for exercising the right of an individual to destroy information regarding himself.

Keywords: the right to be forgotten, the right to erase information regarding himself, the right of an individual to information regarding himself, the right of an individual to destroy information regarding himself, privacy right, controller, personal information, personal data.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287991>

УДК 34:615.2/.3-021.161:[364/3:61]

В. І. Труба, докт. юрид. наук, професор, ректор
Заслужений юрист України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7782-2166>

Н. С. Василевська, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vasilevska_nadia@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2505-0868>

ДОСТУПНІСТЬ ЛІКІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МЕХАНІЗМІВ РЕІМБУРСАЦІЇ ТА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ – ПИТАННЯ ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Доступність ліків, їх кількість, якість, відповідна документальна організація щодо дистрибуцій, зберігання та продажу – одне з пріоритетних завдань системи охорони здоров'я кожної держави. У країнах Європейського Союзу значну частку витрат на забезпечення лікарськими засобами покриває держава, реалізуючи принцип рівного доступу населення до ефективних лікарських засобів за доступною ціною, що лежить в основі механізмів ціноутворення та реімбурсації. Для забезпечення цих завдань існують вимоги, викладені в Директиві 89/105/ЄС від 21.12.1989 р. «Про прозорість заходів при ціноутворенні на лікарські засоби та їх включення до системи загального медичного страхування», які мають за мету забезпечити розвиток фармацевтичної галузі як в напрямку розробки дорогих інноваційних препаратів, так і всебічного забезпечення пацієнтів якісними генериками. Таким чином, головним механізмом щодо забезпечення доступності лікарських засобів та виробів медичного призначення для населення являється програма реімбурсації - повне або часткове відшкодування суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлю лікарськими засобами, вартості лікарських засобів або медичних виробів, що були відпущені пацієнту на підставі рецепта, за рахунок коштів Державного бюджету України, а основним завданням нормотворчої діяльності залишається всебічне її регулювання.

Ключові слова: доступність лікарських засобів, реімбурсація, медичне страхування, охорона здоров'я, правове регулювання.

Постановка проблеми. Реімбурсація за загальним правилом – це врегульований законодавством механізм відшкодування вартості ліків за рахунок державного бюджету або страхових фондів. Як зазначає Р. Майданик «реімбурсація – це загальноприйнята назва в міжнародній практиці охорони здоров'я процесу, за допомогою якого система охорони здоров'я впливає на доступність лікарських засобів та медичних послуг для населення. Основний принцип фармацевтич-

ної допомоги – забезпечення економічної (ціна) і фізичної (наявність на ринку країни) доступності лікарських засобів для всіх верств населення, що забезпечується функціонуванням механізму державного регулювання ціноутворення» [1, с. 168-169]. Доступність лікарських засобів та медичних препаратів гарантується Законом України «Про лікарські засоби», який хоча і не містить прямої вказівки на існування механізму реімбурсації, але декларує доступність лікарських засобів для забезпечення потреб громадян та мінімального державного стандарту медичного обслуговування. Відповідно до ч. 2 ст. 3 вказаного Закону «з метою реалізації права громадян України на охорону здоров'я держава забезпечує доступність найнеобхідніших лікарських засобів, захист громадян у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю, внаслідок застосування лікарських засобів за медичним призначенням, а також встановлює пільги і гарантії окремим групам населення та категоріям громадян щодо забезпечення їх лікарськими засобами в разі захворювання» [2]. Механізм реімбурсації запрацював в Україні з 2017 р. пристосовуючись до реалій обмеженості бюджетних асигнувань, відсутності загальнообов'язкового медичного страхування та викликів воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки доступність лікарських засобів напряду впливає на доступність до медичної допомоги та медичного страхування, окремі питання досліджувались в працях Ю. Битяка, В. Колпакова, Р. Майданика, О. Миронець, І. Сенюти та ін. Незважаючи на висвітлення окремих проблем, питання з належного правового регулювання процесу реімбурсації лікарських засобів як одного з провідного механізму, що забезпечує доступність лікарських засобів, залишається актуальним.

Мета статті. Метою даної публікації є огляд нормативно-правового регулювання механізму реімбурсації та проблем його практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід показує, що реімбурсація є складовою частиною державного регулювання фармацевтичного ринку, регулятором цін в аптечних закладах, підґрунтям страхової медицини. Окрім того, в більшості країн Європейського Союзу основне фінансове навантаження несе держава та страхові фонди, які компенсують населенню до сімдесяти відсотків вартості ліків. Україна, яка активно просувається на шляху до євроінтеграції, гармонізує свої національні закони з нормами Європейського Союзу, зокрема, стосовно політики ціноутворення та реімбурсації медикаментів.

Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» визначено, що «реімбурсація – повне або часткове відшкодування суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі лікарськими засобами, вартості лікарських засобів або медичних виробів, що були відпущені пацієнту на підставі рецепта, за рахунок коштів Державного бюджету України» [3]. Суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі лікарськими засобами в Україні можуть бути лише аптеки. Наказом МОЗ України № 385 від 28.10.2002 р. аптека визначається як «заклад охорони здоров'я, основним завданням якого є забезпечення населення, закладів охорони здоров'я, підприємств, установ і організацій лікарськими засобами і виробами медичного призначення» [4].

В свою чергу, заклад охорони здоров'я це «юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що

забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації» [5]. А лікарські засоби (ліки) – «будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу» [2]. Отож, повернення коштів аптечним закладам, яке здійснює держава за рахунок виділених асигнувань в межах державних програм за реалізовані рецептурні лікарські засоби з відповідного державного реєстру визначається як процес реімбурсації. Різні держави створюють власні механізми реімбурсації, які відрізняються джерелами фінансування, умовами повернення коштів, методиками регулювання цін, критеріями відбору лікарських засобів та основних нозологій для лікування. Серед адресатів таких систем можуть бути соціально незахищені верстви населення, люди, які страждають на тяжкі або хронічні захворювання, а також різні види фармацевтичної допомоги, такі як стаціонарна та амбулаторна медицина. Залежно від особливостей систем охорони здоров'я в різних країнах можуть використовуватися різні механізми компенсації.

Наприклад, це може бути компенсація вартості ліків для застрахованих осіб, коли пацієнту рахунки на лікування сплачує страхова компанія або ж компенсує затрати аптечним закладам, а розрахунки ведуться між страховим фондом, медичною і аптечною установою на підставі договорів. В Україні за відсутності системи обов'язкового медичного страхування процес реімбурсації працює у формі державної програми «Доступні ліки», де держава компенсує аптечним закладам повну або часткову вартість лікарських засобів з відповідного переліку. В системі добровільного медичного страхування виплати застрахованим особам відбуваються згідно до програм страхування та відповідних договорів на підставі отриманих рахунків за надані медичні послуги або придбані лікарські засоби. Програма реімбурсації лікарських засобів під назвою «Доступні ліки» (Програма) була впроваджена в 2017 році з метою покращення використання ліків, уникнення самолікування і забезпечення більш доступного та раціонального застосування лікарських препаратів. Ця урядова програма спрямована на повну або часткову компенсацію вартості обраних лікарських засобів за рахунок державних коштів. Вибравши найбільш поширені захворювання, держава пропонує компенсувати вартість визначених препаратів після їх призначення лікуючим лікарем. Заявленою метою програми є зниження фінансового тягаря населення при лікуванні цих захворювань, а також забезпечення доступу до якісних та безпечних лікарських засобів. Уряд спрямовує кошти з бюджету на покриття вартості ліків, а з 2023 р. і медичних виробів, дозволяючи пацієнтам отримати необхідне амбулаторне лікування за основним захворюванням.

Розглянемо як на практиці реалізуються заявлені амбітні цілі. Програма «Доступні ліки» регулюється Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. № 2168-VIII,

рядом Постанов КМУ, таких як «Деякі питання реімбурсації лікарських засобів» від 27.02.2019 р. № 135; «Деякі питання щодо договорів про реімбурсацію» від 27.02.2019 р. № 136; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань» від 27.02.2019 р. № 141; «Деякі питання реімбурсації лікарських засобів за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення» від 28.07.2021 р. № 854. Окремими постановами КМУ впроваджується контроль над відпускними цінами на лікарські засоби, що підлягають реімбурсації. Перелік згаданих лікарських засобів внесений у відповідний реєстр Наказом МОЗ України «Про затвердження Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, станом на 14 лютого 2023 року» від 21.02.2023 р. № 351 (надалі Реєстр). З 2019 р. відшкодування за Програмою «Доступні ліки» перейшло в пряме підпорядкування Національній службі здоров'я України, з якою аптечний заклад встановлює договірні відносини усталеного зразку.

У відповідності до Постанови КМУ «Деякі питання щодо договорів про реімбурсацію» від 27.02.2019 р. № 136 «суб'єкт господарювання, який відповідає вимогам, ... формує в системі заяву відповідно до визначених в оголошенні умов, в якій, зокрема, зазначає: 1) групу/групи станів (нозологій), для лікування яких НСЗУ відшкодовує вартість лікарських засобів за договором...». Отож, виникає питання, якими критеріями керується аптека при виборі відповідних нозологій, а також в якій лінійній кількості будуть представлені обрані на розсуд керівництва аптеки лікарські засоби для лікування обраної нозології.

В свою чергу, лікарські засоби, представлені в Реєстрі можуть відшкодовуватись в повному обсязі або частково, що також може впливати на даний вибір. Та чи сповна реалізується захист права пацієнта на доступність медичної допомоги та лікарських засобів, з урахуванням інтересів та потреб пацієнта. Пацієнт вже обмежений у своєму виборі найдешевшими лікарськими засобами, які йому пропонує Програма, що підтверджують тези, викладені на сайті Міністерства охорони здоров'я України «Держава компенсує вартість найдешевшого лікарського засобу, який подав заявку на участь в програмі «Доступні ліки». Також наявність препарату у програмі залежить від рішення про його участь від виробника...» [6], а можливості доплатити за більш дорогий і оригінальний препарат в механізмі реімбурсації не закладено.

Ще одне обмеження, яке, на нашу думку, дискредитує ідею доступності, є припинення виписування електронних рецептів через електронну систему охорони здоров'я до початку наступного місяця, якщо загальна вартість лікарських засобів та медичних виробів за всіма виписаними електронними рецептами, у відповідному місяці дорівнює обсягу бюджетних асигнувань на реімбурсацію лікарських засобів та медичних виробів за договорами про реімбурсацію, встановлених у плані асигнувань (крім надання кредитів з державного бюджету) загального фонду Державного бюджету України. Пряма залежність від виділених на Програму коштів прослідковується на всіх етапах імplementації ідеї реімбурсації. Підпорядкованість процесів відшкодування від виділених державою коштів характеризує не лише Українську програму реімбурсації, вона при-

таманна і для розвинених країн Європи. Німецький принцип економічної виправданості надання медичних послуг перетворює лікування з оптимального на достатнє. В багатьох державах ця проблема частково вирішується включенням окремих медичних послуг (у тому числі послуг у вигляді забезпечення лікарськими засобами та медичними виробами) до переліку тих, вартість яких відшкодовується в рамках системи медичного страхування. Різноманітні правові механізми (методики оцінювання ефективності лікування, аналіз доцільності призначення лікарського засобу, механізми доплат та знижок тощо) визначають зміст та обсяг забезпечення населення медикаментами та встановлюють умови й межі відшкодування їх вартості за рахунок бюджетних коштів чи ресурсів позабюджетних фондів медичного страхування. Але, навіть в таких умовах, право пацієнта на забезпечення безкоштовними або дешевими лікарськими засобами не є безмежним.

В Україні питання про запровадження обов'язкового медичного страхування наразі обговорюється лише на теоретичному рівні. Окрім ціни, доступність лікарських засобів, це ще і фізична їх наявність в аптечних закладах та можливість безперешкодно дістатись до відповідного закладу охорони здоров'я. До прикладу, в Одеській області зареєстровано 793 місць відпуску лікарських засобів за е-рецептами (аптеки разом з аптечними пунктами) з них аптечних закладів, які працюють за програмою «Доступні ліки» лише 71 (54 з яких в м. Одеса) [7]. Зауважимо, в рецепті, відповідно до Наказу МОЗ України «Правила виписування рецептів на лікарські засоби і медичні вироби, Порядку відпуску лікарських засобів і медичних виробів з аптек та їхніх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків» від 19.07.2005 р. № 360, можна вказувати до 3 препаратів за міжнародною непатентованою назвою (МНН) і строк погашення такого рецепту складає 30 днів. Отже, тепер пацієнту треба буде самостійно промоніторити аптечні заклади і знайти ту аптеку, в наявності якої будуть всі три лікарські засоби, або погодитись на запропоновані фармацевтом альтернативні лікарські засоби з такою ж МНН. Також цікаво, що серед більше 450 найменувань ліків представлених в Реєстрі, затвердженому Наказом МОЗ України від 21.02.2023 р. № 351, майже половина всіх виписаних електронних рецептів за перше півріччя 2023 р. припадають лише на 5 МНН (ацетилсаліцилова кислота, метформін, бісопролол, еналаприл та клопідогель) [8].

Окремої уваги заслуговує питання розрахунку референтних цін, обчислення яких проводяться в Україні за декількома методиками. Оскільки це питання здебільшого до фахівців економічної галузі, зауважимо лише, що, на нашу думку, лікарські засоби не потрапляють в Реєстр, тому що виробники не готові пропонувати свої лікарські засоби за заявленими цінами МОЗ. Вважаємо, що необхідно переглянути підходи до методик розрахунку і уніфікувати їх.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз комплексного дослідження механізму реімбурсації та проблем його практичного застосування дозволяє дійти висновку, що Програма реімбурсації – це великий крок до реалізації доступності лікарських засобів та медичних виробів для населення. Незважаючи на воєнний стан в Україні, Програма успішно реалізується і розширюється новими препаратами та нозологіями. Заявлені питання не знецінюють кроків до

змін роботи Програми «Доступні ліки», а лише наголошують на доцільності покращення правового регулювання механізму реімбурсації як через запровадження обов'язкового медичного страхування, так й більш детального нормативно-правового регулювання роботи аптечних закладів, створенні привабливих договірних умов для співпраці аптек з Національною службою здоров'я України та покращенню фінансових зисків та промоції лікарських засобів внесених в Реєстр лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення серед лікарів, розширенню переліку зазначених лікарських засобів в частині міжнародних непатентованих назв, розширенню мережі аптек, які залучені до Програми «Доступні ліки»... В Директиві 89/105/ЄС «Про прозорість заходів при ціноутворенні на лікарські засоби та їх включення до системи загального медичного страхування», зазначено, що основна ціль подібних заходів це покращення суспільного здоров'я за рахунок забезпечення доступності достатніх запасів лікарських засобів з розумною вартістю.

Список використаної літератури:

1. Майданик Р. А. Доступ до лікарських засобів в Україні: принцип співробітництва і юридична модель фармацевтичного ринку. *Право і громадянське суспільство*. № 1. 2014. С. 165-176.
2. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.08.2023 р.).
3. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 10.08.2023 р.).
4. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 28.10.2002 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text> (дата звернення 10.08.2023 р.).
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 10.08.2023 р.).
6. Сайт Міністерства охорони здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/dostupni-liky> (дата звернення 05.08.2023 р.).
7. Сайт Національної служби здоров'я. URL: <https://nszu.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2023 р.).
8. Сайт Apteka.ua. URL: <https://www.apteka.ua/> (дата звернення 10.08.2023 р.).

References:

1. Maidanyk R. A. (2014). Dostup do likarskykh zasobiv v Ukraini: pryntsyyp spivrobotnytstva i yurydychna model farmatsevychnoho rynku. *Pravo i hromadianske suspilstvo*. № 1. S. 165-176 [in Ukrainian].
2. Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy No 123/96 (1996, April 04). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. St. 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
3. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy No 2168-VIII (2017, October 19). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. St. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia perelikiv zakladiv okhorony zdorov'ia, likarskykh posad, posad farmatsevtiv, posad fakhivtsiv z farmatsevychnoi osvitoiu, posad profesionliv u haluzi okhorony zdorov'ia, posad fakhivtsiv u haluzi okhorony zdorov'ia ta posad profesionliv z vyshchoiu nemedychnoi osvitoiu u zakladakh okhorony zdorov'ia: Nakaz MOZ Ukrainy No 385 (28.10.2002, October 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text> [in Ukrainian].
5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia: Zakon Ukrainy No 2801-XI (1992, November 19). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. St. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
6. Sait Ministerstva okhorony zdorov'ia. URL: <https://moz.gov.ua/dostupni-liky> (data zvernennia 05.08.2023) [in Ukrainian].
7. Sait Natsionalnoi sluzhby zdorov'ya. URL: <https://nszu.gov.ua/> (data zvernennia 06.08.2023) [in Ukrainian].
8. Sait Apteka.ua. URL: <https://www.apteka.ua/> (data zvernennia 10.08.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.09.2023 р.

V. I. Truba, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Rector of Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7782-2166>

N. S. Vasilevska, Senior Lecturer
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vasilevska_nadia@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2505-0868>

AVAILABILITY OF MEDICINES AS A RESULT OF REIMBURSEMENT MECHANISMS AND MEDICAL INSURANCE IS AN ISSUE FOR DISCUSSION

Summary

Availability of medicines, their quantity, quality, and appropriate documentation organization regarding distribution, storage, and sales – is one of the priority tasks of the healthcare system of each country. In European Union countries, a significant portion of expenditures for ensuring pharmaceutical supplies is covered by the state, implementing the principle of equal access of the population to effective medicines at an affordable price, which underlies the mechanisms of pricing and reimbursement. To achieve these goals, requirements are outlined in Directive 89/105/EEC of December 21, 1989, «On the transparency of measures regulating the pricing of medicinal products for human use and their inclusion in the system of national health insurance», aimed at promoting the development of the pharmaceutical industry both in the direction of developing expensive innovative drugs and in providing patients with quality generics. Thus, the main mechanism for ensuring the availability of medicinal products and medical devices for the population is the reimbursement program – the complete or partial refunding to entities engaged in retail trade of medicinal products, of the cost of medicinal products or medical devices dispensed to patients based on prescriptions, at the expense of the State Budget of Ukraine. The main objective of regulatory activities remains comprehensive regulation.

Individual healthcare questions, including the provision of medicinal products, have been explored in the works of Yu. Bytiak, V. Kolpakov, R. Maidanyk, O. Myronets, I. Seniuta and others. The purpose of this publication is to review the normative and legal regulation of the reimbursement mechanism and practical implementation issues. Different countries establish their own reimbursement mechanisms, which vary in terms of funding sources, reimbursement conditions, price regulation methods, selection criteria for medicinal products, and key nosologies for treatment. The recipients of such systems may include socially vulnerable segments of the population, individuals suffering from severe or chronic illnesses, as well as various types of pharmaceutical assistance such as inpatient and outpatient care. Depending on the specifics of healthcare systems in different countries, different compensation mechanisms may be used. For example, this may involve the reimbursement of the cost of medicines for insured individuals, where the patient's treatment expenses are covered by the insurance company or compensated to pharmacy establishments, with settlements being made between the insurance fund, healthcare facility, and pharmacy based on contracts. In Ukraine, in the absence of a mandatory medical insurance system, the reimbursement process operates in the form of the state program «Accessible Medicines», where the state compensates pharmacy establishments for the full or partial cost of medicines from the respective list.

Keywords: availability of medicinal products, reimbursement, health insurance, health-care, legal regulation.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287992>

УДК 343.322

П. О. Бурда, аспірант

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Кафедра конституційного, міжнародного і кримінального права
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21000, Україна
e-mail: burdapo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3541-2176>

ПРО ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 114-2 КК УКРАЇНИ

Актуальність статті пояснюється необхідністю вирішення питання про соціальну обумовленість криміналізації такого діяння, як «несанкціоноване поширення військово значущої інформації». Метою статті є критичне осмислення рішення вітчизняних парламентаріїв про доповнення Кримінального кодексу України ст. 114-2, за результатами чого має бути отримана науково обґрунтована відповідь на питання про те, чи були підстави для криміналізації описаних у ній діянь, і якщо були – то які. За результатами написання статті робиться висновок про те, що, по-перше, встановлення в 2022 р. кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації мало вагоме соціальне підґрунтя і низку підстав, головною з яких була суттєва і раптова зміна соціальної обстановки в нашій державі, яка стала наслідком відкритого нападу РФ на Україну; по-друге, будучи головною підставою криміналізації досліджуваного діяння, відповідна агресія паралельно відіграла й роль каталізатора виникнення і низки інших взаємообумовлених процесів, розвиток яких поставив на порядок денний питання про об'єктивну необхідність запровадження кримінальної відповідальності за відповідні діяння, а саме, несприятливу динаміку несанкціонованого поширення військово значущої інформації, зміну уявлення про ступінь суспільної небезпеки та загальновизнаної моральної оцінки цього діяння; по-третє, однією з важливих підстав криміналізації досліджуваної поведінки став суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувся на базі економічного чи технічного прогресу – інформаційних відносин. Наприкінці статті визначено перспективні напрями досліджень у відповідній царині.

Ключові слова: інформація, несанкціоноване поширення, злочин, кримінальна відповідальність, криміналізація, підстави криміналізації, агресія, війна, воєнний стан.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. російська федерація (далі – РФ) відкрито напала на Україну. Як зазначає Р. О. Мовчан, саме в цей день «братня держава» нарешті зняла свою огидну маску і відкрила справжнє, ще огидніше обличчя, офіційно оголосивши про «спеціальну операцію», тобто війну, фактичний відлік якої варто вести ще з 2014 р., коли агресор анексував АРК та вдерся на Донбас [1, с. 10]. На тому, що війна розпочалася не в 2022 р., а в 2014 р., акцентує

увагу і Ю. А. Пономаренко. При цьому, хоч із прикрістю, але вчений визнає, що восьми років попередньої фази, поки росія воювала з нами сором'язливо прикриваючись «зеленими чоловічками» в Криму та «шахтарями і трактористами» з донецької й луганської «народних республік», нам, на жаль, не вистачило, щоб на експертному рівні розв'язати й на законодавчому рівні врегулювати питання кримінальної відповідальності за всі діяння, які можуть вимагати кримінально-правового реагування під час війни. «Відтак, – резюмує науковець, – з початком широкомасштабної фази війни законодавець в екстремому порядку почав вносити до КК України зміни, обумовлені викликами, що їх поставила війна» [2, с. 117].

Зокрема, 24 березня 2022 р. парламентом було ухвалено Закон України № 2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» (далі – Закон від 24 березня 2022 р.). Головним наслідком цього рішення стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) новою ст. 114-2, якою передбачено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації, яку в юридичній літературі для зручності і лаконічності інколи йменують «військово значущою» (уперше такий термін було вжито Р. О. Мовчаном [3, с. 326; 4, с. 147]). У цьому дослідженні ми спробуємо з'ясувати, чи були підстави для криміналізації відповідного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже з перших днів своєї появи аналізована кримінально-правова новела викликала жвавий інтерес серед вітчизняних криміналістів. Зокрема, серед дослідників відповідної проблематики варто виділити прізвища В. С. Батиргарєєвої, М. В. Дубняка, Д. П. Євтєєвої, В. М. Киричка, А. В. Лапкіна, Р. О. Мовчана, К. А. Новікової, А. С. Політової, Ю. А. Пономаренка, О. А. Самчинської, Л. Ю. Тимофєєвої, М. І. Хавронюка та деяких інших. Визнаючи вагомий внесок названих авторів, водночас маємо констатувати, що в їхніх роботах основна увага приділяється проблемам окремих елементів складу розглядуваного злочину. Спеціальні ж дослідження, присвячені аналізу підстав криміналізації несанкціонованого поширення військово значущої інформації, у кримінально-правовій доктрині на сьогодні відсутні.

Метою цієї статті є критичне осмислення рішення вітчизняних парламентаріїв про доповнення КК ст. 114-2, за результатами чого має бути отримана науково обґрунтована відповідь на питання про те, чи були підстави для криміналізації описаних у ній діянь, і якщо були – то які.

Виклад основного матеріалу. Поняття «підстави криміналізації» означає процеси, які відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей. На думку В. П. Смельянова, варто виділити такі шість основних і типових підстав криміналізації, як: 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не визнавалися кримінально караними; 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу; 3)

відкриття шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності, у зв'язку з чим, виникає необхідність обмежити її певні форми та межі; 4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного чи політичного стану, викликана війною, стихійним лихом, неврожаєм тощо; 5) такий розвиток суспільства, що визначає нетерпимість, особливу небезпеку певних діянь, з якими раніше доводилось (або можливо було) миритися, але за нових умов подібні діяння опиняються у суперечності з існуючим ладом суспільного життя або отримують реальну базу для їх викорінення; 6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [5, с. 13].

Окрім зазначених, у вітчизняній кримінально-правовій науці виділяють і низку інших підстав криміналізації, серед багатогранного спектру яких ми б хотіли назвати наступні:

- усвідомлення помилковості здійсненої раніше декриміналізації певного діяння;
- зміну уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння;
- зміну загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння;
- необхідність посилення охорони прав і свобод людини і громадянина [6, с. 95-96; 7, с. 51; 8, с. 201-202].

Проаналізувавши ті суспільні процеси, розвиток яких і викликав об'єктивну необхідність криміналізації передбачених ст. 114-2 КК діянь, ми дійшли доволі очевидного висновку, що передусім у цьому контексті варто вести мову про суттєву і раптову зміну соціальної обстановки в нашій державі, яка стала наслідком вже згаданого у вступі до статті *широкомасштабного і відкритого нападу рф на Україну*. Як тут не пригадати слова Ю. А. Пономаренка про те, що агресивна війна, яку рф веде проти України ще з 20 лютого 2014 р., і яка з 24 лютого 2022 р. переведена агресором у широкомасштабну фазу, стала найбільш значущим і тяжким викликом для нашої держави з часу відновлення її незалежності. І хоча головні відповіді на цей виклик гідно дають наші ЗСУ та інші воєнізовані формування, проте війна водночас висунула й низку похідних викликів: політичного, соціального, економічного, правового та іншого характеру. «Зокрема, – констатує вчений, – постала потреба належного правового реагування на такі форми людської поведінки (у т. ч. й передбачені ст. 114-2 КК України), які стають суспільно небезпечними чи суспільна небезпечність яких істотно підвищується **в умовах війни** (виділено нами – П. Б.)» [9, с. 101].

У подібному руслі розмірковують і автори одного з науково-практичних коментарів. Зокрема, фахівці відмічають, що збройна агресія рф проти України, черговий етап якої розпочався у 2022 р., поставила на порядок денний необхідність розв'язання низки злободенних проблем, пов'язаних із цієї подією, адже реалії сьогодення потребують активізації зусиль суспільства для боротьби з окупантами. Причому, підкреслюють правники, йдеться не лише про питання суто військового характеру, а й чимало інших проблем, зокрема щодо адаптації національного законодавства до умов і викликів воєнного стану, одним із яких стали масові прояви несанкціонованого поширення військово значущої інформації [10, с. 9].

Продовжуючи аналіз таких підстав криміналізації, як стихійне лихо, неврожай та, зокрема, і війна, відмітимо, що в науковій літературі зустрічається думка

про те, що вони можуть обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як відповідні можливі суспільно небезпечні діяння отримують реальну поширеність [5, с. 13]. Однак у нашому випадку мала місце зворотна ситуація, адже криміналізація несанкціонованого розповсюдження військово значущої інформації була не превентивним заходом, направленим на запобігання потенційній поширеності останнього, а кримінально-правовою відповіддю на вже існуючі масові прояви відповідної поведінки, які почали фіксуватися з початком війни 2022 р. При цьому маємо зауважити, що така поведінка викликала природне обурення не лише у військових та правоохоронців, а й була різко засуджена населенням України загалом, більша частина якого радикально змінила своє ставлення та оцінку цього діяння.

Як бачимо, фактично йдеться про такі згадані вище підстави криміналізації, як: а) *несприятлива динаміка такого виду поведінки, як несанкціоноване поширення військово значущої інформації*, яка до набрання чинності Законом від 24 березня 2022 р. не відносилася до числа кримінально протиправних; б) *зміна уявлення про ступінь суспільної небезпеки та моральної оцінки діяння, описаного у ст. 114-2 КК*.

Утім, аналізуючи наведені підстави криміналізації, уважний читач напевно може вказати на вже неодноразово відмічений у цій роботі факт того, що насправді війна РФ проти України розпочалася не 24 лютого 2022 р., коли був уведений воєнний стан, а в 2014 р. Через це виникає два логічних питання: 1) чому ж згадані вище «суттєвої і раптової зміни соціальної, економічної або політичної обстановки», яка б мала сигналізувати про об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони відповідних відносин, не відбулося ще в 2014 р.?.; 2) чому ж ні в 2014, ні в усіх наступних, аж до 2022, роках ми здебільшого не мали змогу спостерігати ні несприятливої динаміки такого виду поведінки, як несанкціоноване поширення військово значущої інформації, ні зміну уявлення про ступінь суспільної небезпеки та моральної оцінки цього діяння, яке б мало бути спродуковане попереднім?

Звичайно, наявність зазначених фактів частково можна пояснювати тим, що, на відміну від широкомасштабної агресії 2022 р., здійснене у 2014 р. вторгнення було локальним і прямо торкнулося лише декількох регіонів України.

Водночас переконані, що головною причиною того, що питання про криміналізацію описаних у ст. 114-2 КК діянь стало актуальним саме в 2022 р., а не в 2014 р. (чи ж 2015 р.), став стрімкий технологічний прогрес, який відбувся за цей незначний (а з історичної точки зору просто мізерний) проміжок часу (менше десятиліття) і за яким не завжди «встигає» законодавець. Зокрема, у цьому контексті хотілося б пригадати вдалі висловлювання Н. А. Загребельної, яка зазначає, що основною проблемою недосконалості сучасної правової системи в питанні кібербезпеки є те, що ця галузь розвивається блискавично, а консервативна бюрократична машина інституту правової відповідальності не встигає за цими змінами. Продовжуючи свою думку, дослідниця зауважує, що правові інститути не можуть розробити чітких дієвих правил поведінки для охоплення всього розмаїття кіберзлочинів, оскільки розроблені раніше правила вже не є дієвими, так як наразі інший бік таких правопорушень вийшов на новий рівень, що випереджає всі попередні напрацювання правових інституцій [11, с. 29].

Співзвучно висловлюється і В. С. Батиргарєєва, акцентуючи увагу на тому, що, виходячи із надвеликих темпів розвитку інформаційного простору, сьогодні ми стикаємося з двома проблемами: 1) відбувається збільшення кількості порушень правових норм, що регулюють інформаційні відносини; 2) правова оцінка наявних і потенційних загроз надається «із запізненням» [12, с. 13-14].

При цьому маємо підкреслити, що протягом зазначеного періоду чи не найбільшу динамку демонстрував розвиток IP-телефонії, в якій відбувся стрибок від дорогої корпоративної розкоші до доступного споживчого інструменту, уособленням яких стали месенджери. Прямим наслідком цього стало те, що месенджери дуже швидкими темпами встали в один ряд із соціальними мережами, перетворившись для мільйонів користувачів по всьому світу на основні платформи для щоденної комунікації [13].

Звичайно, перехід людства до цифрової (інформаційної) епохи відкрив перед ним безліч різноманітних можливостей. Водночас, поряд із багатьма очевидними перевагами, розвиток інформаційного суспільства породив і деякі негативні наслідки, чи не головним з яких є те, що інформація все частіше виступає не лише суспільним благом та цінністю, а й «зброєю масового враження», серйозним джерелом небезпеки [14, с. 153]. Зокрема, у цьому контексті варто пригадати, що в прийнятій ще в 2021 р. Стратегії інформаційної безпеки однією із загроз останній визнавалося несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

Однак, розглядаючи причини ухвалення Закону від 24 березня 2022 р. та наступного доповнення КК ст. 114-2, варто відмітити, що характерною особливістю війни 2022 р. стало те, що розвідувальна діяльність, результати якої безпосередньо впливають на ефективне проведення військових операцій, включає в себе збір даних не лише із «закритих», а й «відкритих» ресурсів, серед яких особливе місце займають згадані нами соціальні мережі та месенджери. Як із цього приводу зазначає О. А. Самчинська, в період активного розвитку інформаційного суспільства, яке характеризується широким спектром можливостей для реалізації свободи слова та підвищеним бажанням людей «ділитися сенсаційними новинами», саме останні становлять особливу цікавість для ворога, що й зумовлює виникнення нагальної необхідності запровадження правових механізмів врегулювання зазначеної частини інформаційного простору [15, с. 93].

Подібний логічний ланцюг вибудовує і Л. Ю. Тимофєєва, яка:

– спочатку зазначає, що особливістю інформаційної ери, в якій ми всі зараз живемо, є спрощене фіксування та передача інформації;

– далі констатує, що, користуючись такою «перевагою» інформаційного суспільства, багато «блогерів» після 24 лютого 2022 р. почали розміщувати фото та відео переміщень зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, роботу заходів ППО, вибухів тощо;

– і нарешті (так само як і деякі інші науковці) визнає, що інформаційна війна та інформаційна оборона в сучасних воєнних реаліях кримінального права України отримала зовсім оновлене, порівняно з існуючим раніше, наповнення [16, с. 56].

Тут не зайвим буде озвучити інформацію і про те, що останні кілька десятиліть розвідувальні служби різних країн проводять свою діяльність,

здебільшого використовуючи технології OSINT, тобто технології отримання для розвідувальних цілей військової, політичної, економічної чи іншої інформації за допомогою **відкритих** джерел [17]. Тому вочевидь зовсім не випадковим є той факт, що у прийнятій вже в 2022 р. Стратегії забезпечення державної безпеки загрозою інформаційній безпеці визнається несанкціоноване розповсюдження будь-якої інформації, а не лише інформації з обмеженим доступом, як це було передбачено прийнятою роком раніше і згаданою вище Стратегією інформаційної безпеки.

Звичайно, синтезуючи наведені вище положення, може виникнути й інше питання (хоча й подібне до поставлених вище): так чому ж криміналізація описаної у ст. 114-2 КК поведінки не стала актуальною якщо не в 2014 р., то хоча б в одному з наступних років (принаймні після 2016 р.), протягом яких, по-перше, на Донбасі продовжував вирувати збройний конфлікт (фактично війна), по-друге, розвиток відповідних технологій вже набув того рівня, який є цілком співставним із рівнем 2022 р.?

На нашу думку, наявність цього феномену необхідно одночасно пояснювати:

– як вже згаданим вище фактом того, що до 2022 р. війна з рф не носила широкомасштабного характеру;

– так і тим, що, починаючи з кінця 2015 р., інтенсивність воєнних дій на Донбасі значно знизилась.

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами проведеного дослідження маємо підстави висновувати, що:

1) встановлення в 2022 р. кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації мало вагоме соціальне підґрунтя і низку підстав, головною з яких, безумовно, була суттєва і раптова зміна соціальної обстановки в нашій державі, яка стала наслідком широкомасштабного і відкритого нападу рф на Україну;

2) будучи головною підставою криміналізації досліджуваного діяння, відповідна агресія рашистів паралельно відіграла й роль каталізатора виникнення і низки інших взаємообумовлених процесів, розвиток яких поставив на порядок денний питання про об'єктивну необхідність запровадження кримінальної відповідальності за відповідні діяння, а саме, несприятливу динаміку несанкціонованого поширення військово значущої інформації, зміну уявлення про ступінь суспільної небезпеки та загально визнаної моральної оцінки цього діяння;

3) однією з важливих підстав криміналізації досліджуваної поведінки став суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувся на базі економічного чи технічного прогресу – а саме, інформаційних відносин.

Очевидно, що аналізована проблематика не вичерпується тими питаннями, які були підняті у статті. Зокрема, вважаємо, що перспективним напрямом подальших наукових розвідок у відповідній царині є проведення досліджень, направлених на вирішення питання про відповідність запровадження кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації розробленим у доктрині принципам криміналізації.

Список використаної літератури

1. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : Монографія. Київ : Норма права, 2022. 242 с.
2. Пономаренко Ю. А. Кримінально-правове реагування на актуальний виклик інформаційній безпеці в умовах воєнного стану (спроба наукового коментаря до ст. 114-2 КК). *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки : матеріали VI міжнар. наук.практ. конференції*, м. Харків, 12 трав. 2022 р. [редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.) та ін.] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Громад. організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків : Право, 2022. С. 117-135.
3. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326-330.
4. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України): що варто враховувати громадянам та правозастосовцям і що не врахував законодавець. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф.*, м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 145-153.
5. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
6. Готін О. Підстави криміналізації діянь. *Право України*. 2005. № 2. С. 95-98.
7. Дудоров О. О. Криміналізація. Декриміналізація. *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*. Київ : Ваіте, 2017. С. 51-54.
8. Мовчан Р. О. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 9. С. 201-205.
9. Пономаренко Ю. А. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації: питання кримінально-правової кваліфікації та застосування кримінально-правових засобів. *Право України*. 2022. № 11. С. 100-117.
10. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
11. Загребельна Н. А. Поширення юридичної відповідальності за правопорушення в мережі Інтернет в умовах воєнного стану в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 28-32.
12. Батиргарєєва В. С. Кримінально-правова охорона інформаційного простору України: варіанти модернізації. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки : матеріали VI міжнар. наук.практ. конференції*, м. Харків, 12 трав. 2022 р. / [редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.) та ін.] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Громад. організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків : Право, 2022. С. 13-20.
13. Констандаке К. 10 років спілкування: як змінилися світ і месенджери з 2010 року. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26249/2020-12-22-10-rokiv-spilkuvannya-yak-zminylysia-svit-i-mesendzhery-z-2010-roku/>
14. Політова А. С. Поширення інформації про Збройні Сили України в умовах збройного конфлікту: кримінально-правовий аспект. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки : матеріали VI міжнар. наук.практ. конференції*, м. Харків, 12 трав. 2022 р. [редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.) та ін.] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Громад. організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків : Право, 2022. С. 153-157.
15. Самчинська О. А. Ст. 114-2 Кримінального кодексу України – необхідність чи порушення права на свободу слова. *Правові засоби протидії злочинам проти основ*

національної безпеки в умовах військової агресії : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 травня 2022 р.). Упоряд : Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О., Новошицька В. І. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 92-95.

16. Тимофєєва Л. Ю. Пропорційність обмежень поширення інформації в умовах воєнного режиму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1. С. 53-69.
17. Вішевник Н. Чому не можна поширювати інформацію про переміщення військових, і яка за це відповідальність. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ne-mozhna-poshiryuvati-informaciyu-pro-peremishchennya-viyskovih-i-yaka-za-ce-vidpovidalnist.html>.

References

1. Movchan, R. O. (2022). «Voieni» novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy : Monohrafiia. Kyiv : Norma prava [in Ukrainian].
2. Ponomarenko, Yu. A. (2022). Kryminalno-pravove reahuvannya na aktualnyi vyklyk informatsiini bezpetsi v umovakh voiennoho stanu (sproba naukovooho komentaria do st. 114-2 KK). *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky* : materialy VI mizhnar. nauk. prakt. konferentsii, m. Kharkiv, 12 trav. 2022. Kharkiv : Pravo, 117-135 [in Ukrainian].
3. Movchan, R. O. (2022). Analiz kryminalno-pravovoi novely pro nesanksionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 326-330 [in Ukrainian].
4. Movchan, R. O. (2022). Kryminalno-pravova novela pro poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 KK Ukrainy): shcho varto vrakhovuvaty hromadianam ta pravozastosovtsiam i shcho ne vrakhuvav zakonodavets. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini* : materialy mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 5 trav. 2022. Kharkiv : Pravo, 145-153 [in Ukrainian].
5. Yemelianov, V. P. (2018). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. Osnovni pytannia vchennia pro zlochyn : nauk.-prakt. posib. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
6. Hotin, O. (2005). Pidstavy kryminalizatsii diian. *Pravo Ukrainy*, 2, 95-98 [in Ukrainian].
7. Dudorov, O. O. (2017). Kryminalizatsiia. Dekryminalizatsiia. Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi). Kyiv : Vaite, 51-54 [in Ukrainian].
8. Movchan, R. O. (2018). Pidstavy kryminalizatsii zlochyniv u sferi zemelnykh vidnosyn. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 201-205 [in Ukrainian].
9. Ponomarenko, Yu. A. (2022). Nesanksionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii ta zastosuvannia kryminalno-pravovykh zasobiv. *Pravo Ukrainy*, 11, 100-117 [in Ukrainian].
10. Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., Movchan, R. O. et al. (2022). Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu : nauk.-prakt. koment. Vozniuk, A. A., Movchan, R. O., Cherniei, V. V. (Eds.). Kyiv : Norma prava [in Ukrainian].
11. Zahrebelna, N. A. (2023). Poshyrennia yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia v merezhi Internet v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Elektronne naukove vydannia «Analychno-porivnialne pravoznavstvo»*, 2, 28-32 [in Ukrainian].
12. Batoryhareieva, V. S. (2022). Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoho prostoru Ukrainy: varianty modernizatsii. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky* : materialy VI mizhnar. nauk. prakt. konferentsii, m. Kharkiv, 12 trav. 2022. Kharkiv : Pravo, 13-20 [in Ukrainian].
13. Konstandake, K. 10 rokov spilkuвання: yak zminylisia svit i mesendzhery z 2010 roku. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26249/2020-12-22-10-rokiv-spilkuвання-yak-zminylisia-svit-i-mesendzhery-z-2010-roku/> [in Ukrainian].
14. Politova, A. S. (2022). Poshyrennia informatsii pro Zbroini Syly Ukrainy v umovakh zbroinnoho konfliktu: kryminalno-pravovyi aspekt. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky* : materialy VI mizhnar. nauk. prakt. konferentsii, m. Kharkiv, 12 trav. 2022. Kharkiv : Pravo, 153-157 [in Ukrainian].
15. Samchynska, O. A. (2022). St. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy – neobkhdnist chy porushennia prava na svobodu slova. *Pravovi zasoby protydii zlochynam proty osnov natsionalnoi bezpeky v umovakh viiskovoi ahresii* : materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 26

- travnia 2022). Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 92-95 [in Ukrainian].
16. Timofeieva, L. Yu. (2023). Proportsiinist obmezhen poshyrennia informatsii v umovakh voiennoho rezhymu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1, 53-69 [in Ukrainian].
 17. Vishevnyk, N. Chomu ne mozna poshyriuvaty informatsiiu pro peremishchennia viiskovykh, i yaka za tse vidpovidalnist. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ne-mozhna-poshiryuvati-informaciyu-pro-peremishchennya-viyskovih-i-yaka-za-ce-vidpovidalnist.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 22.08.2023 р.

P. O. Burda, Postgraduate

Vasyl' Stus Donetsk National University
the Department of Constitutional, International and Criminal Law
600-year Street, 21, Vinnitsa, 21000, Ukraine
e-mail: burdapo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3541-2176>

ON THE GROUNDS OF CRIMINALIZATION OF ACTIONS, PROVIDED BY ART. 114-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to a critical analysis of the decision of the national parliamentarians to add a new article to the Criminal Code of Ukraine 114-2 and is aimed at obtaining a scientifically based answer to the question of whether there were grounds for the criminalization of the acts described therein, and if so, which ones. In particular, based on the results of writing the article, it is concluded that, firstly, the establishment in 2022 of criminal liability for the unauthorized dissemination of militarily significant information had a strong social basis and was caused by a number of reasons at once, the main of which, of course, was a significant and the sudden change in the social situation in our country, which was the result of Russia's large-scale and open attack on Ukraine; secondly, being the main reason for the criminalization of the act under investigation, the corresponding aggression of the Russian Federation simultaneously played the role of a catalyst for the emergence of a number of other interdependent processes, the development of which put on the agenda the question of the objective necessity of introducing criminal liability for the relevant acts, namely, unfavorable the dynamics of the unauthorized dissemination of militarily significant information, a change in the perception of the degree of public danger and the generally recognized moral assessment of this act; thirdly, one of the important reasons for the criminalization of the investigated behavior was the significant development of a new group of social relations that took place on the basis of economic or technical progress - informational relations. The same fact that, despite the ongoing war since 2014, the issue of criminalization of the behavior described in Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, became the agenda only in 2022 is explained by the fact that: a) until 2022, the war with the Russian Federation was not of a large-scale nature; b) starting from the end of 2015, the intensity of hostilities in Donbas decreased significantly.

Keywords: information, unauthorized distribution, crime, criminal liability, criminalization, grounds for criminalization, aggression, war, martial law.

Р. О. Мовчан, докт. юрид. наук, професор, професор
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Кафедра конституційного, міжнародного і кримінального права
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21000, Україна
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ОПИСУ ОЗНАК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 245 КК УКРАЇНИ¹

Актуальність статті пояснюється необхідністю розроблення рекомендацій щодо удосконалення положень чинного кримінального законодавства, реалізація яких дозволила б підвищити ефективність механізму кримінально-правової протидії проявам знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Метою статті є критичне осмислення використаного у ст. 245 Кримінального кодексу України підходу до визначення ознак предмета цього злочину, вивчення релевантного досвіду зарубіжних країн, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення відповідних положень чинного кримінального законодавства. За результатами написання статті робиться висновок про, по-перше, відсутність підстав для обмеження кола предметів аналізованого злочину лише тими зеленими насадженнями, які знаходяться поза населеними пунктами та вздовж залізниць, позаяк ступінь порушуваності відповідного об'єкта кримінально-правової охорони залежить не від місцезнаходження та правового статусу (належність до лісового фонду) предметів, а екологічної шкоди, яку може спровокувати їхнє знищення або пошкодження вогнем, по-друге, те, що в удосконаленій редакції аналізованої норми має йтися про знищення будь-якої рослинності (як і її залишків) незалежно від місця скоєння таких дій, а не лише на землях сільськогосподарського призначення. Наприкінці статті визначені перспективні напрями досліджень у відповідній царині.

Ключові слова: довкілля, кримінальна відповідальність, злочин, предмет, місце кримінального правопорушення, рослинний світ, ліс, лісові масиви, стерня, зелені насадження, землі сільськогосподарського призначення, знищення, пошкодження, підпал.

Постановка проблеми. Останніми роками в нашій державі все більше уваги приділяється питанню підвищення ефективності кримінально-правової протидії проявам знищення/пошкодження об'єктів рослинного світу, зокрема, самовільного випалювання рослинності та її залишків. Наявність цього факту необхідно пов'язувати як і з переоцінкою у суспільстві ступеня суспільної небезпеки цього діяння, так і з неефективністю ст. 245 Кримінального кодексу (далі –

¹ Статтю підготовлено за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади» (державний реєстраційний номер 0122U000803).

КК) України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», приписи якої і мали б забезпечувати згадану вище протидію. При цьому маємо зазначити, що вітчизняними криміналістами, зокрема і автором цих рядків [1], позначена неефективність ст. 245 КК України найчастіше пояснюється численними вадами її конструювання, зокрема, і у частині законодавчого опису ознак предмета аналізованого злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розглядуваної проблематики досліджувались у працях таких вітчизняних науковців, як І. В. Берднік, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, Т. В. Корнякова, В. К. Матвійчук, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський, О. В. Сторчоус та інші. Незважаючи на позначену доктринальну активність, вимушені констатувати, що в роботах названих авторів, по-перше, не знаходять належного висвітлення питання удосконалення саме предмета злочину, передбаченого ст. 245 КК України, по-друге, взагалі не аналізується відповідний іноземний досвід.

Метою цієї статті є критичне осмислення використаного у ст. 245 КК України підходу до визначення ознак предмета цього злочину, вивчення релевантного зарубіжного досвіду, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення відповідних положень чинного вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до характеристики предмета злочину, передбаченого ст. 245 КК України, передусім хотілося б відмітити, що в юридичній літературі ця норма наводиться як приклад існуючих в Особливій частині ситуацій, коли законодавець формулює ознаки певного злочину, «зливаючи» його предмет і місце вчинення, до якого, власне, і прив'язується предмет. Розглянувши подібні випадки, Т. В. Родіонова зазначає, що основною розмежувальною ознакою відповідних об'єктивних ознак складу злочину є нерухомість місця відносно того простору, що його оточує. Крім того, допоміжним методом розмежування предмета та місця злочину слугує лінгвістичне тлумачення шляхом постановки відповідних питань: до іменника, що позначає предмет злочину, можна застосувати питання (*чого?*); місце вчинення злочину законодавець формулює так, що до нього можна поставити запитання (*де?*) [2, с. 107, 117].

Як відомо, диспозиція ч. 1 ст. 245 КК України наразі сформульована наступним чином: «знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом». Проаналізувавши наведені правові приписи та використовуючи описані вище розмежувальні ознаки, та ж таки Т. В. Родіонова ставить відповідні питання і констатує, що об'єктивна сторона цього злочину формулюється як знищення або пошкодження [*чого?*] лісових масивів [*предмет злочину*], зелених насаджень [*предмет злочину*] [*де?*] навколо населених пунктів [*місце вчинення злочину*], [*де?*] вздовж залізниць [*місце вчинення злочину*]. Інша форма об'єктивної сторони цього злочину – знищення або пошкодження [*чого?*] стерні [*предмет злочину*], сухих дикоростучих трав [*предмет злочину*], рослинності [*предмет злочину*] або її залишків [*предмет злочину*] [*де?*] на землях сільськогосподарського призначення [*місце вчинення*

злочину]. Зважаючи на це, дослідниця констатує, що зазначені у ч. 1 ст. 245 КК України території «навколо населених пунктів», «вздовж залізниць», «на землях сільськогосподарського призначення» необхідно визнати саме місцем вчинення злочину [2, с. 117-118].

Отже, предметом злочину, передбаченого ст. 245 КК України, є лісові масиви, зелені насадження, стерня, сухі дикоростучі трави, рослинність та її залишки. Що ж до таких ознак, як «навколо населених пунктів», «уздовж залізниць» та «на землях сільськогосподарського призначення», то їх необхідно визнавати місцем знищення або пошкодження відповідних предметів рослинного світу. Однак, враховуючи зазначене вище законодавче «зливання» цих ознак, у цій роботі вони будуть аналізуватися разом.

Вивчивши законодавчий підхід до описання ознак предмета та пов'язаного з ним місця вчинення знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, ми дійшли висновку про потребу окремого розгляду як найбільш дискусійних питань про виправданість:

а) визнання предметом досліджуваного злочину не лише лісових масивів та зелених насаджень, а й інших видів рослинності;

б) обмеження предмета злочину лише:

– тими зеленими насадженнями, які знаходяться поза населеними пунктами та вздовж залізниць;

– тією стернею, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків, які знаходяться виключно на землях сільськогосподарського призначення.

Приступаючи до цих питань, ми, як і анонсувалося на початку статті, вирішили звернутися до релевантного іноземного досвіду, що в цьому випадку виглядає ще більш доречним з урахуванням того, що багато європейських країн, а особливо ж ті, які представляють так звану «Західну» гілку романо-германської кримінально-правової системи, можуть «похизуватися» значно більшою, ніж вітчизняна, історією регламентації відповідальності за злочини, пов'язані з пожежами.

Провівши відповідне компаративістське дослідження, ми виявили три основні підходи до побудови відповідних норм, які умовно можна йменувати «загальним», «лісоохоронним» та «комплексним природоохоронним»:

1) у кримінальному законодавстві країн, в яких втілений «загальний» підхід, існують лише загальні норми про пожежу, у межах яких не міститься «прив'язки» ні до лісу, ні до жодних інших природних об'єктів, а головною умовою настання кримінальної відповідальності за ці дії є створення громадської небезпеки, у розділах про яку (небезпеку) і розміщені відповідні норми (§§ 169-170 КК Австрії, статті 180-182 КК Данії, ст. 164 КК Ісландії, ст. 355 КК Норвегії, ст. 163 КК Польщі, ст. 237 КК Сан-Марино, § 284 КК Словаччини, ст. 314 КК Словенії, ст. 215 КК Хорватії, ст. 272 КК Чехії, гл. 13 КК Швеції тощо);

2) натомість в інших країнах був реалізований «лісоохоронний» підхід, зміст якого полягає у визнанні кримінально караними пожеж, які призвели до знищення або пошкодження лише одного виду природних ресурсів – лісу (лісових масивів), за яке встановлено покарання, яке є більш суворим за те, що передбачено за «звичайну» пожежу (порушення правил пожежної безпеки) (ст. 260 КК Азербайджану, ст. 206-б КК Албанії, ст. 236 КК Болгарії, ст. 297 КК Вірменії,

ст. 304 КК Грузії, статті, ст. 423-1 КК Італії, ст. 341 КК Казахстану, статті 107-108 КК Латвії, ст. 227 КК Македонії, ст. 232 КК Молдови, ст. 235 КК Таджикистану);

3) ну й нарешті парламентарії третьої групи країн сповідують так званий «комплексний природоохоронний» підхід і визнають кримінально караними діяння, які призвели до пожеж² як у лісах, так і на деяких інших або взагалі будь-яких природних територіях. Водночас зауважимо, що:

– якщо в одній групі таких країн відповідальність за знищення або пошкодження (умовна назва) вогнем всіх природних ресурсів уніфікована (ст. 302 КК Киргизії – предметом є ліса, торфовища або інші об'єкти природи, ч. 3 ст. 429 КК Нідерландів – ліс, верес, трава, торфовища, п. «а» ч. 1 ст. 272 КК Португалії – ліс, дерева, пшеничні поля, ст. 198 КК Узбекистану – посіви, ліса, дерева або інша рослинність, п. 5 ч. 1 § 306 КК ФРН – ліса, поля (луги та степи) та торфовища);

– то в інших більш суворі покарання передбачені за вчинення саме лісових пожеж, яким часто присвячені окремі норми (ст. 352 (об'єкти природи) та статті 354-355 КК Естонії (ліс) (не лише вогнем, а й іншим способом), статті 352-355 (ліс), ст. 356 (інші природні території, засаджені рослинами) КК Іспанії).

З урахуванням, у тому числі, й цих положень ми дійшли наступних висновків з приводу поставлених вище питань.

По-перше, вважаємо, що у ст. 245 КК України виправдано передбачено відповідальність за знищення або пошкодження не лише лісових масивів, а й інших видів рослинності. Такий наш умовивід пояснюється, з одного боку, очевидною суспільною небезпекою цих дій, а, з іншого, тим, що відмінні від розглядуваної норми чинного вітчизняного кримінального законодавства не дозволяють дати належну кримінально-правову оцінку цим проявам, адже:

а) на відміну від багатьох проаналізованих вище взірців, у ньому (КК України) відсутня окрема норма про підпал;

б) ст. 194 КК України розрахована на реагування щодо випадків знищення або пошкодження лише:

– «майна», поняття якого не охоплює рослинність;

– «чужого» майна, що унеможливує кваліфікацію за нею проявів підпалу власного майна;

в) ст. 270 КК України може бути застосована лише:

– до осіб, ставлення яких до наслідків було необережним;

– за умови, що дії таких осіб спричинили шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі (300 і більше НМДГ).

До речі, з урахуванням наведених аргументів ми не можемо підтримати втілену в проєкті нового КК ідею щодо обмеження кола предметів кримінальних правопорушень, передбачених п. 1 ст. 6.5.6 та п. 1 ст. 6.5.10 (норми-наступники ст. 245 КК України), лише розташованими у лісі деревами та чагарниками.

По-друге, ми не вбачаємо жодних підстав для обмеження кола предметів аналізованого злочину лише тими зеленими насадженнями, які знаходяться поза населеними пунктами та вздовж залізниць, позаяк переконані, що ступінь порушуваності відповідного об'єкта кримінально-правової охорони залежить

² У ст. 181 КК Польщі передбачено відповідальність за знищення рослинного або тваринного світу будь-яким способом (не лише вогнем).

не від місцезростаювання та правового статусу (належність до лісового фонду) предметів, а екологічної шкоди, яку може спровокувати їхнє знищення або пошкодження вогнем. А тому вважаємо, що в удосконаленій ст. 245 КК України (або іншій подібній нормі) має йтися про будь-які зелені насадження, зокрема й ті, що розташовані:

а) у межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів (п. 1 ч. 2 ст. 4 Лісового кодексу України);

б) не лише вздовж залізниці, а й автомобільних доріг, про які, до речі, згадується у ст. 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Зайвим аргументом на користь висловлених рекомендацій слугує і релевантний іноземний досвід. Зокрема, хотілося б відмітити, що:

– у ст. 260 КК Азербайджану предметом/місцем злочину визнаються – ліси, дерева та чагарники, а також інші зелені насадження, які не входять до лісового фонду;

– у ст. 236 КК Болгарії – лісні дерева, саджанці, лісові культури, лісовий розплідник, підліски;

– у ст. 297 КК Вірменії – не лише ліси, а й насадження, які не входять до лісового фонду;

– у ст. 304 КК Грузії – ліса та насадження;

– у статтях 354-355 КК Естонії – дерева та чагарники в лісах та інших насадженнях;

– у ст. 341 КК Казахстану – дерева та чагарники, причому як ті, що входять, так і ті, які не входять до лісного фонду, крім дерев та чагарників на присадибних, дачних та садових ділянках;

– у ст. 356 КК Іспанії – рослини на не лісових територіях (поруч із нормами про ліс та лісові масиви);

– у ст. 423-1 КК Італії – ліс, гай, лісові розплідники;

– у ст. 272 КК Португалії – ліса та дерева, які в них не розташовані;

– у ст. 235 КК Таджикистану – ліси, а також інші насадження, які не входять до лісового фонду;

– у ст. 198 КК Узбекистану – ліси та дерева.

Як бачимо, у всіх цих країнах: або ж прямо вказується на те, що предметом відповідного злочину є й ті дерева, які не входять до лісового фонду, або ж використовується загальне формулювання «дерева» («рослинність»), без вказівки на те, що ці дерева мають бути включені до лісового фонду.

Завершуючи розгляд цього питання, хотілося б відмітити, що в Лісовому кодексі України не вживається використаний у ст. 245 КК України зворот «лісові масиви», замість чого вказується на «лісовий фонд», уособленням якого виступає ліс³ (ст. 4). На цей самий факт звертає увагу і О. В. Сторчоус, який пише про те, що поняття «лісового масиву» немає ні у лісовому, ні у суміжному законодавстві. Внаслідок цього створюється двозначність, що надає можливість винним уникнути відповідальності на формальних підставах. Наприклад: внаслідок верхової

³ У проєкті КК кримінально протиправним теж визнається знищення або пошкодження дерев або чагарників саме у «лісах» (ст. 6.5.5 та ст. 6.5.10).

пожежі була знищена не вся, а лише половина лісового масиву площею близько 5 га. «До винної особи ця стаття не може бути застосована, хоча розмір завданої шкоди – величезний. Тому, – висновує дослідник, – є необхідність замінити поняття “лісові масиви” на більш доречне “ліси”» [3].

Зважаючи на це, рекомендуємо узгодити відповідні положення кримінального та регулюючого лісового законодавства та описати предмет аналізованого злочину за допомогою згадування про «ліси та зелені насадження», що дозволить охопити відповідною нормою у т. ч. і зелені насаджені в межах населених пунктах та уздовж автомобільних доріг.

Заради справедливості варто визнати, що, так само як і в Україні, в окремих пострадянських країнах у відповідній нормі вказується лише на «ліс» та/або «лісові масиви» (статті 107-108 КК Латвії, ст. 232 КК Молдови). Водночас маємо зазначити, що в процесі здійснення згаданої наукової розвідки жодного прикладу того, коли відповідні норми охороняють, як це передбачено ст. 245 КК України, лише ті види рослинності (як і її залишків), які знаходяться на землях сільськогосподарського призначення, нами відшукано не було.

Підстав для такого обмеження не вбачаємо і ми. Зокрема, у цьому контексті хотілося б пригадати, що, окрім земель сільськогосподарського призначення, в Україні також виділяють землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення (ст. 19 Земельного кодексу України).

Зважаючи на це, хотілося б поставити питання, яке, вочевидь, можна вважати риторичним: невже підпал рослинності чи її залишків на землях, що мають природні лікувальні властивості (оздоровчого призначення); які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів (рекреаційного призначення); на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби (історико-культурного призначення); або на земельних ділянках, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність (землі природоохоронного призначення) тощо, є бодай на відсоток менш небезпечним, ніж аналогічні дії, вчинені на землях сільськогосподарського призначення? Так само можна поставити і питання про те, чи залежить небезпека спалювання опалого листа (пак залишків рослинності) від місця скоєння таких дій.

Однак, мабуть, найдивнішим та нелогічнішим у цій ситуації є те, що за чинною ст. 245 КК України не може кваліфікуватись і знищення або пошкодження рослинності, яке вчинено навіть на землях ПЗФ, тобто землях, які мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів ПЗФ – тобто дії, правова оцінка яких має здійснюватися з посиланням лише на ч. 2 ст. 77-1 КУпАП, в якій цьому факту, навпаки, надано кваліфікуюче значення порівняно з аналогічною поведінкою, скоєною на землях сільськогосподарського призначення (ч. 1).

Звичайно, уважний читач одразу може апелювати до існування ст. 252 КК України, в якій передбачено відповідальність за знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та, власне, об'єктів ПЗФ. Утім, відповідаючи на це гіпотетичне питання/зауваження, маємо зазначити, що, попри обґрунтовані пропозиції науковців [4, с. 163, 169], за цією нормою і досі можуть кваліфікуватися лише **умисні** прояви відповідних діянь, відсоток яких, порівняно з необережними, традиційно є значно нижчим.

Так де ж тут логіка та здоровий глузд?

Як на нас, то ні того, ні іншого в описаній ситуації явно не спостерігається, для підтвердження чого наведемо наступний приклад із практики.

Жашківським районним судом Черкаської області було встановлено, що 15 березня 2022 р. Особа-1 здійснив випалювання водної рослинності на об'єкті ПЗФ «Острожаниський» площею 31,3 га в межах с. Острожани Уманського району Черкаської області, чим заподіяв шкоду заказнику та Жашківському районному товариству мисливців і рибалок, так як це було відтворювальна ділянка по вирощуванню фазанів [5].

Попри те, що внаслідок зазначених дій було знищено/пошкоджено рослинність, по-перше, на об'єкті ПЗФ, по-друге, на величезній площі у 31,3 га, поведінка Особи-1 була кваліфікована лише за ч. 2 ст. 77 КУпАП. І це при тому, що у практиці застосування ст. 245 КК України зустрічається безліч випадків, коли ця норма інкримінується особам, дії яких призвели до знищення/пошкодження вогнем рослинності як на значно менш цінній (порівняно з територією ПЗФ) території, так і на значно меншій площі.

Зважаючи на всі викладені аргументи, ми дійшли висновку (*по-третє*), що в удосконаленій редакції аналізованої норми має йтися про знищення будь-якої рослинності (як і її залишків) незалежно від місця скоєння таких дій.

До речі, подібним шляхом рекомендують рухатись і розробники проекту Закону України від 11 квітня 2022 р. № 7212-1 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану», для яких також не залишилися непоміченими як наведені вище недоліки ст. 245 КК України, так і її неузгодженість із відповідними приписами КУпАП. Зокрема, народні депутати – автори цієї ініціативи в удосконаленій ч. 1 ст. 245 та ч. 1 потенційної ст. 245-1 КК України пропонують прямо вказати на те, що кримінально караним за нею (-ими) має визнаватися знищення або пошкодження вогнем чи небезпечною речовиною стерні, луків, пасовищ, іншої рослинності або її залишків та опалого листя, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю **на землях будь-якої категорії**, окрім земель в межах територій та об'єктів ПЗФ, вчинення відповідних дій на яких має, подібно до чинної ст. 77-1 КУпАП, утворювати кваліфікований склад цього злочину (частини другій відповідних заборон).

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами проведеного дослідження ми дійшли висновків про те, що в удосконаленій редакції ст. 245 КК України має:

1) і надалі передбачатися відповідальність за знищення або пошкодження не лише лісових масивів, а й інших видів рослинності;

2) йтися про:

а) будь-які зелені насадження, зокрема й ті, що розташовані у межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів (п. 1 ч. 2 ст. 4 Лісового кодексу України) та не лише вздовж залізниці, а й автомобільних доріг;

б) знищення будь-якої рослинності (як і її залишків) незалежно від місця скоєння таких дій, зокрема, на будь-яких землях, а не лише на землях сільськогосподарського призначення.

Звісно, аналізована проблематика не вичерпується тими питаннями, які були підняті у статті. Зокрема, вважаємо, що перспективним напрямом подальших наукових розвідок у відповідній царині є проведення досліджень, направлених на вирішення питань про розмежування злочину, передбаченого ст. 245 КК України, та проступків, передбачених ч. 2 ст. 77 та ст. 77-1 КУпАП; доцільність диференціації кримінальної відповідальності за умисні та необережні прояви знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; удосконалення санкцій розглядуваної кримінально-правової норми тощо.

Список використаної літератури

1. Мовчан Р. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: проблеми розмежування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2023. Вип. 16. С. 266-277. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.266-277. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/category/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba-15-27-%d1%82%d0%be%d0%bc-2-uk/>
2. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 247 с.
3. Сторчоус О. Удосконалення юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства та протидія обігу незаконно добутих лісових ресурсів: рекомендації щодо внесення змін у законодавство. Київ, 2016. URL: https://www.enpifleg.org/site/assets/files/2118/report_storchous_improving_legal_liability_recommendations_to_legislation.pdf
4. Ковтун О. М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Навчальний посібник. Прецедент, 2010. 229 с.
5. Постанова Жашківського районного суду Черкаської області від 16 травня 2022 р. у справі № 693/180/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104563706>.

References

1. Movchan, R. O. (2023). Kryminalna ta administratyvna vidpovidalnist za znyshchennia abo poshkodzhennia ob'ektiv roslynnoho svitu: problemy rozmezhuвання. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriya Pravo*, 16, 266-277 [in Ukrainian].
2. Rodionova, T. V. (2018). Mistse vchynennia zlochyynu za kryminalnym pravom Ukrainy. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
3. Storchous, O. (2016). Udoskonalennia yurydychnoi vidpovidalnosti za porushennia lisovoho zakonodavstva ta protydiia obihu nezakonno dobytykh lisovykh resursiv: rekomendatsii shchodo vnesennia zmin u zakonodavstvo. Kyiv. URL: https://www.enpifleg.org/site/assets/files/2118/report_storchous_improving_legal_liability_recommendations_to_legislation.pdf [in Ukrainian].
4. Kovtun, O. M. (2010). Pravova okhorona terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy : Navchalnyi posibnyk. Pretsedent [in Ukrainian].

5. Postanova Zhashkivskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 16 travnia 2022 u spravi № 693/180/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104563706> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 22.08.2023 р.

R. O. Movchan, Doctor of Law, Professor, Professor
Vasyl' Stus Donetsk National University
the Department of Constitutional, International and Criminal Law
600-year Street, 21, Vinnitsa, 21000, Ukraine
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ON THE PROSPECTS OF IMPROVING THE LEGISLATIVE DESCRIPTION OF THE SIGNS OF THE SUBJECT OF THE CRIME PROVIDED FOR IN ART. 245 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to a critical understanding of the used in Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine approach to determining the features of the subject of this crime, studying the relevant experience of foreign countries, on the basis of which scientifically based recommendations are formulated aimed at improving the relevant provisions of the current domestic criminal legislation.

In particular, the work proved that in Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine justifiably provides for responsibility for the destruction or damage of not only forest areas, but also other types of vegetation, which is explained, on the one hand, by the obvious social danger of these actions, and, on the other, by the fact that they are different from the considered prohibition of the current national criminal law the legislation does not allow to give a proper criminal-legal evaluation of these manifestations.

It is noted that there are no grounds for limiting the range of objects of the analyzed crime to only those green spaces that are located outside populated areas and along railways, since the degree of violation of the corresponding object of criminal law protection does not depend on the location and legal status (belonging to the forest fund) of the objects, but environmental damage that can be caused by their destruction or damage by fire. Because of this, in the improved Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine, it is proposed to point out any green spaces, in particular those located within the boundaries of settlements (parks, gardens, public squares, boulevards, etc.) and not classified as forests in the established order.

It is also argued, in particular with reference to the relevant provisions of foreign criminal legislation, that in the improved version of the analyzed norm it should be about the destruction of any vegetation (as well as its remains) regardless of the place of such actions, and not only on agricultural land.

At the end of the article, promising directions of research in the relevant field are defined.

Keywords: environment, criminal liability, crime, object, place of criminal offense, plant life, forest, forest massifs, stubble, green areas, agricultural land, destruction, damage, arson.

АГРАРНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287996>

U.D.C. 349.41, 349.42

O. G. Khrishcheva, student PhD
Odesa I. I. Mechnikov National University
Economics and Law Faculty
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: Neykova@i.ua

FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPMENT AND LEGAL REGULATION OF THE AGRICULTURAL COOPERATION

The article is devoted to the study of development and legal regulation of the agricultural cooperation in foreign countries. Despite the adoption of the Law of Ukraine «On agricultural cooperation» in the new edition the development of agricultural cooperation continues to be restrained, that indicates the presence of shortcomings in the legislative base.

The relevance of the chosen topic is determined by the fact that nowadays in the conditions of European integration Ukraine needs an urgent solution to solve the problem of modernizing the Ukrainian cooperative legislation, taking into account the world experience, which will ensure the development of Ukrainian agricultural cooperatives.

This article highlights proposals for modernizing the Ukrainian cooperative legislation by using international experience.

The positive experience of Georgia in the field of monitoring the activities of the agricultural cooperatives is proposed to be received by Ukraine. The need to pay attention to the issue of gender equality in the agricultural cooperatives using the example of the Kingdom of Spain is emphasized. The author's concept of «the principle of gender equality and gender integration in the agricultural cooperative» is formed in the article, which is proposed to supplement the cooperative legislation of Ukraine in order to ensure the equality of women and men in the agricultural cooperatives. The article provides the main directions for achieving gender equality and gender integration in agricultural cooperatives (cooperatives). Several approaches or models of the legal regulation of the creation and activity of cooperatives in the world are singled out. The expediency of introducing a model of general legal regulation of the cooperation in Ukraine, which will be based on a single conceptual codified act - the cooperative code of Ukraine, is substantiated.

Keywords: agricultural cooperation, agricultural cooperatives, cooperatives, cooperative legislation, development, principles, gender equality, gender integration, cooperative code, foreign countries.

Problem statement. The development of the agricultural cooperatives in Ukraine continues to be restrained. Not all of the registered agricultural cooperatives in practice carry out economic activities. In our opinion, the main reasons for restraining the development of agricultural cooperation in Ukraine are: weak material base;

shortcomings of the legislative base; insufficient attention to ensuring compliance with gender equality in agricultural cooperatives; low level of the cooperative education of Ukrainians; unbranched system of agricultural advisory services; lack of proper state support for the cooperative sector of the economy; the spread of the coronavirus disease pandemic on the territory of Ukraine; introduction of martial law in Ukraine. In the conditions of the European integration, Ukraine needs an urgent solution to the issue of improving Ukrainian cooperative legislation taking into account world experience, adapting national agricultural producers to working conditions in a globalized economic environment. In this regard, in our opinion, at the current stage, one of the most promising and important areas of research for the development of agricultural cooperation in Ukraine is the study of the experience of development and legal regulation of agricultural cooperation in foreign countries, as well as the further possibility of using this experience to improve the acts of cooperative legislation of Ukraine, which determines the relevance of the chosen research topic.

Analysis of recent research and publications. A contribution to the study of various aspects of the foreign experience of development and legal regulation of the agricultural cooperation was made by O. Sakovska, A. Revutska, L. Smolii, M. Pokalchuk, V. Chorna, Moraru Radu-Adrian and others.

At the same time, the proposed topic is not enough developed in the modern science of land and agricultural law, because the issue of the development and effective functioning of the agricultural cooperation in Ukraine is still unresolved. Ukraine needs an urgent solution to the issue of improving Ukrainian cooperative legislation taking into account world experience.

The purpose of the article is to study the experience of development and legal regulation of the agricultural cooperation of foreign countries and to identify the best world practices for their further application in Ukrainian realities, aimed at the effective development of the system of agricultural cooperation.

Presentation of the basic material. Western Europe is traditionally considered the birthplace of the cooperative movement, as the first production cooperatives arose in France, consumer cooperatives – in England, and credit cooperatives – in Germany.

T. Panevyk rightly notes that «cooperation contributed to the development of many countries of the world, especially Germany, Sweden, Denmark, Holland, Ireland, Italy, Austria, Switzerland, the USA, Japan» [1, p. 275].

It should be emphasized that in 2015 the Federal Republic of Germany nominated the cooperative idea to be added to the Intangible Cultural Heritage of Humanity under UNESCO, which was officially accepted in 2016 [2], which indicates the significance of this phenomenon in the global space.

In the annual report of Cooperatives Europe, the European regional office of the International Cooperative Alliance, for June 2022 - May 2023, there are 250,000 cooperatives in Europe. These cooperatives have a total of 141 million members and employ 5 million people [3].

«The activities of cooperatives in the EU countries are based on the principles of economic democracy, transparency and solidarity with each other and with local rural communities» [4, p. 119].

In most of the developed countries of the world, one of the important factors in the successful development of the agricultural sector of the economy is developed agricultural cooperation.

It is necessary to emphasize that agriculture is a developed and efficiently organized sector in France, which, in particular, involves economic organizations that «include cooperatives, private businesses supplying farmers with inputs and collecting outputs, farmer organisations and interbranch organisations...» [5].

«After the Second World War, the General Law on cooperatives of 1947 had a large impact on shaping the variety of cooperative types in France and provided a general framework to build on the initial legal provisions that had gradually developed in sectors including agriculture, low-cost housing cooperatives, production, worker cooperatives and consumer cooperatives» [6].

2,200 agricultural cooperatives were registered in France as of 2020 [7]. According to the indicators of the World Cooperative Monitor project, created at the initiative of the International Cooperative Alliance, in 2021 French cooperatives were well represented in the Top 300 largest cooperatives in the world, of which 16 are agricultural cooperatives, such as, for example: Agrial (73rd place), In Vivo (84th place), Sodiaal Union (88th place) etc [7].

It is important to highlight that agricultural cooperatives are exempt from income tax in France.

The agricultural cooperation in Finland has quite a significant position. It occupies an important place in the leading sectors of agricultural production of the state.

The main sector of agricultural production is dairy farming, as well as relatively developed poultry farming, fruit and vegetable production, grain farming, etc.

The cooperative movement in Finland took root after the adoption of the first law on cooperatives in 1901. At the same time, the first cooperative in the country was created in 1897 (it was a dairy cooperative).

In Finland, as noted by A. Revutska and L. Smolii: «cooperatives, uniting almost all farmers, provide them with the necessary conditions for production, lending, sales of products and the application of scientific and technical progress achievements in the economic practice» [8, p. 89].

Currently, the activities of cooperatives in Finland are regulated by the special Act on cooperatives 14.6.2013/421, the Act on cooperative banks and other credit institutions in the form of cooperatives 28.12.2001/1504, and the Act on European cooperatives 19.10.2006/906.

The ideas of cooperation do not lose their relevance in Sweden.

Despite the fact that the role of domestic cooperatives in Sweden is gradually decreasing, due to the processes of international consolidation, the influence of the international market, it is important to note that positions of the agricultural cooperatives still remain strong.

Radu-Adrian Moraru emphasizes that «the agricultural cooperative system from Sweden borrowed a great part of the Danish model of agricultural cooperative system, that was modified during time...» [9, p. 44].

«The development of cooperation in Sweden takes place mainly in the field of production supply, agriculture and product storage with a high degree of centralization

and unites 13 national sectoral cooperative associations. This system is headed by the Swedish Agricultural Union...» [1, p. 275].

In Sweden there is a special law on cooperatives, while there is no specific law on agricultural cooperatives.

It is necessary to note the experience of development of the agricultural cooperation in Poland.

On October 29, 1920, the Act on cooperatives was adopted, which in the opinion of Krzysztof Pietrzykowski was «was one of the most outstanding achievements of Polish legislation during the era of the Second Polish Republic and was likely the best cooperative act in the world at the time» [10, p. 54].

The above-mentioned regulatory act was repealed by the Cooperative Law Act of September 16, 1982, which was amended several times.

At the current stage of the functioning of the Polish cooperation «the cooperative...can be exempt from taxes or get a reduction in the tax rate for the construction of new, as well as the reconstruction of existing buildings, improvement of the material and technical base, which are used within the scope of activities defined by the company's charter. Such benefits are granted for a period of up to 5 years from the date of entry of the cooperative into the state register of groups of agricultural producers» [11, p. 342]. Also it should be stressed that a feature of modern agricultural cooperatives in Poland is the active practice of providing informational and advisory services to members of cooperatives regarding procedural issues, changes in legislation, etc. by public officials.

1,122 agricultural cooperatives of various profiles were operating in Georgia as of 2022. In Georgia cooperative legislation consists of the Law of Georgia «On Agricultural Cooperatives» № 816-RS, separate norms of the Law of Georgia «On Entrepreneurs», as well as norms of the Civil Code of Georgia. In particular, in 2013, Resolution № 254 of Georgian government on Rules for granting and revoking the status of an agricultural cooperative was adopted.

It is necessary to note the positive experience of Georgia in the field of monitoring the activities of the agricultural cooperatives.

In 2013, by the order of the Minister of Agriculture of Georgia № 2-206 (currently revoked), the Agricultural Cooperatives Development Agency of Georgia was established in the state as a legal entity under public law in the system of the Ministry of Agriculture of Georgia, which grants the status of an agricultural cooperative and controls its activities in the state.

The goals of this institution included supporting the development of agriculture in Georgia through agricultural cooperatives; social and economic development of the rural areas; implementation of the state aid programs for the agricultural cooperatives and others.

In 2019, Agricultural Cooperatives Development Agency of Georgia was reorganized into the National Agency for Sustainable Rural Development and Agriculture.

In our opinion, for the successful development of the agricultural cooperation, it is advisable for Ukraine to adopt the above-mentioned experience of Georgia.

Cooperatives also play a significant role in the agriculture of the Kingdom of Spain, that is confirmed by the regulation of cooperation on the constitutional level.

Part 2 of Article 129 of the Constitution of Spain provides that «state authorities will effectively promote... through the relevant legislation, cooperative societies» [12].

In 1999, the General Law on Cooperatives 27/1999 was adopted. At the same time, the autonomous communities of Spain, in addition to the autonomous community of the Canary Islands, have also adopted relevant regulatory acts in the field of cooperation, such as the Law on Cooperatives of Andalusia 14/2011, the Law on Cooperatives of Cantabria 6/2013, etc.

In Spain considerable attention is paid to the issue of the agricultural insurance, which is characterized by the effective consolidation of insurance companies, agricultural producers and, above all, the country's government, as well as to the issue of gender equality between women and men in agriculture.

On March 22, 2007, Constitutional Act of Spain 3/2007 for effective equality between women and men was adopted, Article 30 «Rural Development» of which aimed at ensuring effective equality between women and men in agriculture, in particular by introducing «measures designed to enhance women's educational level and training and in particular their employability and inclusion in companies' and associations' management bodies» [13].

It is necessary to emphasize that regulatory acts of Ukraine dedicated to cooperation, in particular agricultural cooperation, do not contain discriminatory norms based on gender, «because they uphold the principles of open membership and equal rights for their members» [14, p. 97], at the same time in practice in the agriculture of Ukraine, in particular in the field of agricultural cooperation, there is a considerable gender gap between women and men.

Recommendation № 193 of the International Labour Organization on Promotion of Cooperatives, which was adopted in 2002, affirms that «Special consideration should be given to increasing women's participation in the cooperative movement at all levels, particularly at management and leadership levels (paragraph 7(3))» [15].

The section «Multiple discrimination and women's rights» of the State strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030 establishes that «the results of the study «Gender aspects, development of the agriculture and rural areas – Ukraine» conducted in 2021 by the Food and Agriculture Organization of the United Nations, indicate limited access to many services, employment and justice for women living in rural areas» [16].

It should also be noted the low level of access to education and employment, limited access to the latest digital technologies, resources, etc.

Lyudmila Shemelynets, Deputy Minister of Agrarian Policy and Food of Ukraine, notes that «in rural areas, the problem of inequality of salaries for women and men is urgent. Women earn 15% less than men for the same work. Due to a number of factors, including limited access to the vast majority of resources, it is difficult for women to realize themselves in the professional sphere» [17].

With the adoption of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» in the new edition, the content of the principles of the formation and operation of agricultural cooperatives, which correspond to international cooperative principles, was fixed and disclosed at the legislative level.

At the same time, in our opinion, the above-mentioned legal act in general, and Article 4 «Basic principles of agricultural cooperation» in particular, do not fully reflect the importance of the issue of gender equality in agricultural cooperatives.

Part 2 of Article 4 of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» establishes the principle of voluntariness and open membership in an agricultural cooperative, an agricultural cooperative association, which includes «the right to join freely the agricultural cooperative, the agricultural cooperative association by any person who... is ready to assume all the responsibilities associated with membership in such a cooperative, cooperative association, non-discriminatory on gender, social, racial, political, religious or other grounds, as well as the right to freely leave such a cooperative, cooperative association» [18].

In our view a one-time mention in the context of the responsibilities of cooperative members of non-discrimination on the basis of gender within the principle of voluntariness and open membership indicates an insufficient level of legislative attention to the issue of gender equality in agricultural cooperatives in Ukraine.

However, it should be emphasized that certain positive changes in cooperative legislation have finally occurred, since the previous edition of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» dated July 17, 1997 did not contain a separate article devoted to the basic principles of agricultural cooperation, only a reference to the fact that general principles in such cooperatives and cooperative associations are regulated by the Law of Ukraine «On Cooperation», which, in turn, still does not contain provisions on gender equality or the prohibition of discrimination on the basis of gender.

We propose to update the cooperative legislation of Ukraine in order to ensure the equality of women and men in agricultural cooperatives (cooperatives) by amending Article 4 (Basic principles of agricultural cooperation) of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation», as well as Article 4 (Basic principles of cooperation) of the Law of Ukraine «On Cooperation» and legislative consolidation of a separate principle of gender equality and gender integration in an agricultural cooperative (cooperative) in order to emphasize its significance in today's realities, the content of which is detailed below.

In our opinion, the principle of gender equality and gender integration in an agricultural cooperative (cooperative) provides for the prevention of discrimination based on gender, ensuring equal rights and opportunities for women and men - members of the agricultural cooperative (cooperative), equal participation of women and men in decision-making, equal pay, equal access to management positions and cooperative education, which will contribute to the realization of gender democracy, justice and parity in agricultural cooperatives (cooperatives).

Unfortunately, as the experts point out, despite the presence of specific laws of Ukraine «On ensuring equal rights and opportunities of women and men», «On the principles of prevention and counteraction of discrimination in Ukraine»... etc., their norms remain mainly declarative.

De Schutter emphasizes that «states must develop and implement gender-sensitive agricultural policies in order to promote real and substantial equality» [19, p. 4].

In our opinion, the main directions for achieving gender equality and gender integration in agricultural cooperatives (cooperatives) should be the development

of an effective action plan to ensure the equality of men and women in agricultural cooperatives (cooperatives); development and implementation of effective state, regional, local programs and projects in the field of agricultural cooperation with mandatory consideration of the issue of gender equality; conducting information and clarification campaigns among members or potential members of agricultural cooperatives on issues of ensuring equal rights and opportunities for women and men at the local, regional, and state levels; providing women with qualified assistance in gaining experience in the field of agricultural cooperation through coaching, mentoring, etc.; increasing the level of awareness of women and men about their rights, ways and tools to combat discrimination based on gender, provided by national legislation, as well as about international standards in the field of protection against gender discrimination, etc.

The legal framework of foreign countries and Ukraine in the field of regulation of agricultural cooperation was formed in different ways.

It should be emphasized that, nowadays, several approaches or models of legal regulation of the creation and operation of cooperatives in the world can be distinguished, namely:

1) unified legislation regulating the creation and activity of all legal entities, including agricultural cooperatives. This approach (model) is not characterized by the presence of a separate legal act dedicated to cooperation and agricultural cooperation in particular. The source of legal regulation in this case is civil codes or acts regulating the activities of legal entities of various organizational and legal forms. In Germany, for example, the source of legal regulation of agricultural cooperatives is the Law «On Industrial and Provident Cooperative Societies» (Genossenschaftsgesetz, GenG). In the Netherlands the activity of agricultural cooperatives is regulated by the provisions of the Civil Code;

2) general legal regulation of cooperation. The specified approach (model) does not provide the existence of a separate profile regulatory act dedicated to the activities of agricultural cooperatives. The legal framework in the field of agricultural cooperation is represented by the Cooperative Code (for example, Portugal) or the Law on Cooperatives/Cooperation (in particular, Poland, Hungary, Lithuania);

3) differentiated legal regulation of cooperation. Sources of legal regulation are represented by separate regulatory acts that regulate the creation and operation of cooperatives depending on their species and branch affiliation (for example, Moldova, Armenia);

4) a comprehensive approach, which is based on a combination of general legal regulation of cooperation with special legal regulation of agricultural cooperation. This approach is used in Ukraine.

The aforementioned gives grounds to conclude that currently there is no uniform approach (model) of legal regulation of cooperation in general and agricultural cooperation in particular in the world.

At the same time, in our opinion, one of the significant shortcomings of the modern legal regulation of agricultural cooperatives in Ukraine is a certain unsystematic nature, because cooperative legislation is not codified, the norms that provide legal regulation of cooperative activities, in particular, agricultural cooperatives, are scattered among many normative acts.

We believe that in order to streamline and improve the legal norms that regulate the creation and operation of cooperatives, in particular, agricultural cooperatives, it is advisable to introduce a model of general legal regulation of cooperatives in Ukraine, which will be based on a single conceptual codified act.

The advantages of the codified act of cooperative legislation of Ukraine, as A. I. Brintsov rightly emphasizes, are «full, comprehensive, detailed and direct regulation... of relations, which eliminates the need to detail its provisions in other legislative acts..., reducing the number of agrarian regulatory acts to a minimum , giving the structure of agrarian legislation a holistic, logically ordered, systemic character...» [20, p. 13].

We emphasize the need for the systematization of legal acts, the norms of which regulate cooperative relations in Ukraine: initially the development of the draft, and later the adoption of the Cooperative Code of Ukraine, which will contain a section filled with legal norms that are of general importance for the creation and operation of all types of cooperatives in Ukraine, and separate sections devoted to the special legal regulation of certain types of cooperatives, in particular, agricultural cooperatives. This act should become the foundation for the further effective implementation of agrarian policy in Ukraine, as it will ensure the completeness, clarity and effectiveness of the normative regulation of cooperative relations, as well as eliminate the unsystematic, which, as V. M. Masin rightly notes, is «the most significant flaw of modern cooperative legislation» [21, p. 39].

Conclusions and proposals. Thus, based on the conducted research, it can be concluded that the agricultural cooperation is actively developing in France, Sweden, Finland, Poland, Georgia, Spain and other states and also characterized by effective legal regulation. At the same time the development of the agricultural cooperatives in Ukraine continues to be restrained. In order to ensure the development of the agricultural cooperation in Ukraine, in our opinion, the national legislation should be improved taking into account the positive world experience.

We propose to provide such measures as:

1) transposition of the positive experience of Georgia in the field of monitoring the activities of the agricultural cooperatives in Ukrainian cooperative legislation;

2) updating the cooperative legislation of Ukraine in order to ensure the equality of women and men in agricultural cooperatives (cooperatives) by amending Article 4 (Basic principles of agricultural cooperation) of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation», as well as Article 4 (Basic principles of cooperation) of the Law of Ukraine «On Cooperation» and legislative consolidation of a separate author's principle of gender equality and gender integration in an agricultural cooperative (cooperative);

3) development and implementation of the directions for achieving gender equality and gender integration in agricultural cooperatives (cooperatives) such as effective state, regional, local programs and projects in the field of agricultural cooperation with mandatory consideration of the issue of gender equality, providing women with qualified assistance in gaining experience in the field of agricultural cooperation through coaching, mentoring, increasing the level of awareness of women and men about their rights etc.

4) development of the draft, and later the adoption of the Cooperative Code of Ukraine, which will contain a section filled with legal norms that are of general

importance for the creation and operation of all types of cooperatives in Ukraine, and separate sections devoted to the special legal regulation of certain types of cooperatives, in particular, agricultural cooperatives.

References

1. Panevnyk, T. M., Bolgarova, N. K. (2009). Historical experience and modern aspects development of cooperation in APK. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6 (1), 274-279 [in Ukrainian].
2. Germany. Key figures. Legal framework. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/germany#legal>
3. Cooperatives Europe. Annual report: June 2022 – May 2023. URL: https://coopseurope.coop/wp-content/uploads/2023/06/COOPERATIVES-EUROPE-ANNUAL-REPORT_2023.pdf
4. Sakovska, O. (2020). Agricultural cooperation: experience of foreign countries for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(1), 118-124. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-118-124>
5. Opportunities for trade and collaboration in the agri tech sector in France. November 2020. URL: <https://www.rvo.nl/files/file/2022/01/AgTech-Studie-Frankrijk-nov-2020.pdf>
6. France. Key figures. Legal framework. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/france>
7. Survey of cooperatives. Summary. 2022 edition. Coop FR. URL: <https://www.entreprises.coop/system/files/inline-files/CoopFR-Synthese2022-ENG-new.pdf>
8. Revutska, A. O., Smolii, L. V. (2019). Current state and development of agricultural cooperation in the context of globalization: external experience for Ukraine. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 25 (2), 87-90 [in Ukrainian].
9. Moraru Radu-Adrian (2018). The cooperative system from Sweden agriculture: main features and evolution. *Lucrări Științifice*, 61 (1). 43-48.
10. Krzysztof Pietrzykowski (2022). A century of codification of the cooperative law in Poland. *Studia Prawnicze Kul*, 4 (92), 51-63.
11. Pokalchuk, M. Yu, Chorna, V. V (2021). Legal problems of development of agricultural cooperation in the conditions of European integration. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 10, 340-342 [in Ukrainian].
12. Spanish Constitution. URL: <http://surl.li/lewrw>.
13. Constitutional Act of Spain 3/2007 of 22 March for effective equality between women and men. URL: https://www.coe.int/t/pace/campaign/stopviolence/Source/spain_constitutionalact3_2007_en.pdf
14. ABC of working women's rights and gender equality (2010). Geneva: International Labor Office [in Ukrainian].
15. *Recommendation № 193 of the International Labour Organization on Promotion of Cooperatives*. URL: <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>
16. The Government has approved the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030. Government portal. URL: <http://surl.li/leulu>
17. Women in rural areas receive 15% less salary than men. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhinki-u-silskij-miscevosti-otrimuyut-na-15-menshu-zarplatnyu-nizh-choloviki-lyudmila-shemelinc>
18. On agricultural cooperation: Law of Ukraine dated 21 July 2020 № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> [in Ukrainian].
19. Burtak, S., Nechyporenko, L., Rudenko, M. et al. (2013). Expanding the rights and opportunities of rural women: development of gender-sensitive legislation and national programs. Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
20. Brintsov, A. I. (2018). Codification of agrarian legislation of Ukraine: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NUBiP Ukraine [in Ukrainian].
21. Masin, V. M. (2008). Problems of legal support for the development of agricultural service cooperatives. Doctor's thesis. Kyiv: NAU [in Ukrainian].

Список використаної літератури:

1. Паневник Т. М., Болгарова Н. К. Историчний досвід та сучасні аспекти розвитку співпраці в АПК. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 6 (1). С. 274-279.
2. Germany. Key figures. Legal framework. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/germany#legal>
3. Cooperatives Europe. Annual report: June 2022 – May 2023. URL: https://coopseurope.coop/wp-content/uploads/2023/06/COOPERATIVES-EUROPE-ANNUAL-REPORT_2023.pdf
4. Sakovska O. Agricultural cooperation: experience of foreign countries for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6(1). P. 118-124.
5. Opportunities for trade and collaboration in the agri tech sector in France. November 2020. URL: <https://www.rvo.nl/files/file/2022/01/AgTech-Studie-Frankrijk-nov-2020.pdf>
6. France. Key figures. Legal framework. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/france>
7. Survey of cooperatives. Summary. 2022 edition. Coop FR. URL: <https://www.entreprises.coop/system/files/inline-files/CoopFR-Synthese2022-ENG-new.pdf>
8. Ревуцька А. О., Смолій Л. В. Сучасний стан і розвиток сільськогосподарської кооперації в контексті глобалізації: зарубіжний досвід для України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 25(2). С. 87-90.
9. Moraru Radu-Adrian (2018). The cooperative system from Sweden agriculture: main features and evolution. *Lucrări Științifice*, 61 (1). 43-48.
10. Krzysztof Pietrzykowski. A century of codification of the cooperative law in Poland. *Studia Prawnicze Kul*. 2022. Vol. 4 (92). P. 51-63.
11. Покальчук М. Ю., Чорна В. В. Правові проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в умовах євроінтеграції. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 340-342.
12. Spanish Constitution. URL: <http://surl.li/lewrw>
13. Constitutional Act of Spain 3/2007 of 22 March for effective equality between women and men. URL: https://www.coe.int/t/pace/campaign/stopviolence/Source/spain_constitutionalact3_2007_en.pdf
14. Азбука прав працюючих жінок і гендерної рівності. 2-е вид. Женева: Міжнародне бюро праці, 2010. 244 с.
15. Recommendation № 193 of the International Labour Organization on Promotion of Cooperatives. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
16. Урядом схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. Урядовий портал. URL: <http://surl.li/leulu>
17. Жінки у сільській місцевості отримують на 15% меншу зарплатню ніж чоловіки. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhinki-u-silskij-miscevosti-otrimuyut-na-15-menshu-zarplatnyu-nizh-choloviki-lyudmila-shemelinec>
18. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>
19. Буртак С., Нечипоренко Л., Руденко М. та інші. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка гендерночутливого законодавства та національних програм. К.: ФОП Москаленко О. М., 2013. 64 с.
20. Брінцов А. І. Кодифікація аграрного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2018. 28 с.
21. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2008. 198 с.

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

О. Г. Хрищева, аспірантка
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: Neykova@i.ua

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Резюме

У статті проведено комплексне дослідження розвитку та правового регулювання сільськогосподарської кооперації у зарубіжних країнах. Незважаючи на прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в новій редакції, розвиток сільськогосподарської кооперації продовжує стримуватись, що свідчить про наявність недоліків у законодавчій базі. Актуальність обраної теми зумовлюється тим, що сьогодні в умовах євроінтеграції Україна потребує невідкладного вирішення проблеми модернізації українського кооперативного законодавства з урахуванням світового досвіду, що забезпечить розвиток української сільськогосподарської кооперації. У статті висвітлено пропозиції щодо модернізації українського кооперативного законодавства з використанням міжнародного досвіду. Запропоновано реціпіювати позитивний досвід Грузії у сфері моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів. Наголошено на необхідності приділення уваги питанню гендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах на прикладі Королівства Іспанія. У статті сформовано авторське визначення «принципу гендерної рівності та гендерної інтеграції в сільськогосподарському кооперативі», яким пропонується доповнити кооперативне законодавство України з метою забезпечення рівноправності жінок і чоловіків у сільськогосподарських кооперативах. Сформовано основні напрямки досягнення гендерної рівності та гендерної інтеграції в сільськогосподарських кооперативах (кооперативах). Виокремлено декілька підходів або моделей правового регулювання створення та діяльності кооперативів у світі. Обґрунтовано доцільність запровадження моделі загального правового регулювання кооперації в Україні, яка базуватиметься на єдиному концептуальному кодифікованому акті – кооперативному кодексі України.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарські кооперативи, кооперативи, кооперативне законодавство, розвиток, принципи, гендерна рівність, гендерна інтеграція, кооперативний кодекс, зарубіжні країни.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287997>

УДК 341.22:349.6

Т. Р. Короткий, канд. юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»
пров. Несторівський, 4, Київ, 04053, Україна
e-mail: tymur_korotkyi@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3201-4610>

З. В. Тропін, канд. юрид. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Кафедра міжнародного права
вул. Юрія Ілленка, 36/1, Київ, 04119, Україна
e-mail: zakhar.tropin@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2533-6451>

ЮРИСДИКЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ ТА ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розкриті особливості застосування юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності при розгляді українськими судами цивільних позовів проти РФ щодо стягнення шкоди, завданої агресією проти України.

Встановлено, що проблематика застосування юрисдикційного та майнового імунітету щодо державної власності судами України в контексті збройної агресії РФ проти України має два рівня: міжнародний та національний, оскільки відповідні рішення застосовуватимуться в Україні, виконуватимуться в іноземних державах та можуть бути використані при реалізації міжнародного компенсаційного механізму.

Проте українське законодавство, на відміну від загальносвітових тенденцій, закріплює концепцію абсолютного імунітету, що ускладнює зняття імунітету з РФ при розгляді зазначеної категорії справ. Доведена необхідність внесення відповідних змін до Закону України «Про міжнародне приватне право» та розробка спеціального законодавства щодо переслідування держави-агресора в цивільних провадженнях. Крім того, є доцільним приєднання України до Європейської конвенції про імунітети держав 1972 р. та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р.

Доведено, що практика застосування Україною концепції «деліктного винятку» та доктрини «чистих рук» у справах щодо відшкодування збитків від агресії проти України фактично призводить до появи нового винятку з імунітету держав – держава не може користуватись імунітетом у справах, пов'язаних з вчиненими нею міжнародними злочинами.

З'ясовано, що процесуальні складнощі у справах щодо відшкодування шкоди від агресії РФ проти України зумовлені як фактичною ситуацією, так і відсутністю

спеціального законодавства, яке б врегулювало процедурні аспекти участі держави-агресора в провадженнях.

Розроблені рекомендації щодо подолання таких процесуальних складнощів. Зокрема, зазначено:

- по-перше, судові рішення мають вибудовуватись від загального до конкретного задля уникнення можливої критики в їх дискримінаційності, а сама аргументація зосереджуватись на «деліктному винятку» та доктрині «чистих рук»;

- по-друге, у справах за участю РФ варто дотримуватись строків та способів повідомлення, передбачених Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., з урахуванням відповідних положень процесуального законодавства України;

- по-третє, відповідачем у справах є РФ в особі Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ, а повідомлення та інші процесуальні документи мають направлятись через найближче дипломатичне представництво РФ в інших державах;

- по-четверте, в кожній справі необхідно зазначати докази участі представників РФ у заподіянні шкоди, у зв'язку із збройним конфліктом;

- по-п'яте, справи щодо відшкодування шкоди, внаслідок агресії РФ можуть охоплювати лише державне майно Російської Федерації, а також, за певних умов, її державних підприємств.

Ключові слова: агресія РФ проти України, міжнародна відповідальність, вирішення міжнародних спорів, імунітет держави, міжнародне економічне право, міжнародне інвестиційне право, міжнародне кримінальне право.

Постановка проблеми. Агресія Російської Федерації проти України призвела до актуалізації проблеми імунітетів та їх подолання. Вона має декілька аспектів: це юрисдикційний імунітет держави-агресора, зокрема імунітет від судових проваджень; це імунітет державної власності агресора в частині компенсації шкоди від агресії; це імунітети посадових осіб держави (і особливо вищого політичного керівництва) в контексті міжнародної та національної кримінальної відповідальності; і загалом - відповідальність РФ та її керівництва за злочини, скоєні на території та проти України, відшкодування шкоди спричиненої їх вчиненням.

Зазначені вище приклади є практичною ілюстрацією того, що концепція імунітету в міжнародному праві має багато складових: дипломатичний та консульський імунітет, імунітет найвищих посадових осіб, імунітет державної власності та юрисдикційний імунітет. Останній в законодавчій та правозастосовній практиці України прийнято називати судовим.

З практичної точки зору, на національному рівні найбільшу кількість запитань викликали (1) проблеми застосування / не застосування судами України імунітету у кримінальних справах щодо притягнення посадовців РФ за злочини, вчинені на території чи проти України, та (2) проблеми подолання юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності під час розгляду цивільних позовів проти РФ щодо стягнення шкоди, завданої агресією проти України.

Саме ці дві категорії справ отримали найбільший резонанс в українському суспільстві. Дипломатичний та консульський імунітети стосуються лише діяльності іноземних представництв, а тому залишаються поза увагою цього

дослідження, особливо враховуючи, що Україна розірвала дипломатичні відносини з Російською Федерацією. Відповідно, з вищезазначеного переліку в цьому контексті варто розглядати лише імунітет найвищих посадових осіб та юрисдикційний імунітет і імунітет державної власності (надалі в тексті для спрощення посилання – юрисдикційний та майновий імунітет). Означені імунітети є доволі великими і різноплановими темами для того, щоб їх розкривати в межах одного дослідження, тому ця стаття буде присвячена лише одному із зазначених імунітетів, а саме - юрисдикційному та майновому імунітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема юрисдикційних імунітетів та імунітету державної власності на достатньому рівні досліджена в доктрині міжнародного права в теоретичному сенсі [21] та в практичній площині кодифікації та застосування на міжнародному та національному рівнях [2]. Але практично відсутні дослідження особливостей застосування цього інституту міжнародного права в правовій системі держави-жертви щодо компенсації шкоди, викликаной діями держави-агресора.

Практика розгляду цивільних позовів проти РФ щодо стягнення шкоди, завданої агресією проти України, свідчить, що питання юрисдикційних та майнових імунітетів доволі жваво обговорюються в практичній площині саме судами України, але на жаль без застосування в повному обсязі інструментарію міжнародного права, який в даному випадку є визначальним. Представлені в науковій літературі та професійному дискурсі тези зводяться до необхідності виопрацювання єдиного підходу до розуміння наявності/відсутності імунітету у держави-агресора по справам, щодо заподіяння шкоди внаслідок агресії. Таким чином, подолання юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності при розгляді цивільних позовів проти РФ щодо стягнення шкоди, завданої агресією проти України, потребує розробки практичних рекомендацій для їх реалізації правозастосовними органами України.

Мета статті. Метою даної публікації є, по-перше, визначення змісту та можливості застосування юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності в правовій системі України до компенсації шкоди, спричиненої агресією РФ проти України, по-друге, виробка практичних рекомендацій щодо подолання юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності при розгляді цивільних позовів проти РФ щодо стягнення шкоди, завданої агресією проти України.

Виклад основного матеріалу. Російська Федерація розпочала і продовжує проти України збройну агресію, що порушує основи міжнародного правопорядку та основоположні принципи та норми міжнародного права. Ці порушення вимагають адекватної відповідальності держави-агресора. Одним з інструментів такої відповідальності має бути обов'язок матеріального відшкодування шкоди, спричиненою агресією та іншими міжнародними злочинами, вчиненими РФ.

Спільно з партнерами, Україна не просто обговорює, а вже розпочала імплементацію міжнародного механізму компенсації збитків, завданих агресією Російської Федерації, створення якого передбачено Резолюцією ГА ООН від 14 листопада 2022 року «Сприяння правовому захисту та репараціям внаслідок агресії проти України» [18]. Одним із кроків у цьому напрямку є створення Міжнародного реєстру збитків, як одного з елементів майбутнього міжнародного

механізму компенсації збитків. Як очікується, до кінця року реєстр запрацює в повному обсязі.

Але механізми компенсації напряму пов'язані з юрисдикційними імунітетами та імунітетами державної власності як інститутом міжнародного права, що забезпечує сталість сучасного міжнародного правопорядку. В його стабільності зацікавлені всі суб'єкти міжнародних відносин. І саме юрисдикційні імунітети та імунітети державної власності є одними з наріжних каменів, що забезпечують цю стабільність.

При створенні міжнародного механізму компенсації збитків, заподіяних Україні агресією РФ, питання юрисдикційних імунітетів та імунітетами державної власності буде врегульовано відповідною міждержавною угодою. Натомість питання залишається відкритим, якщо говорити про національний правопорядок України. Для того, щоб наші дії були сприйняті на міжнародній арені – в політичному та юридичному сенсах, важливим є правильно підійти до питання імунітетів, насамперед, на національному рівні.

Викладені міркування автори вважають такими, що на їхню думку, можуть стати корисними у вибудовуванні сталої, аргументованої практики судів України у справах щодо відшкодування шкоди внаслідок агресії Російської Федерації. Позиція правової системи нашої держави матиме довготривалі наслідки – саме Україна тут та зараз фактично змінює міжнародне право та практику його застосування, а рішення національних судів України, в подальшому, впливатимуть на розвиток доктрини міжнародного права та його правозастосування з питань імунітетів.

Імунітети держави та її посадових осіб є відображенням основоположного для існування сучасного міжнародного правопорядку принципу суверенітету. Це впливає з принципу суверенної рівності держав та є реалізацією історичного принципу *par in parem non habet imperium* («рівний над рівним влади не має»). В силу цього, влада однієї держави не може поширюватись на іншу державу.

Іншими словами, імунітет держави означає виключення однієї держави, її органів та майна з-під юрисдикції державних органів іншої держави, а також те, що законодавча, виконавча та судова влади однієї держави не мають права ухвалювати владні рішення щодо іншої держави.

Концепції реалізації юрисдикційного та майнового імунітету дві: абсолютна та функціональна. Відповідно до абсолютної концепції держава завжди користується імунітетом і не може бути його позбавлена, окрім як за своєю згодою. Відповідно до функціональної концепції держава може бути позбавлена імунітету в певних випадках, головним з яких є участь у приватноправових відносинах. Саме ця концепція наразі є переважаючою в національних юрисдикціях держав та підтримується міжнародним правом [4].

Вона знаходить відображення у вигляді норм універсального звичаєвого міжнародного права, які були кодифіковані та втілені в Європейській конвенції про імунітети держав 1972 р. (ухвалена Радою Європи 16 травня 1972 року) [14] та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р. (ухвалена резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 року) [17].

Але перша не вступила в дію [20], а друга – укладена обмеженим колом держав [13]. Проте ці дві конвенції розглядають як кодифікація звичаїв міжнародного

права з питань, і саме в цьому вигляді доволі активно застосовуються як державами так і міжнародними судовими установами.

Прикладами застосування та тлумачення цього принципу у міжнародній судовій практиці є, зокрема, рішення Міжнародного Суду ООН (*Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece Intervening)*) [16], та рішення ЄСПЛ (*Jones and others v. The United Kingdom*, nos. 34356/06 and 40528/06, 14 January 2014) [15].

Міжнародно-правовий принцип імунітету держав є діючим та обов'язковим для України навіть за умов, що Україна (як і РФ) не є учасницею вказаних Конвенцій.

Застосування вищезазначених конвенцій у справах щодо стягнення шкоди спричиненої російською агресією є необхідним з огляду на те, що вони містять міжнародновизнані матеріальні та процесуальні стандарти застосування юрисдикційного та майнового імунітету. Зокрема, саме цим шляхом пішов Верховний Суд України у відомій справі № 308/9708/19 [12].

Розглянемо логіку та аргументацію Верховного Суду України у цій справі через призму підходів та стандартів застосування юрисдикційних імунітетів та імунітетів державної власності РФ.

Позивачка, діючи у власних інтересах і від імені малолітніх дітей, звернулася до суду з позовом до РФ про відшкодування моральної шкоди, завданої їй та її дітям у зв'язку із загибеллю її чоловіка й батька її дітей унаслідок збройної агресії РФ на території України.

Зосередимось на позиції тільки Верховного Суду України, який виступав у якості касаційної інстанції. Ухвалюючи рішення на користь позивачки, Верховний Суд виходив із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник у громадянина України на території України (навіть з іноземною державою, зокрема РФ) може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Крім того, Суд зазначив, що необхідною умовою дотримання принципу «рівний над рівним не має влади і юрисдикції» є взаємне визнання суверенітету країни, тож «...коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає» [12].

Таким чином, будь-який суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначена РФ, має право ігнорувати імунітет цієї держави. Суд України може розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ за позовом, поданим проти держави-агресора.

Але з практичної точки зору, важливо розглянути питання застосування та виконання рішень українських судів, пов'язаних з імунітетом, в іноземних державах. Не викликає сумнівів, що вони можуть і повинні ставати предметом виконання в інших юрисдикціях, а також можливо будуть використовуватися в запущеному міжнародному механізмі компенсації збитків внаслідок російської агресії. Проте в кожному з цих випадків рішення українських судів можуть стати предметом детального аналізу на предмет правомірності їх винесення. І тут не варто виключати виникнення певних проблем, аналіз та дослідження яких можуть допомогти розробити практичні рекомендації, впровадження яких

мінімізують шанси невизнання рішень українських судів щодо стягнення шкоди з РФ, завданої агресією проти України в іноземних юрисдикціях.

На національному рівні головною перепоною для винесення рішень про стягнення збитків, завданих російською збройною агресією, і подолання юрисдикційного та майнового імунітету залишається стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право». В статті йдеться, що *«участь іноземної держави у судових справах, а також будь-які процесуальні заходи щодо її майна, можливе лише за її згодою, якщо інше не передбачено міжнародним договором або законом України»* [8].

На початку статті ми не дарма нагадали про абсолютну та функціональну концепції юрисдикційного та майнового імунітету. Адже українське законодавство фактично досі закріплює концепцію абсолютного імунітету, що не відповідає сучасним тенденціям застосування принципу юрисдикційного та майнового імунітету на національному рівні.

Тривалий час саме ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» була причиною відмови у прийнятті до розгляду судами України справ про відшкодування шкоди через агресію РФ.

Крім того, частково питань юрисдикційного та майнового імунітету Російської Федерації також стосуються закони України «Про санкції» [10], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6], «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [9], «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [7].

В своїй сукупності ці нормативні акти фактично позбавляють РФ майнового імунітету коли мова йде про арешт та конфіскацію її активів у державну власність. Іншими словами ці спеціальні по відношенню до статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» закони України вже закріпили, що РФ та її майно не користується імунітетом в Україні. Таким чином, вони можуть стати нормативною основою подолання юрисдикційного імунітету та імунітету державної власності РФ у цивільних справах, які стосуються відшкодування шкоди, спричиненою агресією РФ проти України. При цьому теоретичною та фактичною основою залишаються факт агресії РФ проти України, як діяння, що протирічить основоположним нормам міжнародного права. Останнє твердження міститься в обґрунтуванні позиції Верховного Суду України у справі № 308/9708/19.

Додатково позиція Верховного Суду у справі № 308/9708/19 згодом була підтверджена та уточнена рішенням від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц [11]. Утім, і тут певні моменти залишаються, на наш погляд, не до кінця або нечітко сформульованими та потребують додаткового обґрунтування.

На наш погляд, судам України варто приділяти особливу увагу аргументованості своєї позиції у справах, де РФ позбавлятиметься юрисдикційного та/або майнового імунітету. Зміст таких судових рішень має

створювати мінімальні перепони при їх виконанні в іноземних державах або можливому використанні в міжнародному механізмі компенсації збитків, спричинених російською агресією.

Проаналізувавши вказані рішення Верховного Суду України, можна виділити наступні блоки аргументів на користь подолання юрисдикційного та майнового імунітету Російської Федерації на противагу приписам статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

1. Підтримка юрисдикційного імунітету позбавить громадян України та осіб, які проживають на території України, права ефективного доступу до суду з метою захисту їх прав. Це буде суперечити положенням п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Російській Федерації відповідно має бути відмовлено в юрисдикційному та майновому імунітеті.

2. Імунітет не надається державі у справах, що пов'язані зі завданням шкоди здоров'ю, життю та майну (так званий «деліктний виняток»). Це положення виходить зі звичаєвого міжнародного права кодифікованого, серед іншого, Конвенцією ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності та Європейською конвенцією про імунітети держав. Своїми діями РФ спричинила шкоду здоров'ю, життю та майну громадян України та осіб, які проживають на території України, відповідно, Російська Федерація не може користуватись імунітетом у цій категорії позовів.

3. Надання імунітету Російській Федерації несумісне із зобов'язаннями України за Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму, зокрема, положеннями статті 8, яка передбачає, що Україна зобов'язана створити механізми компенсації жертвам злочинів тероризму. Відсутність подібного механізму не може бути підставою для відмови у захисті такого права загальними засобами, передбаченими законом, у тому числі, шляхом звернення до суду.

4. Російська Федерація не може користуватись імунітетом у відносинах з Україною оскільки імунітет базується на принципі суверенної рівності держав. РФ, вчинивши агресію проти України, порушила основоположні принципи міжнародного права та вийшла за межі свого суверенітету.

Аргументи виглядають доволі переконливими. Проте навіть вони не позбавлені певних недоліків. Зокрема:

а) не вирішують повністю проблеми абсолютного імунітету прямо передбаченого статтею 79 Закону України «Про міжнародне приватне право»;

б) аргумент щодо порушення РФ основоположних принципів міжнародного права видається незавершеним і не містить головної тези про те, що РФ вчинила міжнародний злочин – агресію, і повинна понести відповідальність за шкоду від його вчинення, а не користуватись захистом міжнародного права.

Перша проблема частково вирішена вищезазначеною аргументацією рішень Верховного Суду України. Але ці аргументи зосереджені на тому, чому РФ не може мати юрисдикційного або майнового імунітету, проте не містять положень, чому стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» не повинна застосуватись.

В цій частині можна запропонувати додатковий аргумент, можливості якого прямо передбачені частиною 1 статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає можливість не застосовувати юрисдикційний імунітет лише якщо це дозволено міжнародним договором або законом України, чи за згодою іноземної держави. Відповідно, аргументація вищезазначених судових рішень може бути підсилена застосуванням відповідних положень Законів України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Серед іншого ці закони передбачають примусове вилучення майна Російської Федерації та її резидентів (стаття 2 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів») та обов'язок РФ в повному обсязі відшкодувати шкоду завдану державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства (стаття 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Зрозуміло, що зазначені положення прямо не стосуються застосування / не застосування імунітету у справах, пов'язаних з відшкодуванням шкоди завданої внаслідок агресії Російської Федерації. Проте вони є очевидним свідченням того, що у зв'язку зі збройною агресією РФ, Україна на законодавчому рівні позбавила її юрисдикційного та майнового імунітету на своїй території. Тому ці положення можуть бути застосовані до всіх спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди завданої внаслідок агресії Російської Федерації в силу аналогії закону передбаченого статтею 10 Цивільного процесуального кодексу України. Таким чином, відповідні приписи статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо обов'язкової наявності міжнародного договору або закону України, який би дозволяв не застосовувати майновий та юрисдикційний імунітет, будуть виконані.

Друга із зазначених проблем стосується незавершеності аргументації Верховного Суду України у вищезазначених рішеннях щодо того, що Російська Федерація не може користуватись імунітетом у відносинах з Україною оскільки імунітет базується на принципі суверенної рівності держав, а РФ, вчинивши агресію, порушила основоположні принципи міжнародного права та вийшла за межі свого суверенітету. Незавершеність аргументації в цій частині проявляється у відсутності концепції, яку намагається застосувати Верховний Суд наводячи ці міркування. Видається, що ці міркування Верховного Суду підводять до концепції «чистих рук», але вона не зазначається в тексті, як аргумент для ненадання майнового та юрисдикційного імунітету Російській Федерації.

Нагадаємо, що відповідно до концепції «чистих рук» ніхто не може отримати зиск від вчиненого правопорушення [19]. Зазначена концепція фактично є загальним принципом права і, хоча вона не застосовується в міжнародному праві, є широко визнаною на національному рівні державами у світі [19]. Зокрема, вона активно застосовується державами прецедентної системи права. Застосування цієї концепції, як підстави відмови у наданні майнового та

юрисдикційного імунітету Російській Федерації не лише стало б логічним завершенням відповідних аргументів Верховного Суду України, але й вивело б аргумент агресії РФ, як підстави позбавлення її імунітету, на перший план поряд з усіма іншими аргументами, зазначеними у вищезазначених рішеннях Верховного Суду України. Іншими словами, в цьому випадку основним аргументом позбавлення імунітету РФ став би не деліктний виняток, а агресія – як порушення імперативних норм міжнародного права та міжнародний злочин вчинений Російською Федерацією та її військово-політичним керівництвом.

У зв'язку з цим, взагалі доречно говорити про те, що при застосуванні до міжнародних злочинів доктрина «чистих рук» фактично призводить до появи нового винятку з імунітету держав – держава не може користуватись імунітетом у справах, пов'язаних з вчиненими нею міжнародними злочинами. Фактично такий принцип став би узагальненим втіленням як концепції «деліктного винятку», так і концепції «чистих рук» по цій категорії справ.

Варто зазначити, що законодавча практика держав світу поступово рухається в цьому напрямку. Так, в Канаді влітку минулого року був прийнятий закон, який дозволяє конфіскувати майно держав та приватних осіб, які вчинили значні порушення міжнародного правопорядку, прав людини або значні корупційні порушення [5]. Тобто мова йде про позбавлення держав майнового імунітету. Відповідний законопроект розроблений в Естонії. Великобританія та ЄС також вивчають цей досвід [5].

Разом із матеріальною проблемою, подолання юрисдикційного та майнового імунітету РФ у справах щодо відшкодування шкоди від її агресії проти України, українські суди також стикнулись з певними процесуальними складнощами. Вони зумовлені як фактичною ситуацією (наприклад, відсутністю дипломатичних відносин України та РФ з огляду на наявний збройний конфлікт), так і відсутністю спеціального законодавства, яке б врегульовувало процедурні аспекти участі держави-агресора в провадженні.

Дотримання процесуальних стандартів судового провадження є вкрай важливим, якщо ми говоримо про можливе наступне виконання рішень українських судів в іноземних державах. Недотримання таких стандартів може бути витлумачено як відсутність справедливого та неупередженого судочинства в Україні і стати підставою для відмови у виконанні рішення українського суду.

За відсутності відповідного законодавства в Україні найкращим виходом із ситуації було би дотримання мінімальних процедурних стандартів по цій категорії справ, передбачених міжнародним правом, – за умови не порушення процесуального законодавства України.

Певні процедурні стандарти у справах, що пов'язані з імунітетом, містяться у згадуваних вище Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року та Європейській конвенції про імунітет держав 1972 року. Реалізація положень цих конвенцій унеможливить ймовірний аргумент про те, що Україна не забезпечує стандартів правосуддя у цій категорії справ.

Які рекомендації та пропозиції варто навести з цього приводу?

1. Судові рішення мають вибудовуватись від загального до конкретно-го. Іншими словами аргументація суду має наводитись не проти Російської Федерації, а як загальні міркування щодо теорії та практики права, щодо по-

збавлення імунітетів держави-агресора (варто мати на увазі, що відповідно до міжнародного права державою-агресором щодо України є також і Білорусь [3]), і лише після цього застосування відповідних висновків до ситуації з РФ. Така логіка побудови рішень є обов'язковою з тим, щоб уникнути можливих закидів у дискримінаційності судової практики України по цій категорії справ. Зокрема, логіка вищезазначених рішень Верховного Суду України вибудована саме за таким принципом.

2. Аргументи Верховного Суду України, висловлені у відповідних рішеннях, мають зазначатись в повному обсязі з акцентом на «деліктному винятку» та на доктрині «чистих рук».

3. Відповідно до статті 21 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., за певними видами майна закріплюється повний імунітет, який не може бути порушений. Тому у разі необхідності окремого звернення до цього питання варто спеціально зазначати, що майно дипломатичних та консульських установ, а також військове майно, користується імунітетом в будь-якому випадку. Це не означає, що Україна, як держава не може привласнювати військове майно РФ в умовах збройної агресії. Таке майно є законним трофеєм відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, проте воно не може бути предметом судових проваджень. Питання щодо можливості стягнення золотовалютних резервів та культурних цінностей має адресуватись окремо, оскільки таке майно знаходиться під особливим захистом вищезазначених конвенцій. Проте у випадку російської агресії на підставі вказаних міркувань (зокрема доктрини «чистих рук») вочевидь на нього не може поширюватись імунітет. Серед іншого, – через масове привласнення та знищення РФ культурної спадщини України та дії проти нашої фінансової системи.

4. З огляду на особливість предмету таких справ, а також враховуючи, що відповідальність резидентів Російської Федерації за участь в агресії проти України вирішується окремо законодавством України через відповідні санкційні механізми, справи щодо відшкодування шкоди внаслідок агресії РФ можуть охоплювати лише державне майно Російської Федерації, а також, за певних умов, її державних підприємств.

5. Для унеможливлення відмови у виконанні цих рішень в іноземних юрисдикціях на підставі незабезпечення можливості участі РФ у справах щодо відшкодування шкоди, завданої агресією проти України, судам України варто дотримуватись строків та способів повідомлення, передбачених зазначеними Конвенціями. Зрозуміло, з урахуванням відповідних положень процесуального законодавства України.

Відповідно до статті 22 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., направлення будь-яких повідомлень (якщо міжнародними угодами не передбачено інше) здійснюється шляхом їх направлення Міністерству закордонних справ через звичайні дипломатичні канали. Вручення таких документів вважається здійсненим з моменту їх отримання МЗС відповідної держави. Такі документи мають супроводжуватись перекладом на офіційну мову відповідної держави.

Згідно з положеннями статті 23 Конвенції 2004 р., у випадках заочного розгляду справи: 1) судові рішення може бути винесено якщо пройшло не

менше 4 місяців з моменту, коли документи про початок провадження були вручені або вважаються врученими відповідно до вимог Конвенції 2004 р.; 2) таке судове рішення має бути направлено у спосіб передбачений статтею 22 Конвенції 2004 р.

У випадку заочного рішення проти держави, строк для подачі заяви про його скасування (фактично апеляційне оскарження) не може становити менше ніж 4 місяці від дати, коли таке рішення було отримано або вважається отриманим відповідною державою.

6. Незалежно від того, який суб'єкт завдав шкоди, відповідачем є Російська Федерація в особі Міністерства юстиції РФ та Міністерства закордонних справ РФ. Комунікація у вигляді направлення повідомлень, матеріалів справи та інших процесуальних документів здійснюється через посольство РФ.

Враховуючи розірвані дипломатичні відносини між Україною та Російською Федерацією [1], зазначена комунікація має здійснюватись через найближче доступне дипломатичне представництво РФ в інших державах.

Виходячи із вищезазначених положень Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., повідомлення шляхом розміщення відповідних оголошень на сайтах судової влади України не можуть вважатись належним виконанням обов'язку повідомити іноземну державу про її участь в провадженні.

7. Відповідні рішення судів України повинні розглядати докази участі представників РФ у заподіянні шкоди у кожній окремій справі, враховуючи конкретні обставини та події.

У разі неможливості цього зробити, варто зазначити відповідні положення статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо обов'язку РФ в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, з посиланням на аналогію закону, передбачену статтею 10 Цивільного процесуального кодексу України, за необхідності.

Це є необхідним, оскільки стандарти правосуддя вимагають доведення спричинення шкоди винуватою особою, або підстав чому цього не треба робити у відповідній правовій системі чи відповідній ситуації.

Запропоновані міркування є лише пропозиціями, які, на думку авторів, можуть стати корисними у вибудовуванні сталої та аргументованої практики судів України у справах щодо відшкодування шкоди завданої внаслідок агресії Російської Федерації з тим, щоб забезпечити їх авторитетність не лише в Україні але й за кордоном і щоб такі рішення стали вагомою основою у стягненні з РФ шкоди, яку вона спричинила в межах агресії проти України.

Висновки і пропозиції. 1. Проблематика застосування юрисдикційного та майнового імунітету щодо державної власності судами України в контексті збройної агресії РФ проти України має два рівня: міжнародний та національний. Варто усвідомлювати, що рішення українських судів, пов'язані з імунітетом: (1) застосовуватимуться в Україні; (2) можуть та повинні стати предметом виконання в інших юрисдикціях; (3) в перспективі можуть бути використані у міжнародному механізмі компенсації збитків, спричинених російською агресією.

2. Українське законодавство фактично досі закріплює концепцію абсолютного імунітету, що не відповідає сучасним тенденціям застосування юрисдикційного та майнового імунітету на національному рівні. Тому, на нашу думку, доцільно внести відповідні зміни у Закон України «Про міжнародне приватне право», а також розробити відповідні нормативно-правові акти, які б врегулювали питання ненадання імунітету у випадку держави-агресора.

3. Доцільним є приєднання України до Європейської конвенції про імунітети держав 1972 р. та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р.

4. Практика застосування Україною доктрини «чистих рук» у справах щодо відшкодування збитків від агресії проти України фактично призводить до появи нового винятку з імунітету держав – держава не може користуватись імунітетом у справах, пов'язаних з вчиненими нею міжнародними злочинами. Фактично такий підхід може стати узагальненим втіленням як концепції «деліктного винятку», так і концепції «чистих рук» по цій категорії справ.

5. Процесуальні складнощі у справах щодо відшкодування шкоди від агресії РФ проти України зумовлені фактичною ситуацією, так і відсутністю спеціального законодавства, яке б врегулювало процедурні аспекти участі держави-агресора в провадженні.

6. Судові рішення мають вибудовуватись від загального до конкретного. Аргументація суду має наводитись як загальні міркування щодо теорії та практики права і лише після цього застосування відповідних висновків до ситуації з РФ. Така логіка побудови рішень є обов'язковою з тим, щоб уникнути можливих закидів у дискримінаційності судової практики України по цій категорії справ. Аргументація суду щодо подолання імунітетів держави-агресора має зазначатись в повному обсязі з акцентом на «деліктному винятку» та доктрині «чистих рук».

7. У справах щодо відшкодування шкоди завданої агресією РФ проти України судам України варто дотримуватись строків та способів повідомлення, передбачених Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., з урахуванням відповідних положень процесуального законодавства України.

8. Відповідачем у справах з відшкодування шкоди, завданої агресією РФ проти України є Російська Федерація в особі Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ РФ. Комунікація у вигляді направлення повідомлень, матеріалів справи та інших процесуальних документів має здійснюватися через найближче дипломатичне представництво РФ в інших державах.

9. Відповідні рішення судів України у справах щодо відшкодування шкоди завданої внаслідок агресії Російської Федерації повинні зазначати докази участі представників РФ у заподіянні шкоди у кожній окремій справі, враховуючи конкретні обставини та події. У разі неможливості цього варто зазначати відповідні положення статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Список використаної літератури

1. Заява МЗС України щодо розриву дипломатичних відносин з Російською Федерацією від 24 лютого 2022 року. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rozrivu-diplomatichnih>

- vidnosin-z-rosijskoyu-federacijeyu.
2. Корнійчук Є. В. Юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності: тенденції розвитку в міжнародному та внутрішньому праві. Одеса : Фенікс, 2009. 228 с.
 3. Короткий Т., Єделев Р. Чи є Білорусь державою-агресором щодо України попри відсутність бойових дій? *Zmina*. 24.05.2022. URL: <https://zmina.info/articles/chy-ye-bilorus-derzhavoyu-agresorom-shhodo-ukrayiny-popry-vidsutnist-bojovyh-dij/>
 4. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатівський та ін. ; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2 : Основні галузі. Розділ 2. С. 62-65.
 5. Обух В. Конфіскація російських активів на відбудову України: перші кроки. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3667811-slah-dovidbudovi-aku-pidtrimaut-partneri-i-za-aku-zaplatit-agresor.html>
 6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
 7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
 8. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
 9. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>
 10. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
 11. Справа № 760/17232/20-ц : Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvXsXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE
 12. Справа про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України : Постанова Верховного Суду України від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
 13. European Convention on State Immunity (ETS No. 074). Details of Treaty No. 074. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=074>
 14. European Convention on State Immunity 1972. European Treaty Series - No. 74. State Immunity, 16.V.1972. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1>
 15. Jones and others v. The United Kingdom, nos. 34356/06 and 40528/06, 14 January 2014. *European Court of human rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-9248%22%5D%7D>
 16. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy; Greece intervening). *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/case/143>
 17. UN Doc. A/RES/59/38. 59/38. United Nations Convention on jurisdictional immunities of states and their property : Resolution adopted by the General Assembly on 2 December 2004. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/478/54/PDF/N0447854.pdf?OpenElement>
 18. UN Doc. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/693/55/PDF/N2269355.pdf?OpenElement>
 19. Unclean hands: everything you need to know. URL: <https://www.upcounsel.com/unclean-hands>
 20. United Nations Treaty Collection. Status of treaties. United Nations Convention

on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. Status as at 12-09-2023.
URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=III-13&chapter=3&clang=_en

21. Yang X. State Immunity in International Law. Cambridge University Press, 2012. 942 p.

References

1. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the severance of diplomatic relations with the Russian Federation (2022, February 24). URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rozrivu-diplomatichnih-vidnosin-z-rosijskoyu-federacijeyu>
2. Korniichuk, Ye. V. (2009). Jurisdictional immunities of states and their property: development trends in international and domestic law. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. Korotkyi, T., Yedelev, R. (2022). Is Belarus an aggressor state against Ukraine despite the absence of hostilities? *Zmina*. URL: <https://zmina.info/articles/chy-ye-bilorus-derzhavoyu-agresorom-shhodo-ukrayiny-popry-vidsutnist-bojovyh-dij/> [in Ukrainian].
4. Mytsyk, V. V. (Ed.). (2018). *International public law*. (Vol. 2). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Obukh, V. (2023). Confiscation of Russian assets for the reconstruction of Ukraine: the first steps. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3667811-slahdo-vidbudovi-aku-pidtrimaut-partneri-i-za-aku-zaplatit-agresor.html> [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine № 1207-VII (2014, April 15). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine № 2923-IX (2023, February 23). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on international private law № 2709-IV (2005, June 23). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on the basic principles of compulsory expropriation in Ukraine of objects of property rights of the Russian Federation and its residents № 2116-IX (2022, March 03). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> [in Ukrainian].
10. Law of Ukraine on sanctions № 1644-VI (2014, August 14). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian].
11. Case № 760/17232/20-ts. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvXsXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE [in Ukrainian].
12. Resolution of the Supreme Court of Ukraine on the case of compensation for moral damage caused as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine № 308/9708/19 (2022, April 14). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> [in Ukrainian].
13. European Convention on State Immunity (ETS No. 074). Details of Treaty No. 074. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyenum=074>
14. European Convention on State Immunity 1972. European Treaty Series - No. 74. State Immunity, 16.V.1972. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1>
15. Jones and others v. The United Kingdom, nos. 34356/06 and 40528/06, 14 January 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22002-9248%22%7D>
16. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening). URL: <https://www.icj-cij.org/case/143>
17. Resolution A/RES/59/38. 59/38. United Nations Convention on jurisdictional immunities of states and their property (2004, December 02). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/478/54/PDF/N0447854.pdf?OpenElement>

18. Resolution ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine (2022, November 14). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/693/55/PDF/N2269355.pdf?OpenElement>
19. Unclean hands: everything you need to know. URL: <https://www.upcounsel.com/unclean-hands>
20. United Nations Treaty Collection. Status of treaties. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. Status as at 12-09-2023. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=III-13&chapter=3&clang=_en
21. Yang, X. (2012). State Immunity in International Law. Cambridge University Press.

Стаття надійшла 15.09.2023 р.

T. R. Korotkyi, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Principal Scientific Researcher of State Scientific Institution «Institute of
information, Security and Law of National Academy of Law Sciences of Ukraine»
Nesterovskiy Lane, 4, Kyiv, 04053, Ukraine
e-mail: tymur_korotkyi@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3201-4610>

Z. V. Tropin, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Department of International Law
Yuriia Illenka Street, 36/1, Kyiv, 04119, Ukraine
e-mail: zakhar.tropin@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2533-6451>

JURISDICTIONAL IMMUNITY AND IMMUNITY OF STATE PROPERTY: SPECIFIC ISSUES OF IMPLEMENTATION AND OVERCOMING IN CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Summary

The article reveals peculiarities of application of jurisdictional immunities and immunities of state property in Ukrainian civil court proceedings against Russian Federation on recovery of losses caused by aggression against Ukraine.

It has been established that problem of implementation of jurisdictional and property immunity against state property by Ukrainian courts in context of Russian aggression against Ukraine has two dimensions: international and local, taking into account that respective judgments will be enforced in Ukraine, abroad and may be used for implementation of international compensation mechanism.

However Ukrainian legislation, contrary to worldwide tendencies, stipulates concept of absolute immunity, which makes difficult its overcoming from Russia during consideration of abovementioned category of cases. It was proved that it is necessary to make respective amendments Law of Ukraine “On international private law” and elaboration of special legislation for prosecuting aggressor state in civil proceedings. In addition it is worth to considered enter of Ukraine into European Convention on State Immunities 1972 and UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property 2004.

It was concluded that Ukrainian practice of application of «delict exemption» and «clean hands» doctrine in cases concerning the recovery of losses caused by aggression against Ukraine

actually sums to the appearance of new exemption from application of state immunity, i.e. state can not use immunity in cases connected with international crimes committed by it.

It was found that procedural obstacles in cases concerning the recovery of loses caused by Russian aggression against Ukraine appear both due to the actual situation and absence of special legislation regulating procedural aspects of aggressor-state involvement into proceedings.

The recommendations for overcoming of such procedural obstacles were worked out. For instance it was proposed:

- first, court decisions are to be structures from general to particular issues aiming to avoid possible critics on their discrimination nature, and argumentation is to be concentrated on «delict exemption» and «clean hands» doctrine;

- second, in cases with Russian Federation it is necessary comply with terms and order of notification provided by UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property 2004 taking into account respective provisions of Ukrainian procedural legislation;

- third, in these category of cases Russian Federation is a respondent embodied by ministries of justice and foreign affairs, and respective notifications and other procedural documents are to be sent through the closest diplomatic mission of Russian Federation in other states;

- fourth, in each case it is necessary to indicate evidences that representatives of Russian Federation were involved into causing of damages in context of armed conflict;

- fifth, cases concerning the recovery of loses caused by Russian aggression against Ukraine may cover only state property of Russian Federation and under certain circumstances its state enterprises.

Keywords: Russian aggression against Ukraine, international responsibility, settlement of international disputes, state immunity, international economic law, international investment law, international criminal law.

лання на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;

- кількість співавторів – не більше двох;

- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Word for Windows®**;

- стандарти:

а) **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»;

б) поля: **ліве** – 20 мм, **праве** – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

с) **абзац** – 1,25 см;

д) **переплетіння** – 0 см;

е) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

ф) інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт.;

г) відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт.;

h) шрифт набору – Times New Roman;

і) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті:**

Структура статті має бути такою:

- **Постановка проблеми;**
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій;**
- **Мета статті;**
- **Виклад основного матеріалу;**
- **Висновки і пропозиції.**

- **література** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру); перелік літератури є останнім в статті і його необхідно оформити відповідно чинних вимог з оформлення літератури;

- **стаття надійшла** у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);

- **ініціали та прізвища** авторів у верхньому правому кутку листа англійською мовою. Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail, ORCID** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1).

- **анотація** англійською мовою (від 1800 знаків) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1);

- **references** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру).

10. **Літературні джерела, що цитуються**, повинні бути пронумеровані відповідно з порядком звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...".

11. **Список літератури** наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу, відповідно до ДСТУ 7152:2020 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» (ISO 8:2019, NEQ; ISO 18:1981, NEQ; ISO 215:1986, NEQ).

12. **References** повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>).

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2023 рік

№.№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
49	15.02.2023	15.03.2023	15.04.2023	30.04.2023
50	15.04.2023	15.05.2023	15.06.2023	30.06.2023
51	15.08.2023	15.09.2023	15.10.2023	30.10.2023
52	15.10.2023	15.11.2023	15.12.2023	30.12.2023

Редколегія має право редагувати текст статей,
погоджуючи відредагований варіант
з автором, а також не приймати рукописи,
якщо вони не відповідають вимогам
журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Підписано до друку **15.10.2023 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 14,35
Зам. № 2310-01. Тираж 100 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
Тел. +38 050 7775901, +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.fenixbooks.com